

वृषसारसंग्रहः

[प्रथमो ऽध्यायः]

[स्तुतिः]

अनादिमध्यान्तमनन्तपारं
सुसूक्ष्ममव्यक्तजगत्सुसारम् ।
हरीन्द्रब्रह्मादिभिरासमग्रं
प्रणम्य वक्ष्ये वृषसारसंग्रहम् ॥ १:१ ॥

[जनमेजयवैशम्पायनसंवादः]

शतसाहस्रिकं ग्रन्थं सहस्राध्यायमुत्तमम् ।
पर्व चास्य शतं पूर्णं श्रुत्वा भारतसंहिताम् ॥ १:२ ॥
अतृप्तः पुनः पप्रच्छ वैशम्पायनमेव हि ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 193v–195v, C₄₅ ff. 201v–203v, C₀₂ ff. 267r–270r, K₈₂ ff. 1v–3v, K₁₀ exp. 44, 43 lower and then upper leaf; (1.62cd–2.22 are missing), K₇ ff. 209v–211v, K₃ ff. 227v–229v (collated only up to 1.15ab), M ff. 1r–3v, E pp. 580–585; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a cf. ŚDhU 10.6: आदिमध्यान्तनिर्मुक्तः स्वभावविमलः प्रभुः । सर्वज्ञः परिपूर्णश्च शिवो ज्ञेयः शिवागमे ॥ 2c cf. MBh 1.2.70ab: एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना

1a न्तमनन्तं C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₃ME न्तमन्तं C₄₅^{ac} • ०पारं C_ΣK₇ME ०पारं K₈₂K₁₀K₃ 1b सुसूक्ष्मं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME सुसूक्ष्मं C₀₂ • ०जगत्सुसारम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇ME ०जगत्सुसारं C₀₂ ०जगत्सुरासुरं K₁₀ ०जगत्सुसारम् K₃ 1c ०भिरासमग्रं C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₃E ०भिर्यत्समग्रं M (unmetr.) 1d वृषं C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₃ME ०वृषो C₉₄^{ac} 2b सहस्राध्यायमु० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃M सहस्राध्यायमु० C₀₂ सहस्राध्यायुरु० E 2c पर्व चास्य C₉₄K₈₂K₁₀K₇M^{pc} पर्वचास्य C₄₅ पर्वमस्य C₀₂K₃M^{ac}E • शतं पूर्णं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME त C₀₂ 2d श्रुत्वा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₃ME श्रद्धा C₄₅ • भारतसंहिताम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M भारतसंहिता C₀₂ भारतसंहितं K₃ नारादसंहिताम् E 3a अतृप्तः पुनः पप्रच्छ em. अतृप्तः पु०××प्रच्छ C₉₄ अतृप्तः पुनः पप्रच्छ C₄₅K₈₂K₁₀K₇ अतृप्तः पुनरप्रच्छे C₀₂ अतृप्तः पुनः पप्रच्छ K₃ अतृप्तः पुनः पप्रच्छ M अतृप्ता पुनः पप्रच्छ E 3b वैशम्पायनं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME वैशम्पायनं C₀₂

जनमेजय यत्पूर्व तच्छृणु त्वमतन्द्रितः ॥ १:३ ॥

जनमेजय उवाच ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

अस्ति धर्म परं गुह्यं संसारार्णवतारणम् ॥ १:४ ॥

द्वैपायनमुखोद्गीर्ण धर्म वा यद्विजोत्तम ।

कथयस्व हि मे तृप्तिं कुरु यत्नात्तपोधन ॥ १:५ ॥

वैशम्पायन उवाच ।

शृणु राजन्नवहितो धर्माख्यानमनुत्तमम् ।

व्यासानुग्रहसम्प्राप्तं गुह्यधर्मं शृणोतु मे ॥ १:६ ॥

अनर्थयज्ञकर्तारं तपोव्रतपरायणम् ।

शीलशौचसमाचारं सर्वभूतदयापरम् ॥ १:७ ॥

4ab = MBh 13.112.9ab

3c जनमेजय यत्पूर्व em. जनमेजयेन यत्पूर्व $C_{94}^{pc}C_{45}K_7K_3E$ जनमेजये यत्पूर्व C_{94}^{ac} जन्मेजयेन यत्पूर्व C_{02} जनमेजयेन यत्पूर्व K_{82} जनमेजयेन यत्पूर्व K_{10} जन्मेजयेन यत्पूर्व M 3d तच्छृणु त्वम० $C_{94}C_{45}K_{82}K_7ME$ तच्छृणु त्वम० C_{02} _____ K_{10} तच्छृणु स्वम० K_3 • तन्द्रितः $C_{02}K_{82}$ तन्द्रितम् $C_{94}C_{45}K_7K_3ME$ ____ K_{10} 4 जनमेजय $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ जन्मेजय C_{02} 4a भगवन्स० $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ भचावं स० C_{02} भगव स० K_3 भगवं स० M • धर्मज्ञ $C_{\Sigma}K_{10}K_7ME$ •ज्ञ K_{82} धर्मज्ञः K_3 4b विशारद $C_{94}K_{10}K_7K_3$ विसारदः C_{45} $C_{02}K_{82}E$ विशारदम् M 4c अस्ति धर्म $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ अस्ति धर्मः C_{45} अस्ति धर्म $C_{02}M$ अधर्म K_3 • परं गुह्यं $C_{94}K_{10}K_3ME$ परो गुह्य C_{45} परं गुह्य $C_{02}K_{82}$ परगुह्यं K_7 5a द्वैपायन० $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ द्वैपायन० C_{02} • मुखोद्गीर्ण $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ मुखोद्गीर्ण C_{02} मुखोद्गीर्ण K_3 मुखं गीर्णं M^{ac} मुखं गीर्णं M^{pc} मुखोद्गीर्ण E 5b धर्म वा यद्वि० $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ धर्म यत्तद्वि० C_{45} धर्मवत्य द्वि० C_{02} धर्म वा यद्वि० K_3 धर्मवाक्यं द्वि० M • उत्तम $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3E$ उत्तमः C_{02} उत्तमः M 5c हि मे तृप्तिं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ हि मे तृप्ति K_3 प्रसादेन M 5d यत्नात्तपोधन $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ यत्नात्त० $\times \times \times$ C_{94} यत्ना तपोधनः C_{02} यत्ना तपोधन K_3 यत्नन्तपोधन M 6 वैशम्पायन उवाच $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_3M^{pc}E$ om. M^{ac} 6a राजन्न० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ राजन० K_3 राजन० M 6b ख्यानमनुत्तमम् $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$ ख्यानमुत्तमम् C_{45} ख्यानमुत्तमम् C_{02} धर्मव्याख्यानमुत्तमं K_3 (hypermetr.) 6c प्राप्तं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ प्राप्त C_{02} 6d धर्म $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ र्म C_{02} • शृणोतु $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ शृणोत C_{02} • मे $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ मै C_{45} 7a कर्तारं $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_3ME$ कर्तन्तं K_{10} 7b व्रत० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_3E$ व्रत० M • यणम् $C_{94}C_{45}K_{10}ME$ यन C_{02} यणः K_{82} यनं K_7 यणं K_3 7d परम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_7ME$ न्वितम् $C_{02}K_3$ परं K_{10}

प्रथमो ऽध्यायः

जिज्ञासनार्थं प्रश्नैकं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
द्विजरूपधरो भूत्वा पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ १:८ ॥

[ब्रह्मविद्या]

[विगतराग उवाच ।]
ब्रह्मविद्या कथं ज्ञेया रूपवर्णविवर्जिता ।
स्वरव्यञ्जननिर्मुक्तमक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
अनुच्चार्यमसन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् ।
निर्मलं सर्वगं सूक्ष्ममक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:१० ॥

[कालपाशः]

विगतराग उवाच ।
देही देहे क्षयं याते भूजलाग्निशिवादिभिः ।
यमदूतैः कथं नीतो निरालम्बो निरञ्जनः ॥ १:११ ॥
कालपाशैः कथं बद्धो निर्देहश्च कथं व्रजेत् ।

11b cf. KūrmP 2.23.74: अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियते ऽग्निविषादिभिः । तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥

8a ०र्थ प्रश्नैकं C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०र्थ प्रश्नैकं C₉₄K₃ ०र्थप्रश्नैकम् C₀₂E ०र्थप्रश्नैकं M **8b** प्रभ० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₃ME प्रभु० C₀₂ प्राभ० K₇ **8c** ०धरो C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₃ME ०×रो C₉₄ ०धरा K₁₀ **8d** ०न्वितः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०न्वितं C₀₂K₃M **9a** ज्ञेया C₉₄K₈₂K₁₀K₇M ज्ञेयं C₄₅C₀₂ ज्ञेय K₃ भूयो E **9b** ०वर्ण० C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₃M ०वर्णा० E • ०वर्जिता C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₃ME ०वर्जितं C₀₂ ०वर्जिताः K₇ **9c** ०व्यञ्जन० C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₃M ०व्यञ्जन० E **9cd** ०मुक्तमक्ष० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०मुक्त अक्ष० C₄₅ ०मुक्तं अख० K₃ ०मुक्तं अक्ष० M **9d** किमु तत्परम् C₉₄K₈₂K₇E किमतः परम् C₄₅C₀₂ किमतत्परं K₁₀K₃M **10a** ०चार्य० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ME ०चार्य० C₀₂K₇K₃ **10ab** ०सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₃ME ०विच्छिन्नसन्दिग्धमनाकुलं C₀₂ ०सन्दिग्धमनच्छिन्नमनाकुलम् K₁₀ **10d** किमु तत्परम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇E किमतः परम् C₄₅M किमतत्परं C₀₂K₃ **11** ०राग उवाच C_ΣK₈₂K₁₀K₇M E ०रागोवाच K₃ **11a** देहे क्ष० C₉₄C₀₂K₇ देहात्क्ष० C₄₅ देहक्ष० K₈₂K₁₀K₃ME • याते C_ΣK₈₂K₁₀K₇ME यान्ते K₃ **11b** ०ग्निशिवादिभिः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME ०ग्निशिवादिभिः C₀₂ ०ग्निं शि×दिभिः K₃ **11c** ०दूतैः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME ०दूते C₀₂K₃ • नीतो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ नीत्वा C₀₂ नीतः M नीता E **11d** निरञ्जनः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME निरञ्जन C₀₂ **12a** ०पाशैः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME ०पाशे C₀₂ ०पाशैः K₃ • बद्धो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME बद्धो C₄₅ बद्ध K₃ **12b** निर्देहश्च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M^{pe}E निर्देहः स C₀₂ निर्देहस्य K₃ निर्देहन्म M^{ac} • व्रजेत् C_ΣK₈₂K₇K₃ME भवेत् K₁₀

स्वर्गं वा स कथं याति निर्देहो बहुधर्मकृत् ।
 एतन्मे संशयं ब्रूहि ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १:१२ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 अतिसंशयकष्टं ते पृष्टो ऽहं द्विजसत्तम ।
 दुर्विज्ञेयं मनुष्यैस्तु देवदानवपन्नगैः ॥ १:१३ ॥
 कर्महेतुः शरीरस्य उत्पत्तिर्निधनं च यत् ।
 सुकृतं दुष्कृतं चैव पाशद्वयमुदाहृतम् ॥ १:१४ ॥
 तेनैव सह संयाति नरकं स्वर्गमेव वा ।
 सुखदुःखं शरीरेण भोक्तव्यं कर्मसम्भवम् ॥ १:१५ ॥
 हेतुनानेन विप्रेन्द्र देहः सम्भवते नृणाम् ।
 यं कालपाशमित्याहुः शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥ १:१६ ॥
 न त्वया विदितं किञ्चिज्ज्ञास्यसि कथं द्विज ।

12c स्वर्गं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ स्वर्गं $C_{02}K_3M$ • स $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_3E$ सं $K_{10}M$ • याति $K_{82}K_{10}K_7K_3M$ यान्ति $C_{\Sigma}E$ **12e** संशयं $C_{\Sigma}K_7ME$ संशये K_{82} संशयो $K_{10}K_3$ **12f** तुमिच्छामि $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ तुमि C_{45} **13** अनर्थयज्ञ उवाच $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ om. K_{82}^{ac} **13a** अतिसंशयकष्टं ते $C_{45}K_{82}K_{10}K_7M^{pc}$ अतिसंशयकष्टन्ते C_{94} अतिसंशयकष्टम्मे $C_{02}M^{ac}E$ अतिसंशयकष्टो मो K_3 **13b** द्विजसत्तम $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ च द्विजोत्तमः C_{02} द्विजसत्तमः K_3 **13c** श्रेयं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ श्रेय $C_{02}K_{10}K_3ME$ • मनुष्यैस्तु $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$ मनुष्यैश्च C_{45} मनुष्यैस्तु C_{02} मनुष्यैस्तु K_3 **14a** कर्म $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3M$ अनर्थयज्ञ उवाच ॥ कर्म $C_{02}E$ • हेतुः C_{45} हेतु $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ हेतु C_{02} • शरीरस्य $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ शरीरस्य C_{02} **14b** उत्पत्तिर्नि M उत्पत्तिनि $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ उत्पत्तिनि $C_{02}K_3$ • च यत् $C_{\Sigma}K_{82}K_7ME$ च यः K_{10} यत् K_3 **14c** सुकृतं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ सुकृतकृतन् C_{02} सुकृत K_3 • चैव $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7ME$ वापि K_3 **14d** हृतम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ हृतः C_{02} **15a** तेनैव $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ तेनैव $C_{02}K_3$ • संयाति $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ सा यान्ति $C_{02}K_3$ सा याति M **15b** वा $C_{\Sigma}K_{10}K_7ME$ च $K_{82}K_3$ **15c** सुख $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ सुख M • दुःखं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7M$ दुःख $C_{02}K_{10}E$ **15d** सम्भवम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7M$ सम्भवः $C_{02}E$ **16a** न्द्र $C_{\Sigma}K_{82}K_7ME$ न्द्रः K_{10} **16b** देहः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ देहे C_{02} देह $K_{10}M$ • नृणाम् $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$ नृणा $C_{45}C_{02}$ **16c** यं कालपाशमित्याहुः em. यं कालपाशमित्याह $C_{94}C_{45}K_{82}$ कालपासेति सत्वाह C_{02} यं कालपाशमित्याहु $K_{10}K_7E$ कालपाषेति ऽपस्त्वेह M **16d** व्रत $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$ व्रतः $C_{45}C_{02}$ **17a** विदितं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ विदित C_{02} **17ab** किञ्चिज्जि $C_{45}M$ किञ्चिद्वि $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ किद्वि C_{94}^{ac} किञ्चि जि C_{02} **17b** कथं द्विज $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ ×××××××× त्वया विदितं किञ्चिद्विज्ञास्यसि (cancelled) कथं द्विज C_{02}

कालपाशं च विप्रेन्द्र सकलं वेत्तुमर्हसि ॥ १:१७ ॥

कलाकलितकालं च कालतत्त्वकलां शृणु ।

त्रुटिद्वयं निमेषस्तु निमेषद्विगुणा कला ॥ १:१८ ॥

कलाद्विगुणिता काष्ठा काष्ठा वै त्रिंशतिः कला ।

त्रिंशत्कला मुहूर्तश्च मानुषेन द्विजोत्तम ॥ १:१९ ॥

मुहूर्तत्रिंशकेनैव अहोरात्रं विदुर्बुधाः ।

अहोरात्रं पुनस्त्रिंशन्मासमाहुर्मनीषिणः ॥ १:२० ॥

समा द्वादश मासाश्च कालतत्त्वविदो जनाः ।

शतं वर्षसहस्राणि त्रीणि मानुषसंख्यया ॥ १:२१ ॥

षष्टिं चैव सहस्राणि कालः कलियुगः स्मृतः ।

द्विगुणः कलिसंख्यातो द्वापरो युग संज्ञितः ॥ १:२२ ॥

त्रेता तु त्रिगुणा ज्ञेया चतुः कृतयुगः स्मृतः ।

एषा चतुर्युगा संख्या कृत्वा वै ह्येकसप्ततिः ॥ १:२३ ॥

22 K₁₀ omits verses 22–24

17c कालपाशं च C_ΣK₈₂K₁₀K₇E कालपाषेति M 17d वेत्तुमर्हसि C_ΣK₈₂K₁₀ वेत्तुमूहसि K₇
वेत्तुमर्हसि ME 18a कला० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME काला० C₀₂K₈₂ • ०कालं च C_ΣK₈₂
K₁₀K₇ ०कालश्च ME 18b ०कलां C₉₄C₀₂K₁₀E ०कला C₄₅K₇ ०विधिं K₈₂ ०कलाः M
18c त्रुटिद्वयं C₉₄C₀₂K₇E त्रुटिद्वयं C₄₅K₁₀ त्रुटिद्वयं K₈₂M • ०मेषस्तु C₄₅C₀₂K₁₀K₇ME
०मेवस्तु C₉₄ ०मेषद्वि० K₈₂ 18d निमेषद्वि० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E निमेषाद्वि० M 19a ०गुणिता
C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०गुणितं M 19b काष्ठा वै त्रिंशतिः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E वै त्रिंशता C₄₅ काष्ठा
वै त्रिंशति C₀₂ काष्ठान्वै त्रिंशति M 19c मुहूर्तश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇M मुहूर्त्त C₄₅ मुहूर्तश्च
E 19d मानुषेन C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME मानुषश्च C₀₂ • ०त्तम C_ΣK₈₂K₇E ०तमः K₁₀
M ०त्तमः K₇ 20a मुहूर्त्त० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मुहूर्त्ता M मुहूर्त्त E 20c ०रात्रं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E
०रात्र M 20d ०नीषिणः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०नीषिन M 21a समा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME
मास C₀₂ • ०मासाश्च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०मासश्च C₀₂E मासाहुः M 21b काल० C_ΣK₈₂
K₁₀ME कला० K₇ 21c शतं C_ΣK₈₂K₁₀K₇M शत० E 21b मानुष० C₉₄K₈₂K₁₀K₇M
E मानुष्य० C₄₅C₀₂ (unmetr.) 22a षष्टिं चैव C_ΣK₇M षष्टिं वर्ष० K₈₂ om. K₁₀ षष्टिश्चैव
E 22b ०युगः C_ΣK₈₂K₇ om. K₁₀ ०युग ME 22c द्विगुणः कलिसंख्यातो C_ΣK₈₂K₇ om.
K₁₀ कलिसंख्यास्तु द्विगुणो M द्विगुणा कलिसंख्यातो E 22d द्वापरो युग संज्ञितः C_ΣK₈₂K₇
om. K₁₀ द्वापरः युगः संज्ञिकम् M द्वापरे युग संज्ञितः E 23a त्रेता C₉₄C₄₅K₈₂E त्रेता C₀₂M
om. K₁₀ त्रेता K₇ • त्रिगुणा C_ΣK₈₂K₇E तृगुणो M om. K₁₀ • ज्ञेया C_ΣK₈₂K₇E ज्ञेयः M
om. K₁₀ 23b ०युगः C_ΣK₈₂K₇M om. K₁₀ ०युग E 23d ह्ये० C_ΣK₈₂ME om. K₁₀
हे० K₇ • ०सप्ततिः C_ΣK₈₂K₇E ०सप्तति M om. K₁₀

मन्वन्तरस्य चैकस्य ज्ञानमुक्तं समासतः ।
 कल्पो मन्वन्तराणां तु चतुर्दश तु संख्यया ॥ १:२४ ॥
 दश कल्पसहस्राणि ब्रह्माहः परिकल्पितम् ।
 रात्रिरेतावती प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १:२५ ॥
 रात्र्यागमे प्रलीयन्ते जगत्सर्वं चराचरम् ।
 अहागमे तथैवेह उत्पद्यन्ते चराचरम् ॥ १:२६ ॥
 परार्धपरकल्पानि अतीतानि द्विजोत्तम ।
 अनागतं तथैवाहुर्भृगुरादिमहर्षयः ॥ १:२७ ॥
 यथार्कग्रहतारेन्दु भ्रमतो दृश्यते त्विह ।
 कालचक्रं भ्रमत्वैव विश्रमं न च विद्महे ॥ १:२८ ॥
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते पुनः ।
 कालस्य वशगाः सर्वे न कालवशकृत्कचित् ॥ १:२९ ॥
 चतुर्दशपरार्धानि देवराजा द्विजोत्तम ।

29ab ≈ UMS 12.34cd: कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः 29 ≈ KūrmP 1.11.32:
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद्वशे ॥

24a चैकस्य $C_{\Sigma}K_{82}^{pc}K_7M^{pc}E$ om. $K_{82}^{ac}K_{10}M^{ac}$ **24b** ०क्तं $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ ०क्तं M om. K_{10} **24c** कल्पो C_{45} कल्प $C_{94}C_{02}K_{82}K_7ME$ om. K_{10} • मन्वन्त० $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ न्वन्त० M^{ac} मन्वन्त० M^{pc} om. K_{10} **24d** ०दश $C_{94}C_{02}K_{82}K_7ME$ ०दशं C_{45} om. K_{10} • संख्यया $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ संक्षया M om. K_{10} **25b** ०आहः $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7ME$ ०आह C_{94} • परिकल्पितम् $C_{94}K_7$ करिकल्पितम् C_{45} परिकल्पितः $C_{02}K_{10}ME$ परिकीर्तिताः K_{82} **25d** ०दर्शिभिः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ ०दर्शिभिः M **26a** प्रलीयन्ते $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7ME$ प्रलीयते C_{45} **26b** सर्वं च० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ सर्वश्च० M **26c** अहागमे $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ अहाग K_{10} अहारागमे M (unmetr.) अहागमे E **26d** ०पद्यन्ते $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ ०पद्यन्ति M **27a** ०र्धं $C_{\Sigma}K_{82}K_7ME$ ०र्धं K_{10} **27cd** ०वाहुर्भृ० $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ ०वाहुर्भृ० $C_{02}K_{10}M$ **27d** महर्षयः $C_{\Sigma}K_{82}^{pc}K_{10}E$ महर्षयः K_{82}^{ac} महर्षयः K_7 महर्षिभिः M **28a** ०आर्क० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M^{pc}E$ ०आर्का० M^{ac} • ०तारेन्दु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ ०तारेन्दु M **28b** दृश्यते त्विह $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ दृश्यन्दिह C_{45} दृश्यते त्विहः C_{02} दृश्यते त्विहः M **28c** ०त्वैव $C_{94}K_{82}K_7E$ ०त्वैव $C_{45}K_{10}M$ ०त्वैह C_{02} **28d** ०श्रमं $C_{\Sigma}K_{82}^{pc}K_7E$ ०श्रमो K_{82}^{ac} ०श्रामन् K_{10} ०श्रामो M • विद्महे $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ विग्रहे C_{45} विद्यते M **29b** कालः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ काल E **29c** कालस्य $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M^{pc}E$ कालःस्य M^{ac} • वशगाः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ वशगा E **29d** कालवशकृ० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ कालो वशकृ० M **30b** देवराजा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ देवराज ME • ०त्तम $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ ०त्तमः M

प्रथमो ऽध्यायः

कालेन समतीतानि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १:३० ॥

एष कालो महायोगी ब्रह्मा विष्णुः परः शिवः ।

अनादिनिधनो धाता स महात्मा नमस्कुरु ॥ १:३१ ॥

[परार्धादि]

विगतराग उवाच ।

श्रुतं वै कालचक्रं तु मुखपद्मविनिःसृतम् ।

परार्धं च परं चैव श्रोतुं वः प्रतिदीपितम् ॥ १:३२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

एकं दशं शतं चैव सहस्रमयुतं तथा ।

प्रयुतं नियुतं कोटिर्बुदं वृन्दमेव च ॥ १:३३ ॥

खर्वं चैव निखर्वं च शङ्कुः पद्मं तथैव च ।

समुद्रो मध्यमन्तं च परार्धं च परं तथा ॥ १:३४ ॥

सर्वे दशगुणा ज्ञेयाः परार्धं यावदेव हि ।

परार्धद्विगुणेनैव परसंख्या विधीयते ॥ १:३५ ॥

❖

34cd E omits 34cd-35

30d = MBh 12.220.41d = GarP 1.108.7d 34ab = BrahmanḍaP 3.2.101

❖

31a कालो $C_{94}C_{45}K_{82}$ काल $C_{02}K_{10}K_7ME$ **31b** ब्रह्मा विष्णुः परः C_{45} ब्रह्मविष्णुपरः $C_{94}K_7M$ ब्रह्मा विष्णु परः $C_{02}K_{82}K_{10}$ ब्रह्मविष्णुपर E (unmetr.) **32a** श्रुतं वै $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ K_7E श्रुतो वः M • ०चक्रं तु $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ ०चक्रस्य C_{02} ०चक्रत्तु M **32b** विनिःसृतम् corr. विनिःसृतम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7ME$ (unmetr.) **32c** परार्धं च $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ परार्धं च C_{94} परार्धश्च M^{ac} परार्धश्च M^{pc} • परं चैव $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ परार्धश्चैव M **32d** वः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M^{ac}$ नः M^{pc} यः E • ०दीपितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ ०दीयतां M **33** अनर्थयज्ञ उवाच $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7ME$ om. K_{82}^{ac} **33b** सहस्रं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ साहस्रं M • ०युतं $C_{\Sigma}K_{82}K_7ME$ ०तन् K_{10} **33cd** कोटिम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}ME$ कोटिर् K_7 **33d** ०बुदं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}ME$ ०बुदं K_7 **34a** निखर्वं च $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ निखर्वं तु K_{10} निसर्वश्च M **34b** शङ्कुः corr. शङ्कु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ शंख E • पद्मं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ पद्म M **34c** समुद्रो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ समुद्रं M om. E • मध्यमन्तं च $C_{\Sigma}K_{82}^{ac}M$ मध्यमान्तं च K_{82}^{pc} मध्यमन्तश्च K_{10} मध्यमन्तश्च K_7 om. E **34d** परार्धं च परं तथा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ परार्धपरद्विगुणाम् M om. E **35b** परार्धं K_7 परार्धं $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}M$ परार्धं C_{94} om. E **35c** परार्धं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}M$ परार्धं K_7 om. E **35d** ०संख्या $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ ०संख्या M om. E

परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ।
पुराणवेदपठिता मयाख्याता द्विजोत्तम ॥ १:३६ ॥

[ब्रह्माण्डम्]

विगतराग उवाच ।
ब्रह्माण्डं कति विज्ञेयं प्रमाणं प्रापितं कचित् ।
कति चाङ्गुलिमूर्ध्वेषु सूर्यस्तपति वै महीम् ॥ १:३७ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
ब्रह्माण्डानां प्रसंख्यातुं मया शक्यं कथं द्विज ।
देवास्ते ऽपि न जानन्ति मानुषाणां च का कथा ॥ १:३८ ॥
पर्यायेण तु वक्ष्यामि यथाशक्यं द्विजोत्तम ।
ब्रह्मणा यत्पुराख्यातो मातरिश्वा यथा तथा ॥ १:३९ ॥
शिवाण्डाभ्यन्तरेणैव सर्वेषामिव भूभृताम् ।
दश नाम दिशाष्टानां ब्रह्माण्डे कीर्तितं शृणु ॥ १:४० ॥

[भूभृतां नामानि]

[पूर्वतः]

39cd cf. BrahmanḍaP 3.4.58cd: ब्रह्मा ददौ शास्त्रमिदं पुराणं मातरिश्वने

36ab परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः $C_{\Sigma}K_{10}K_7^{pc}$ परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः $K_{82}K_7^{ac}$ परात्परतरनास्ति इति मे निश्चिता मतिः M वृन्दश्चैव महावृन्द द्विपरानन्तमेव च । परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ॥ E **36e** वेदे $C_{94}E$ वेदे $C_{45}C_{02}K_{10}K_7$ (unmetr.) वेदा K_{82} वेदैः M **36f** आख्याता $C_{94}C_{45}K_{82}$ आख्यातं $C_{02}K_{10}K_7ME$ • उत्तम $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ तम M **37a** ब्रह्माण्डं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ ब्रह्माण्ड C_{02} **37b** प्रमाणं प्रापितं कचित् conj. प्रमाणप्रापितं कचित् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ प्रमाप्रापितत् कचित् K_7 प्रमाणप्रापितां कति M **37c** मूर्ध्वेषु em. मूर्ध्वेषु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7ME$ **37d** सूर्यस्त $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ यो M^{ac} सूर्यो M^{pc} • महीम् $C_{45}C_{02}K_{82}M$ महीम् C_{94} मही $K_{10}K_7E$ **38a** ब्रह्मा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ ब्रह्म M • प्रसंख्यातुं $C_{\Sigma}K_{82}K_7M$ प्रसंसा तु K_{10} च संख्यातुं E **38b** शक्यं क $K_{82}K_{10}E$ शक्या क $C_{\Sigma}K_7$ सक्याङ्क M **38c** देवास्ते $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ देवतापि M **38d** मानुषाणां च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ मानुषानां M^{ac} मानुषानां M^{pc} **39c** पुराख्यातो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ पुराख्यातं M ममाख्यातो E **40a** शिवाण्डा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ शिवाण्ड M^{ac} शिवाण्डे M^{pc} **40b** सर्वेषामिव भूभृताम् conj. सर्वेषामिव भूरिताः $C_{94}C_{45}K_7$ सर्वेषामेव भूरिताः C_{02} सर्वेषामिव भूरिता K_{82} सर्वेषामेव भूरिणाम् K_{10} सर्वेषा इव भाविता M सर्वेषामेव भूरिमां E **40c** दिशा $C_{\Sigma}K_{82}K_7ME$ शिवा K_{10} **40d** ब्रह्माण्डे $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ ब्रह्माण्डा M • कीर्तितं शृणु $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ य च कीर्तितम् C_{45} कीर्तिता शृणु M

प्रथमो ऽध्यायः

सहासहः सहः सद्यो विसहः संहतो ऽसभा ।
प्रसहो ऽप्रसहः सानुः पूर्वतो दश नायकाः ॥ १:४१ ॥

[आग्नेये]

प्रभासो भासनो भानुः प्रद्योतो द्युतिमो द्युतिः ।
दीप्ततेजाश्च तेजाश्च तेजा तेजवहो दश ।
आग्नेये त्वेतदाख्यातं याम्ये शृण्वथ भो द्विज ॥ १:४२ ॥

[याम्ये]

यमो ऽथ यमुना यामः संयमो यमुनो ऽयमः ।
संयनो यमनोयानो यनियुग्मा यनोयनः ॥ १:४३ ॥

[नैरुते]

नगजो नगना नन्दो नगरो नग नन्दनः ।
नगर्भो गहनो गुह्यो गूढजो दश तत्परः ॥ १:४४ ॥

[वारुणे]

वारुणेन प्रवक्ष्यामि शृणु विप्र निबोध मे ।

41a सहासहः K_7 साहासह $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}ME$ • सहः सद्यो $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ सहः सज्ञा C_{45}
सहो सद्यः M सहः सज्ञो E **41b** विसहः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ विसह $C_{02}M$ • ऽसभा $C_{94}C_{02}$
 $K_{82}K_{10}K_7$ सहा M सभाः C_{45} सता E **41c** प्रसहो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ प्रसहः E • प्रसहः
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7M$ प्रसहः C_{02} सप्रहः E • सानुः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ सानु K_7ME **41d** पूर्वतो
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ पूर्वतो E **42a** भासनो $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7M$ भास C_{02} भासतो E • भानुः
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ भानु $C_{45}M$ **42b** द्युतिमो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}M$ द्युतिनो K_7E **42c** दीप्ततेजाश्च
तेजाश्च $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ दीप्ततेजाश्च तेजश्च C_{45} दीप्ततेजस् तेजश्च M (unmetr.) दीप्ततेजश्च
तेजाश्च E **42d** तेजा तेजवहो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ तेजतेजयह M **42e** आग्नेये $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$
आग्नेय K_7 आग्नेये M • त्वेतदा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ त्वेचमा M **42f** शृण्वथ $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$
शृणुथ M • द्विज $C_{\Sigma}K_{82}K_7ME$ द्विजः K_{10} **43b** संयमो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ संयम M • यमुनो
 $C_{94}C_{45}K_{10}$ यमनो $C_{02}K_7$ यमुना K_{82} यमतो M यमुना E • यमः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ यन M
43c संयनो यमनोयानो K_{82} संयमो यमनोयानो $C_{94}C_{02}E$ संयमो यमुनोयानो $C_{45}K_{10}$ संयमा
यमनो यामो K_7 यमियुग्मा यनो यानः M **43d** यनियुग्मा यनोयनः K_{10} यनियुग्मा नयो यनः
 $C_{94}C_{02}K_{82}$ यनियुग्मा नयो नयः C_{45} यनियुग्मा नयो यमः K_7 दशमा याम्यमाश्रुता M यनियुग्मा
नयोयन E **44a** नगना नन्दो $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ नगजा नन्दो C_{45} नगनागेन्द्र M नगनो नदो E
44b नगरो नगनन्दनः $K_{10}M^{ac}$ नगरोरगनन्दनः $C_{94}K_7$ नगरोरगनन्दनः C_{45} नगरोरगनन्दनः
 C_{02} नगरोरगनन्दनः K_{82} नगरो नननन्दनः M^{pc} नगरोरगनन्दनः E **44c** नगर्भो $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$
नृगर्भो K_{10} नगर्भ M • गहनो गुह्यो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ गुहनो गुह्य M गहनो गुह्ये E **44d** गूढजो
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ गूढजो M • तत्परः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ तत्परम् M **45a** वारुणेन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$
 K_7M वारुणे च E **45b** शृणु $K_{10}M$ शृज्जे $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ शृज्जे C_{02} मृद्धे E

बभ्रः सेतुर्भवोद्भद्रः प्रभवोद्भवभाजनः ।
भरणो भवनो भर्ता दशैते वरुणालयाः ॥ १:४५ ॥

[वायव्ये]

नृगर्भो ऽसुरगर्भश्च देवगर्भो महीधरः ।
वृषभो वृषगर्भश्च वृषाङ्को वृषभध्वजः ॥ १:४६ ॥

ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग् वृषजो वृषनन्दनः ।
नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज ॥ १:४७ ॥

[उत्तरे]

सुलभः सुमनः सौम्यः सुप्रजः सुतनुः शिवः ।
सतः सत्य लयः शम्भुर्दश नायकमुत्तरे ॥ १:४८ ॥

[ईशाने]

इन्दु बिन्दु भुवो वज्र वरदो वर वर्षणः ।
इलनो वलिनो ब्रह्मा दशेशानेषु नायकाः ॥ १:४९ ॥

[मध्यमे]

45c बभ्रः सेतुर्भ० corr. बभ्रं सेतुर्भ० C₉₄C₄₅ बभ्रं सेतु भ० C₀₂ बभ्रः सेतु भ० K₈₂ बभ्रं सेतुर्भ० K₁₀
बभ्र सेतुर्भ० K₇ बभ्रू सेतु भ० M बभ्रून्सेतुर्भ० E 45d प्रभवोद्भव० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E प्रभवोभव०
M • ०भाजनः C_ΣK₈₂K₁₀K₇M ०भाजन E 45e भरणो C₄₅K₇ भरण C₉₄K₈₂ भरणां C₀₂
E भरणा K₁₀ भरणः M 45f दशैते C_ΣK₈₂K₁₀E दशैते K₇ दशैता M • ०आलयाः C_ΣK₈₂
K₁₀K₇ ०आलया ME 46a नृगर्भो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E नृगर्भा M • ०गर्भश्च C₉₄C₄₅K₁₀K₇
०गर्भश्च C₀₂K₈₂ME 46b देवगर्भो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E देवगर्भ M 46c ०गर्भश्च C_ΣK₁₀K₇
E ०गर्भश्च K₈₂ ०गर्भश्च M 46d वृषाङ्को C_ΣK₈₂K₁₀K₇E वृषाङ्गो M • वृषभ० C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇ME वृष० C₀₂ 47a ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वृषञ्जवृषनन्दश्च M
ज्ञानवाञ्छ तथा सत्य० E 47b वृषजो वृषनन्दनः C_ΣK₁₀K₇E वृषनन्दनः K₈₂ दशनायक वायवे
M 47cd नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज C₉₄C₄₅K₈₂E नायका दश वायव्ये कीर्तिता
ये मया द्विजः C₀₂K₁₀ नायका दश वायव्ये कीर्तिता य मया द्विज K₇ कीर्तितो यं मया द्विप्र यथा
तथ्येन सुव्रतः M 48a सुलभः C_ΣK₈₂K₁₀K₇M सुरभः E • सुमनः C_ΣK₈₂K₁₀E सुमनाः
K₇ सुमनो M • सौम्यः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E सोम्य M 48c सतः सत्य corr. सत सत्य C_ΣK₇
सत्यसत्य K₈₂ सुत सत्य K₁₀ सुतः सत्य M सत सत्या० E • लयः C_ΣK₈₂K₁₀ME लयं K₇
48cd शम्भुर्द० C₉₄C₄₅K₁₀E शम्भु द० C₀₂K₈₂K₇ शम्भुर्द० M 48d ०नायकमु० C_ΣK₈₂
K₁₀K₇M ०नायक उ० E 49a वज्र C_ΣK₈₂K₁₀K₇E व्रजः M 49b ०वर्षणः C_ΣK₈₂K₁₀M
०४१र्षणम K₇ ०दर्य्य च E 49c इलनो वलिनो ब्रह्मा C_ΣK₈₂K₁₀K₇E इलिनो वलिनो ब्रह्मः M
49d दशो० C₉₄K₈₂K₇E दशै० C₄₅C₀₂K₁₀ दिशै० M • नायकाः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E नायका M

अपरो विमलो मोहो निर्मलो मन मोहनः ।
अक्षयश्चाव्ययो विष्णुर्वरदो मध्यमे दश ॥ १:५० ॥

[परिवाराः]

सर्वेषां दशमीशानां परिवारशतं शतम् ।
शतानां पृथगेकैकं सहस्रैः परिवारितम् ॥ १:५१ ॥

सहस्रेषु च एकैकमयुतैः परिवारितम् ।
अयुतं प्रयुतैर्वृन्दैः प्रयुतं नियुतैर्वृतम् ॥ १:५२ ॥

एकैकस्य परीवारो नियुतः पृथगेव च ।
कोटिभिर्दशकोट्येन एकैकः परिवारितः ॥ १:५३ ॥

दशकोटिषु एकैकं वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम् ।
वृन्दवर्गेषु एकैकं खर्वभिः परिवारितम् ॥ १:५४ ॥

50a अपरो विमलो मोहो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ अपरः विमला मोहा M **50b** निर्मलो म० $em.$ निर्मलो म० C_{94} निर्मलोन्म० $C_{45}K_7$ निर्मलोत्म० $C_{02}E$ निमलोर्म० $K_{82}K_{10}$ निर्मलोन्म० M **50c** अक्षयश्चाव्ययो $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ अक्षयाश्चाव्ययो C_{02} अक्षयश्चाव्ययं M अक्षयश्चाव्ययो E **50cd** विष्णुर्व० $C_{94}C_{45}K_7E$ विष्णु व० $C_{02}K_{82}M$ विष्णुर्व K_{10} **50d** मध्यमे दश $C_{94}C_{45}K_7$ मध्यमो दश $C_{02}K_{82}$ वरवर्षणः K_{10} मध्यमो दशः M मध्यमे दशः E **51a** सर्वेषां $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}ME$ सर्वेषा K_7 • दशमीशानां $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ दशरीशानां E **51b** परिवार० $C_{94}C_{02}K_{10}K_7ME$ परि० C_{45} परिवारं K_{82} **51d** सहस्रैः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ सहस्रै M • वारितम् $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ वारिता C_{02}^{ac} वारितः M वारिताः E **52ab** एकैकम० $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$ एकैकं म० $C_{02}K_{82}M$ **52b** परिवारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ परिवारितः M परिवारितमाः E **52c** अयुतं E अयुतैः $C_{\Sigma}K_{82}K_7M$ अयुतै K_{10} • प्रयुतैर्वृन्दैः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ प्रयुतै वृन्दैः K_7 प्रयुतैर्भृत्य M **52d** प्रयुतं नियुतैर्वृतम् $corr.$ प्रयुतैर्नियुतैर्वृतः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ प्रयुतेर्नियुतैर्वृतः C_{02} प्रयुतै नियुतै वृतः K_{10} प्रयुतः नियुतैः वृतः M प्रयुतं नियुतैर्वृतः E **53a** परीवारो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ परिवार M (unmetr.) परीवारो E (unmetr.) **53b** नियुतः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ नियुत C_{02} • च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7^{pc}ME$ चः K_7^{ac} **53c** कोटिभिर्दशकोट्येन $C_{94}C_{02}E$ कोटिभि दशकोट्येन C_{45} कोटिभिर्दशकोट्येन $K_{82}K_7$ कोटिभिर्दशकोट्येनः K_{10} कोटिभिः परिवाराणि कोटिभि दशकोटिकम् M **53d** एकैकः परिवारितः $C_{45}K_{82}E$ एकैकः परिवारितः C_{94} एकैकपरिवारितः $C_{02}K_{10}K_7$ एकैकपरिवाराणां M **54a** दशकोटिषु एकैकं $C_{45}C_{02}K_{10}E$ दशकोटीषु एकैकं $C_{94}K_{82}K_7$ दशकोट्येषु एककं M **54b** वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम् $C_{\Sigma}K_{10}$ वृन्दवृन्दवृतेर्वृतं K_{82} वृन्दवृन्दभृतै वृतं K_7 वृन्दवृन्देषु एकैकं M वृन्दवृन्दं वृतेर्वृतः E **54c** वृन्दवर्गेषु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ वृन्दवर्गभिः तै वृतम् M **54d** खर्वभिः परिवारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ खर्वभिः परिवारितम् K_7 खर्वाभिः परिवाराणि M खर्वभिः परिवारितः E

खर्ववर्गेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् ।
दशखर्वेषु एकैकं शङ्कुभिः परिवारितम् ॥ १:५५ ॥
शङ्कुभिः पृथगेकैकं पद्मेन परिवारितम् ।
पद्मवर्गेषु एकैकं समुद्रैः परिवारितम् ॥ १:५६ ॥
समुद्रेषु तथैकैकं मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् ।
मध्यसंख्येषु एकैकमनन्तैः परिवारितम् ॥ १:५७ ॥
अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितम् ।
परार्धेषु च एकैकं परेण परिवारितम् ।
एष वै कथितो विप्र शक्यं सांख्यमुदीरितम् ॥ १:५८ ॥

[प्रमाणम्]

प्रमाणं शृणु मे विप्र संक्षेपाद्भवतो मम ।
चन्द्रोदये पूर्णमास्यां वपुरण्डस्य तादृशम् ॥ १:५९ ॥
कोटिकोटिसहस्रं तु योजनानां समन्ततः ।
अण्डानां च परीमाणं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ १:६० ॥

55a खर्ववर्गेषु एकैकं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ खर्ववर्गेव एककम् M **55b** दशखर्वगणैर्वृतम् $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$ दशखर्वगणे वृतम् C_{45} दशखर्वगणे वृत्तं K_7 दशखर्वेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् M दशखर्वगणैर्वृतः E **55c** खर्वेषु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}ME$ खर्वेषु K_7 **55d** शङ्कुभिः परिवारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ शङ्कुभिः परिवारितः E **56a** पृथगेकैकं em. पृथगेनैव $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7ME$ पृथगेनैव C_{45} **56b** वारितम् $K_{82}M$ वारितः $C_{\Sigma}K_{10}K_7E$ तं K_{82}^{ac} **56d** समुद्रैः $C_{02}K_{82}K_{10}K_7ME$ समुद्रैः C_{94} दमुदैः C_{45} • वारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ वारितः E **57a** तथै • $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ तथै • C_{02} **57b** मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् $C_{\Sigma}K_{82}M$ मध्यसंख्यैस्तु तै वृतम् K_{10} मध्यसंख्यैस्तु तेर्वृतं K_7 मध्ये शङ्कचायुतैर्वृतः E **57c** मध्यसंख्येषु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ मध्यसांखो च M मध्ये शंखेषु E **57cd** एकैकमनन्तैः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ एकैकं मनतैः K_7 एकैकं अनन्तै M **57d** वारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ वारितः E **58b** परार्धपरिवारितम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ परार्ध ___ रितम् C_{02} परार्धै परिवारितम् । अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितं M परार्धैः परिवारितः E **58d** वारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_7M$ वारिवारितं K_{10} वारितः E **58e** कथितो $C_{\Sigma}K_{82}K_7M$ कथितो K_{10} कथिता E **58f** शक्यं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ शक्य C_{02} • सांख्यमु • $C_{94}C_{02}K_{10}M$ सांख्यमु • C_{45} स्यख्यमु • K_{82} संख्यमु K_7 संख्यामु • E **59a** प्रमाणं $C_{02}K_{82}K_7ME$ प्रणामं $C_{94}C_{45}$ प्रमाण K_{10} **59b** संक्षेपाद्भवतो $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}E$ संक्षेपाद्भवतो C_{45} संख्येपाद्भवतो K_7 संक्षेप ब्रुवतो M **60a** कोटिकोटि • $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ कोटीकोटि • M **60a** च परीमाणं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ च परिमाणं C_{45} (unmetr.) परिमाणञ्च M **60b** ब्रह्मणा $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ ___ C_{02} • कीर्तितम् $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$ कीर्तिताः C_{02} कीर्तितः $K_{82}M$

सप्तकोटिसहस्राणि सप्तकोटिशतानि च ।
 विंशकोटिष्वङ्गुलीषु ऊर्ध्वतस्तपते रविः ॥ १:६१ ॥
 प्रमाणं नाम संख्या च कीर्तितानि समासतः ।
 ब्रह्माण्डं चाप्रमेयाणां लक्षणं परिकीर्तितम् ॥ १:६२ ॥

[व्यासाः]

पुराणाशीसहस्राणि शतानि द्विजसत्तम ।
 ब्रह्मणा कथितं पूर्णं मातरिश्वा यथातथम् ॥ १:६३ ॥
 वायुना पाद संक्षिप्य प्राप्तं चोशनसं पुरा ।
 तेनापि पाद संक्षिप्य प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः ॥ १:६४ ॥
 बृहस्पतिस्तु प्रोवाच सूर्यं त्रिंशत्सहस्रिकम् ।
 पञ्चविंशत्सहस्राणि मृत्युं प्राह दिवाकरः ॥ १:६५ ॥
 एकविंशत्सहस्राणि मृत्युनेन्द्राय कीर्तितम् ।
 इन्द्रेणाह वसिष्ठाय विंशत्श्लोकसहस्रिकम् ॥ १:६६ ॥
 अष्टादशसहस्राणि तेन सारस्वताय तु ।

❖

61cd The folio in K₁₀ ends with ऊर्ध्व०, and the folios that may have contained verses 1.61d–2.22 are missing.

❖

61c विंशकोटिष्वङ्गुलीषु conj. विंशकोटिषु गुल्मेषु C_ΣK₈₂K₁₀K₇E विंशकोटि विना गुल्मे M
61d ऊर्ध्वतस्त० C_ΣK₈₂K₇E ऊर्ध्व__ K₁₀ ऊर्ध्वतो त० M • रविः C_ΣK₈₂K₇M रवि E
62a प्रमाणं C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME प्रणामं C₄₅ **62c** ब्रह्माण्डं चा० K₈₂ ब्रह्माण्डश्च C₉₄C₄₅
 K₇M ब्रह्माण्डाश्चा० C₀₂ ब्रह्माण्डाश्चा E • ०मेयाणां C₉₄K₈₂ME ०मेयाणा C₄₅C₀₂K₇
62d ०कीर्तितम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०कीर्तिताः C₀₂ ०कीर्तितः M **63b** ०सत्तम C₉₄C₄₅K₈₂
 K₇ME __ मः C₀₂ **63c** पूर्णं C₉₄C₀₂K₈₂E पूर्वं C₄₅ पूर्णं K₇ पूर्व M **63d** मातरिश्वा
 C_ΣK₈₂K₇E मातरिश्च M • ०तथम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०तथा C₀₂M **64a** संक्षिप्य C_Σ
 K₈₂K₇E संक्षिप्यः M **64b** प्राप्तं चोशनसं C₄₅K₈₂K₇ प्राप्तं चौशनसं C₉₄ प्राप्त×औशनसं
 C₀₂ प्राप्तश्चोशनसम M (unmetr.) प्राप्तश्चोशनसं E **64c** संक्षिप्य C_ΣK₈₂K₇E संक्षिप्यः M
64d प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः C_ΣK₈₂K₇E प्राप्तधश्च बृहस्पति M **65b** सूर्यं C₀₂E सूर्यस् C₉₄K₈₂
 K₇ सूर्य C₄₅M • त्रिंशत्स० C₉₄C₄₅K₈₂K₇E त्रिंशत्स० C₀₂M **65c** ०विंशत्सहस्राणि corr.
 ०विंशहस्राणि C₉₄ ०विंशसहस्राणि C₄₅C₀₂K₈₂K₇M ०विंशत्सहस्राणि E **65d** मृत्युं प्राह C_Σ
 K₈₂K₇E मृत्यु प्राहः M **66a** ०विंशत० E ०विंश० C_ΣK₈₂K₇M **66b** कीर्तितम् E कीर्तितः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇ME कीर्तिताः C₀₂ कीर्तित K₇^{ac} **66c** वसिष्ठाय C₉₄C₀₂K₈₂ME विशिष्ठाय
 C₄₅ वहिष्ठाय K₇ **66d** विंशत्श्लो० corr. विंशत्श्लो० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E विंशत्श्लो० C₄₅ त्रिंशत्श्लो०
 M **67a** अष्टादशसहस्राणि C_ΣK₈₂E आष्टादशसहस्राणि K₇ वसिष्ठेदशसहस्रं M

सारस्वतस्त्रिधामाय सहस्रदश सप्त च ॥ १:६७ ॥

षोडशानां सहस्राणि भरद्वाजाय वै ततः ।

दश पञ्चसहस्राणि त्रिवृषाय अभाषत ॥ १:६८ ॥

चतुर्दशसहस्राणि अन्तरीक्षाय वै ततः ।

त्रय्यारुणिं सहस्राणि त्रयोदश अभाषत ॥ १:६९ ॥

त्रय्यारुणिस्तु विप्रेन्द्रो धनंजयमभाषत ।

द्वादशानि सहस्राणि संक्षिप्य पुनरब्रवीत् ॥ १:७० ॥

कृतंजयाय सम्प्राप्तो धनंजयमहामुनिः ।

कृतंजयाद्विजश्रेष्ठ ऋणंजयमहात्मने ॥ १:७१ ॥

ऋणञ्जयात्पुनः प्राप्तो गौतमाय महर्षिणे ।

गौतमाच्च भरद्वाजस्तस्माद्धर्यात्मनाय तु ॥ १:७२ ॥

राजश्रवास्ततः प्राप्तः सोमशुष्माय वै ततः ।

सोमशुष्मात्ततः प्राप्तस्तृणबिन्दुस्तु भो द्विज ॥ १:७३ ॥

तृणबिन्दुस्तु वृक्षाय वृक्षः शक्तिमभाषत ।

67c सारस्वतस्त्रि० em. सारस्वता त्रि० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E सारस्वतस्त्रि० C₄₅ सारस्वत तृ० M
 • ०धामाय C₅K₈₂^{pc}K₇ME om. K₈₂^{ac} 67d सहस्रदश C₅K₈₂K₇E सहस्रादश M 68b भर०
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇E भार० C₀₂ सन० M 68d अभाषत C₉₄C₄₅K₈₂ अभाषत C₀₂ अभाषतः
 K₇E मभाषतः M 69b अन्तरी० C₅K₈₂K₇E अन्तरि० M 69c त्रय्यारुणिं corr. त्रैयारुणि
 C₉₄C₄₅K₈₂M त्रैयारुणि C₀₂E त्रैयारूपिनि K₇ 69d अभाषत C₉₄C₀₂K₇ अभाषतः C₄₅
 स्वभावत K₈₂ मभाषतः M ह्यभाषत E 70a त्रय्यारुणि० corr. त्रैयारुणि० C₅K₇ त्रैयारुणि०
 K₈₂E त्रैयारुणि० M • विप्रेन्द्रो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E विप्रेन्द्र C₀₂M 70b धनंजय० C₅K₈₂^{pc}K₇
 ME धन० K₈₂^{ac} • ०भाषत C₉₄C₀₂K₈₂K₇ ०भाषतः C₄₅ME 71b ०मुनिः C₅K₈₂K₇E ०मुणि
 M 71c कृतंजयाद्वि० C₉₄K₈₂E कृतंजया द्वि० C₄₅C₀₂K₇ धनञ्जय द्वि० M • ०श्रेष्ठ C₅K₈₂
 K₇M ०श्रेष्ठो E 71d ऋणंजय० C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME ऋणंजाय० C₄₅ • ०महात्मने C₅K₈₂K₇
 E ०मभाषतः M 72a प्राप्तो C₅K₈₂K₇ प्राप्तः M प्राप्तौ E 72b महर्षिणे C₅K₈₂K₇E महर्षिणः
 M 72c गौतमाच्च C₅K₈₂E गौतमाश्च K₇ गौतमेन M 72cd भरद्वाजस्तस्माद्धर्यात्मनाय em.
 भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय C₉₄C₀₂K₈₂K₇ भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय C₄₅ भरद्वाज तस्मा हर्यद्वताय
 M भरद्वाजस्तस्माद्म्यादमाय E 73a राजश्रवास्त० em. राजश्रव त० C₅K₈₂E राजश्रव त० K₇
 राजर्षव त० M 73c ०शुष्मात्त० C₅K₇ME ०शुष्मा त० K₈₂ 73cd प्राप्तस्तृ० C₉₄C₄₅K₈₂
 K₇ME प्राप्त तृ० C₀₂ 73d भो C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME om. C₄₅ 74b वृक्षः C₅K₈₂K₇E
 वृक्ष M • ०भाषत C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ०भाषतः C₀₂ME

प्रथमो ऽध्यायः

शक्तिः पराशरं प्राह जतुकर्णाय वै ततः ॥ १:७४ ॥

द्वैपायनं तु प्रोवाच जतुकर्णो महर्षिणम् ।

रोमहर्षाय सम्प्राप्तो द्वैपायनमहामुनिः ॥ १:७५ ॥

रोमहर्षेण प्रोवाच पुत्रायामितबुद्धये ।

दश द्वे च सहस्राणि पुराणं सम्प्रकाशितम् ।

मानुषाणां हितार्थाय किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १:७६ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे ब्रह्माण्डसंख्या नामाध्यायः प्रथमः ॥

76ab ≈ BrahmāṇḍaP 3.4.67ab: मया चैतत्पुनः प्रोक्तं पुत्रायामितबुद्धये

74c शक्तिः पराशरं C_ΣK₈₂K₇E शपरासर M^{ac} शक्ति परासर M^{pc} 74d जतु० C₉₄C₀₂K₈₂K₇
E तु० C₄₅ जंतु० M 75a द्वैपायनं तु em. द्वैपायनस्तु C_ΣK₈₂K₇M द्वैपायनाय E 75b जतुकर्णो
महर्षिणम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇ जतुकर्णा महर्षिणः C₀₂ जकर्णो महर्षिणं K₈₂^{ac} जंतुकर्णमहर्षिणा M
जतुकर्णमहर्षिणा E 75d मुनिः C_ΣK₈₂K₇ मुनि ME 76a हर्षेण M हर्षाय C_ΣK₈₂K₇
हर्षणाय E 76b बुद्धये C_ΣK₈₂K₇E बुद्धयः M 76b पुराणं सम्प्रकाशितम् C₉₄C₄₅K₈₂
K₇ME पुराण सम्प्रकाशितां C₀₂ 76c मानुषाणां C₉₄C₀₂K₈₂K₇E मनुषाणां C₄₅ मानुषाना
M • हितार्थाय C_ΣK₈₂K₇E हित्यथाय M 76f भूयः C_ΣK₈₂K₇ भूय ME Colophon:
नामाध्यायः प्रथमः C_ΣK₈₂K₇ नामाध्यायः प्रथमः श्लोक ७७ M नाम प्रथमो ऽध्याय E

[द्वितीयो ऽध्यायः]

विगतराग उवाच ।

श्रुतं मया जनाग्रेण ब्रह्माण्डस्य तु निर्णयम् ।

प्रमाणं वर्णरूपं च संख्या तस्य समासतः ॥ २:१ ॥

शिवाण्डेति त्वया प्रोक्तो ब्रह्माण्डालयकीर्तितः ।

कीदृशं लक्षणं ज्ञेयं प्रमाणं तस्य वा कति ॥ २:२ ॥

कस्य वा लयनं ज्ञेयं प्रमाणं वात्र वासिनः ।

का वा तत्र प्रजा ज्ञेया को वा तत्र प्रजापतिः ॥ २:३ ॥

[शिवाण्डसंख्या]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

शिवाण्डलक्षणं विप्र न त्वं प्रष्टुमिहार्हसि ।

दैवतैरपि का शक्तिर्ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वतः ॥ २:४ ॥

अगम्यगमनं गुह्यं गुह्यादपि समुद्धृतम् ।

न प्रभुर्नेतरस्तत्र न दण्ड्यो न च दण्डकः ॥ २:५ ॥

न सत्यो नानृतस्तत्र सुशीलो नो दुःशीलवान् ।

✧

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 195v–197r, C₄₅ ff. 203v–204v, C₀₂ ff. 270r–270v (it breaks off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 3v–4v, K₁₀ exp. 43 and 42 (sic!; it broke off at 1.62d and resumes at 2.23), K₇ ff. 211v–213r; E pp. 585–588; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

5ab cf. LinP 1.21.71ab: नमो गुण्याय गुह्याय अगम्यगमनाय च

✧

1a जनाग्रेण C₄₅C₀₂K₈₂K₇E जना C₉₄ **2b** ब्रह्माण्डा C_ΣK₈₂K₇ ब्रह्माण्ड E **2c** ज्ञेयं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ज्ञेया C₀₂ **2d** कति C₉₄C₄₅K₈₂K₇E कति: C₀₂ **3a** लयनं ज्ञेयं C₉₄C₀₂K₈₂K₇ लयनं C₄₅ लक्षणं ज्ञेयं E **3b** वासिनः C₉₄C₀₂K₈₂K₇E वासिरानः C₄₅ **3c** का em. को C_ΣK₈₂K₇ किं E • प्रजा ज्ञेया C₄₅C₀₂K₈₂K₇E प्रजाया C₉₄ **4b** न त्वं C_ΣK₈₂K₇ तत्त्वं E • ऋसि C_ΣK₈₂E ऋसि K₇ **4c** दैवतैः C₉₄C₄₅K₈₂ देवतैः C₀₂K₇E • शक्तिर् C₉₄ शक्ति C₄₅C₀₂K₈₂K₇E **5a** अगम्यगमनं C₉₄C₄₅K₈₂E अगम्यगमनं C₀₂ अगम्यगमनं K₇ **5b** गुह्या C₀₂K₇E गुहा C_ΣK₈₂ • समुद्धृतम् em. समुद्धृतम् C_ΣK₈₂ समुद्धृतं K₇ समुद्धृतम् E **5c** प्रभुर्ने C₉₄C₄₅K₈₂K₇E प्रने C₀₂ **5d** दण्ड्यो C₀₂K₈₂K₇ दण्डो C₉₄C₄₅ दण्ड्या E • दण्डकः C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ण्डकः C₄₅^{ac} ण्डकः C₄₅^{pc} **6a** सत्यो C_ΣK₈₂K₇ सत्यौ E • तत्र C_ΣK₈₂K₇ तत्रा E **6b** नो C₄₅C₀₂K₈₂K₇E C₉₄

नानृजुर्न च दम्भित्वं न तृष्णा न च ईर्ष्यता ॥ २:६ ॥
 न क्रोधो न च लोभो ऽस्ति न मानो ऽस्ति न सूयकः ।
 ईर्ष्या द्वेषो न तत्रास्ति न शठो न च मत्सरः ॥ २:७ ॥
 न व्याधिर्न जरा तत्र न शोको ऽस्ति न विक्लवः ।
 नाधमः पुरुषस्तत्र नोत्तमो न च मध्यमः ॥ २:८ ॥
 नोत्कृष्टो मानवस्तस्मिन्त्रयश्चैव शिवालये ।
 न निन्दा न प्रशंसास्ति मत्सरी पिशुनो न च ॥ २:९ ॥
 गर्वदर्पं न तत्रास्ति क्रूरमायादिकं तथा ।
 याचमानो न तत्रास्ति दाता चैव न विद्यते ॥ २:१० ॥
 अनर्थी ब्रज तत्रस्थः कल्पवृक्षसमाश्रितः ।
 न कर्म नाप्रियस्तत्र न कलिः कलहो न च ॥ २:११ ॥
 द्वापरो न च न त्रेता कृतं चापि न विद्यते ।
 मन्वन्तरं न तत्रास्ति कल्पश्चैव न विद्यते ॥ २:१२ ॥
 आहूतसम्प्लवं नास्ति ब्रह्मरात्रिदिनं तथा ।
 न जन्ममरणं तत्र आपदं नाप्नुयात्कचित् ॥ २:१३ ॥
 न चाशापाशबद्धो ऽस्ति रागमोहं न विद्यते ।

6c नानृजुर्न em. नाक्रजुर्न C₉₄E नाक्रजुर्न C₄₅K₇ नाक्रजुर्न K₈₂ नाक्रजुर्न C₀₂ 6d न तृष्णा
 न च C_ΣK₇E न च तृष्णा न K₈₂ • ईर्ष्यता C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ईर्ष्यता: C₀₂ ईर्ष्यता E 7a क्रोधो
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇E क्रोधौ C₀₂ 7b सूयकः C₉₄C₀₂K₈₂K₇ सूयकः C₄₅ स्तेयकः E (unmetr.)
 7d शठो C₉₄C₄₅K₈₂K₇ शठो C₀₂ शठे E • मत्सरः C_ΣK₈₂K₇ मत्सराः E 8a व्याधिर्न
 C₉₄C₄₅K₈₂E व्याधि न C₀₂K₇ • जरा तत्र C₄₅K₇ जरास्तत्र C₉₄C₀₂K₈₂E 8b विक्लवः
 C_ΣK₈₂K₇ विक्लव E 9a मानवः C₄₅C₀₂K₈₂K₇E मा_वः C₉₄ 9c प्रशंसास्ति C_ΣK₈₂
 K₇ प्रशंसाश्च E 10c तत्रास्ति C_ΣK₈₂K₇E तत्रा K₈₂^{ac} 11a ब्रज तः C_ΣK₈₂E ब्रजस्तः
 K₇ 11c कर्म नाः em. कर्म न C_ΣK₈₂K₇ कर्मणा E 11d कलिः C_ΣK₈₂K₇^{pc} कलि K₇^{ac}
 E 12a च न त्रेता C₀₂K₈₂K₇E च न त्रेता C₉₄ च त्रेता न C₄₅ 12b कृतं चाः C₀₂K₈₂
 कृतश्चाः C₉₄C₄₅K₇E 12c मन्वन्तरं न तत्रास्ति C₉₄C₄₅K₈₂E मन्वन्तत्रास्ति C₀₂ मन्वन्तरनन्त
 तत्रास्ति K₇ 12d कल्पश्चैव C_ΣK₇E कल्पं चैव K₈₂ 13a आहूतः C_ΣK₈₂K₇ आभूतः E
 13b ब्रह्मरात्रिदिनं C_ΣK₈₂K₇ ब्रह्मरात्रिदिवस् E 13c जन्ममरणं तत्र C₀₂K₈₂E जन्ममरणं तत्र
 C₉₄C₄₅ जन्ममरणन्तत्र K₇ 13d आपदं C_ΣK₈₂K₇ आपदं E 14a चाशापाशः C₄₅K₇^{pc} च
 सायाशः C₉₄C₀₂K₈₂K₇E • ऽबद्धो C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ऽद्धो C₀₂ ऽवृद्धो E 14b ऽमोहं C₄₅
 C₀₂K₈₂K₇E ऽमोहो C₉₄

न देवा नासुरास्तत्र न यक्षोरगराक्षसाः ॥ २:१४ ॥
 न भूता न पिशाचाश्च गन्धर्वा ऋषयस्तथा ।
 ताराग्रहं न तत्रास्ति नागकिंनरगारुडम् ॥ २:१५ ॥
 न जपो नाह्निकस्तत्र नाग्निहोत्री न यज्ञकृत् ।
 न व्रतं न तपश्चैव न तिर्यन्तरकं तथा ॥ २:१६ ॥
 तस्येशानस्य देवस्य ऐश्वर्यगुणविस्तरम् ।
 अपि वर्षशतेनापि शक्यं वक्तुं न केनचित् ॥ २:१७ ॥
 हरेच्छाप्रभवाः सर्वे पर्यायेण ब्रवीमि ते ।
 देवमानुषवर्ज्यानि वृक्षगुल्मलतादयः ॥ २:१८ ॥
 परार्धद्विगुणोत्सेधो विस्तारश्च तथाविधः ।
 अनेकाकारपुष्पाणि फलानि च मनोहरम् ॥ २:१९ ॥
 अन्ये काञ्चनवृक्षाणि मणिवृक्षाण्यथापरे ।
 प्रवालमणिषण्डाश्च पद्मरागरुहाणि च ॥ २:२० ॥
 स्वादुमूलफलाः स्कन्धलताविटपपादपाः ।
 कामरूपाश्च ते सर्वे कामदाः कामभाषिणः ॥ २:२१ ॥
 तत्र विप्र प्रजाः सर्वे अनन्तगुणसागराः ।

21c After कामरू०, C₀₂ has two folios missing (ff. 271–272) and resumes only at 3.30b

16d cf. 19.48cd:विशिष्टे त्विन्द्रियग्रामे तिर्यन्तरकसाधनम् 17c cf. MBh (Indices) 14.4.2743: ऐश्वर्यगुणसंपन्नाः क्रीडन्ति च यथासुखम्, and BrahmāṇḍaP 1.26.1: महादेवस्य महात्म्यं प्रभुत्वं च महात्मनः । श्रोतुमिच्छामहे सम्यगैश्वर्यगुणविस्तरम् ॥

14c देवा C₉₄C₀₂K₈₂K₇E देवो C₄₅ 15b गन्धर्वा C_ΣK₈₂K₇ गन्धर्वो E 16a जपो C₄₅C₀₂K₈₂K₇E जयो C₉₄ • नाह्निकस्त० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E नाह्निक त० C₄₅ 16d न तिर्यन्तरकं em. नातिर्यन्तरकस् C₉₄C₀₂K₈₂ नातिर्यन्तरकन् C₄₅ नातिर्यन्तरकस् K₇ न तीर्थन्तरकन् E 18a हरेच्छाप्रभवाः K₇ हरेच्छप्रभवाः C_ΣK₈₂ हरेच्छाप्रभवा E 18c वर्ज्यानि C_ΣK₈₂K₇ वर्ज्यानि E 19a गुणोत्सेधो conj. गुणोच्छेधा C₉₄C₄₅K₈₂K₇ गुणोच्छेधा C₀₂ गुणाच्छेधा E 19b विस्तारश्च K₇ विस्तारं च C_ΣK₈₂E • विधः K₇ विधा C_ΣK₈₂E 19c अनेकाकार० C₄₅C₀₂K₈₂K₇E अनेकार० C₉₄ 20a अन्ये C_ΣK₈₂K₇ बहु० E 20c षण्डाश्च C_ΣK₈₂K₇ षण्डाश्च E 20d रुहाणि C₀₂ रुहानि C₉₄C₄₅K₈₂K₇ सहानि E 21a स्वादु० C₄₅C₀₂K₈₂K₇E स्वाधु० C₉₄ • मूल० C_ΣK₇E मूला K₈₂ • फलाः conj. फला C_ΣK₈₂K₇E 21b स्कन्ध० conj. स्कन्द० C_ΣK₈₂K₇E

तुल्यरूपबलाः सर्वे सूर्यायुतसमप्रभाः ॥ २:२२ ॥

परार्धद्वयविस्तारं परार्धद्वयमायतम् ।

परार्धद्वयविक्षेपं योजनानां द्विजोत्तम ॥ २:२३ ॥

ऐश्वर्यत्वं न संख्यास्ति बलशक्तिश्च भो द्विज ।

अधोर्ध्वो न च संख्यास्ति न तिर्यञ्चैति कश्चन ॥ २:२४ ॥

शिवाण्डस्य च विस्तारमायामं च न वेद्म्यहम् ।

भोगमक्षय तत्रैव जन्ममृत्युर्न विद्यते ॥ २:२५ ॥

शिवाण्डमध्यमाश्रित्य गोक्षीरसदृशप्रभाः ।

परार्धपरकोटीनामीशानानां स्मृतालयः ॥ २:२६ ॥

बालसूर्यप्रभाः सर्वे ज्ञेयास्तत्पुरुषालये ।

परार्धपरकोटीनां पूर्वस्यां दिशमाश्रिताः ॥ २:२७ ॥

भिन्नाञ्जनप्रभाः सर्वे दक्षिणां दिशमाश्रिताः ।

परार्धपरकोटीनामघोरालयमाश्रिताः ॥ २:२८ ॥

कुन्देन्दुहिमशैलाभाः पश्चिमां दिशमाश्रिताः ।

परार्धपरकोटीनां सद्यमिष्टालयः स्मृतः ॥ २:२९ ॥

कुङ्कुमोदकसंकाशा उत्तरां दिशमाश्रिताः ।

22c °बालाः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ °वराः E **23c** °द्वयं $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}K_{10}K_7E$ °द्वं K_{82}^{ac} •
विक्षेपं em. विक्षेपा $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ विज्ञेया E **23d** °त्तम $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$ °त्तमः K_{82}
24b बलशक्तिश्च भो द्विज $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}K_{10}K_7$ om. K_{82}^{ac} तव शक्तिश्च भो द्विज E **24c** अधोर्ध्वो
न च संख्यास्ति $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}K_{10}K_7E$ om. K_{82}^{ac} **24d** न तिर्यञ्चैति कश्चन $K_{82}^{pc}K_7$ न तिर्यञ्चैति
कश्चन $C_{94}C_{45}K_{10}E$ न तिर्यं चेति कश्चन K_{82}^{ac} **25c** भोगमक्षय तं em. भोगमक्षयस्तं $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7$ (unmetr.) भोगमयास्तु तं E **25d** °मृत्युर्न $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ °मृत्यु न K_{10}
26b प्रभाः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ प्रभा E **26d** °शानानां $C_{94}C_{45}K_{82}E$ °शानाना K_{10} °गानानां
 K_7 • स्मृतालयः $C_{94}K_{10}K_7$ स्मृतालय C_{45} स्मृतालयं K_{82} स्मृतालया E **27a** °भाः $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7$ °भा E **27b** ज्ञेयास्तं $C_{94}C_{45}K_{10}K_7$ ज्ञेया तं $K_{82}E$ • °आलये $C_{94}C_{45}K_{82}$
 $K_{10}K_7$ °आलयं E **27d** दिशं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ दिशि K_{10} **28a** °प्रभाः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$
 K_7 °प्रभा E **28b** दक्षिणां $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ दक्षिणं E • दिशम् $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$ दिशिम्
 $C_{45}E$ **28d** °घोरां $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ °घोरां E • °श्रिताः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ °श्रिता
E **29b** पश्चिमां $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ पश्चिमा C_{45} • दिशं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$ दिशिं K_7 •
°श्रिताः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ °श्रिता E **29d** सद्यमिष्टां $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$ सद्यमिष्टां K_{82} •
स्मृतः $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ स्मृताः C_{45} **30b** उत्तरां $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ उत्तरा C_{45} • दिशम् C_{45}
 $K_{82}K_{10}K_7E$ दिशिम् C_{94}

परार्धपरकोतीनां वामदेवालयः स्मृतः ॥ २:३० ॥

ईशानस्य कलाः पञ्च वक्त्रस्यापि चतुष्कलाः ।
अघोरस्य कला अष्टौ वामदेवास्त्रयोदश ॥ २:३१ ॥

सद्यश्चाष्टौ कला ज्ञेयाः संसारार्णवतारकाः ।
अष्टत्रिंशत्कला ह्येताः कीर्तिता द्विजसत्तम ॥ २:३२ ॥

संख्या वर्णा दिशश्चैव एकैकस्य पृथक्पृथक् ।
पूर्वोक्तेन विधानेन बोधव्यास्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २:३३ ॥

शिवाण्डगमनाकृष्ट्या शिवयोगं सदाभ्यसेत् ।
शिवयोगं विना विप्र तत्र गन्तुं न शक्यते ॥ २:३४ ॥

अश्वमेधादियज्ञानां कोट्यायुतशतानि च ।
कृच्छ्रादितप सर्वाणि कृत्वा कल्पशतानि च ।
तत्र गन्तुं न शक्येत देवैरपि तपोधन ॥ २:३५ ॥

गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नात्वा तप्त्वा च वै पुनः ।
तत्र गन्तुं न शक्येत ऋषिभिर्वा महात्मभिः ॥ २:३६ ॥

सप्तद्वीपसमुद्राणि रत्नपूर्णानि भो द्विज ।
दत्त्वा वा वेदविदुषे श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।
तत्र गन्तुं न शक्येत विना ध्यानेन निश्चयः ॥ २:३७ ॥

37ab Cf. ŚDhU 2.104: त्रिः प्रदत्त्वा महीं पूर्णा...

30d °लयः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E °लय K₇ 31a कलाः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ कला E 31b चतुष्कलाः
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ चतुष्कले E 31d वामदेवा° C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वामदेव° K₁₀ 32a ज्ञेयाः
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ज्ञेया E 32b संसारा° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E संसा° C₄₅ 32c °त्रिंशत्क°
corr. °त्रिंशक° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • ह्येताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ज्ञेयाः E 32d °सत्तम
C₉₄C₄₅K₈₂K₇ °सत्तमः K₁₀E 33a संख्या वर्णा C₄₅K₇ संख्या वर्णो C₉₄K₁₀ संख्या वर्णा
K₈₂ संख्या वर्णा E 33b एकैकस्य C₉₄K₁₀K₇E एकैकस्य C₄₅K₈₂ 33d बोधव्यास्त° em.
बोधव्या त° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E 34a °कृष्ट्या C₉₄C₄₅K₁₀E कृष्टा K₈₂K₇ 34b योगं
सदाभ्यसेत् C₉₄C₄₅K₈₂K₇E योग समभ्यसेत् K₁₀ 34c °योगं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ °योग E
35c °तप C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) 35e शक्येत C₉₄K₈₂K₁₀K₇ शक्येत C₄₅
शक्येत E 35f देवै° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E देवै° K₇ • °धन C₉₄K₈₂K₁₀K₇E °धनम् C₄₅
36a गन्तुं C₉₄C₄₅K₈₂E गन्तु K₁₀K₇ • शक्येत C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ शक्यन्ते E 37a °द्वीप°
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E °दीप° K₇ • °समुद्राणि C₉₄C₄₅K₈₂K₇E °समुद्राय K₁₀ 37c गन्तुं
C₉₄C₄₅K₈₂E गन्तु K₁₀ गन्तु K₇ • शक्येत C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ शक्यन्ते E

द्वितीयो ऽध्यायः

स्वदेहान्मांसमुद्धृत्य दत्त्वार्थिभ्यश्च निश्चयात् ।
स्वदारपुत्रसर्वस्वं शिरो ऽर्थिभ्यश्च यो ददेत् ।
न तत्र गन्तुं शक्येत अन्यैर्वापि सुदुष्करैः ॥ २:३८ ॥
यज्ञतीर्थतपोदानवेदाध्ययनपारगः ।
ब्रह्माण्डान्तस्य भोगांस्तु भुङ्क्ते कालवशानुगः ॥ २:३९ ॥
कालेन समप्रेष्येण धर्मो याति परिक्षयम् ।
अलातचक्रवत्सर्वं कालो याति परिभ्रमन् ।
त्रैकाल्यकलनात्कालस्तेन कालः प्रकीर्तितः ॥ २:४० ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे शिवाण्डसंख्या नामाध्यायो द्वितीयः ॥

38a स्वदेहान्मांसं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ स्वदेहात्मांसं K₇ स्वदेहात्मांसं स० E **38a** ०स्वं C₉₄C₄₅
K₈₂K₇E ०स्व K₁₀ **38e** न तत्र गन्तुं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E न तत्र गन्तुं न C₄₅ **38f** ०दुष्करैः
C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०दुष्कृतः K₁₀ **39c** ०दानं C₉₄C₄₅K₇E ०दानं K₈₂ ०दानै K₁₀ **39d** ०पारगः
C₄₅K₈₂K₇E ०पारगाः C₉₄K₁₀ **39a** ब्रह्माण्डान्तस्य भोगांस्तु C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ब्रह्माण्डान्तस्य
भोगास्तु K₁₀ ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु E **39b** भुङ्क्ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ भुङ्क्ते K₇ भुक्त्वा E • ०गः
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०गाः K₈₂^{ac} **40b** धर्मो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E धर्मो K₇ **40e** ०कलनात्कालं
C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०कलना कालं K₁₀ **Colophon:** नामाध्यायो द्वितीयः C₉₄C₄₅K₈₂K₇
नामाध्याय द्वितीयः K₁₀ नाम द्वितीयो ऽध्यायः E

[तृतीयो ऽध्यायः]

[धर्मप्रवचनम्]

विगतराग उवाच ।

किमर्थं धर्ममित्याहुः कतिमूर्तिश्च कीर्त्यते ।

कतिपादवृषो ज्ञेयो गतिस्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:१ ॥

कौतूहलं ममोत्पन्नं संशयं छिन्धि तत्त्वतः ।

कस्य पुत्रो मुनिश्रेष्ठ प्रजास्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

धृतिरित्येष धातुर्वै पर्यायः परिकीर्तितः ।

आधारणान्महत्त्वाच्च धर्म इत्यभिधीयते ॥ ३:३ ॥

श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः ।

चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ३:४ ॥

Testimonia for this chapter: P₅₇ exp. 215r–215v (breaks off after 3.14d and resumes at 4.8a), C₉₄ ff. 197r–198v, C₄₅ ff. 204v–206r, C₀₂ ff. 273r–273v (broke off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 4v–6r, K₁₀ exp. 42, 47 (upper), 48 (lower), K₇ ff. 213r–214v, E pp. 588–591; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

3cd cf. LiñP 1.10.12cd–13ab: धारणार्थे महान्छेष धर्मशब्दः प्रकीर्तितः ॥ आधारणे ऽमहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते । 3 cf. BrahmanḍaP 1.32.29: धारणार्थो धृतिश्चैव धातुः शब्दे प्रकीर्तितः । आधारणामहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥ ; cf. VāyuP 1.59.28: धारणा धृतिरित्यर्थाद्धातोर्धर्मः प्रकीर्तितः । आधारणे ऽमहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥ ; ≈ MatsP 145.27: धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वे चैव उच्यते । आधारणे महत्त्वे वा धर्मः स तु निरुच्यते । 4 cf. 4.74 below: चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः । गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भैक्षुकः ॥

1a आहुः P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ आहु E 1d स्मृताः P₅₇C₉₄K₈₂K₁₀K₇ स्मृता C₄₅ स्मृतः E
2a कौतूहलं P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ कौतूहल E • ममोत्पन्नं P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E समोत्पन्नं
K₇ 2b संशयं P₅₇C₄₅K₈₂K₁₀K₇E संशयं C₉₄ 3c आधारणान्म० P₅₇C₉₄K₁₀ आधारणात्प०
C₄₅ आधारणात्प० K₈₂K₇ आधारेण म० E 3d इत्यभिधीयते C₉₄K₈₂K₇E इत्यभिधीयते
P₅₇ इत्यभिधीयते C₄₅K₁₀ 4ab ऽस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्च० C₉₄ ऽस्मृतिद्वयो मूर्तिश्च० P₅₇C₄₅K₁₀
ऽस्मृतिद्वयो मूर्तिं च० K₈₂K₇ ऽस्मृतिद्वयो मूर्तिश्च E 4b ऽवृषः P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ऽवृष K₇
4c चतुरा० P₅₇C₄₅K₈₂K₁₀E चतुरा० C₉₄K₇

धृत्यास्तु नियमः पुत्रः संतोषस्तुष्टिजः स्मृतः ॥ ३:१० ॥

पुष्ट्या लाभः सुतो जातो मेधापुत्रः श्रुतस्तथा ।
क्रियायास्त्वभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ॥ ३:११ ॥

लज्जाया विनयः पुत्रो बुद्ध्या बोधः सुतः स्मृतः ।
लज्जायाः सुधियः पुत्र अप्रमादश्च तावुभौ ॥ ३:१२ ॥

क्षेमः शान्तिसुतो विन्ध्याद्रचवसायो वपोः सुतः ।
यशः कीर्तिसुतो ज्ञेयः सुखं सिद्धेर्व्यजायत ।
स्वायम्भुवे ऽन्तरे त्वासन्कीर्तिता धर्मसूनवः ॥ ३:१३ ॥

विगतराग उवाच ।
मूर्तिद्वयं कथं धर्मं कथयस्व तपोधन ।
कौतूहलमतीवं मे कर्तय ज्ञानसंशयम् ॥ ३:१४ ॥

14c In P₅₇, folio 215v ends with कौतूहलमती and the next available folio side (217r) starts with त्यमिष्टगतिः प्रोक्तं in 4.8a. Thus one folio (f. 216), containing 3.14d–4.7, is missing.

10 For 3.10–13, see a rather similar passage e.g. in KūrmP 1.8.20 ff.: श्रद्धाया आत्मजः कामो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः । धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः संतोष उच्यते ॥ पुष्ट्या लाभः सुतश्चापि मेधापुत्रः श्रुतस्तथा । क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ॥ बुद्ध्या बोधः सुतस्तद्वदप्रमादो व्यजायत । लज्जाया विनयः पुत्रो वपुषो व्यवसायकः ॥ क्षेमः शान्तिसुतश्चापि सुखं सिद्धिरजायत । यशः कीर्तिसुतस्तद्वदित्येते धर्मसूनवः ॥ कामस्य हर्षः पुत्रो ऽभूदेवानन्दो व्यजायत । इत्येष वै सुखोदकः सर्गो धर्मस्य कीर्तितः ॥ **11cd** ≈ LiñP 1.70.295ab: क्रियायामभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च; ≈ KūrmP 1.8.22cd: क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च; cf. LiñP 1,5.37: धर्मस्य वै क्रियायां तु दण्डः समय एव च

11a लाभः C₉₄C₄₅K₁₀K₇ लाभः K₈₂E **11b** पुत्रः em. पुत्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • श्रुतः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E श्रुतः C₄₅ **11c** त्वभवत्पुत्रो em. त्वभयः पुत्रो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ त्वभयः पुत्रो E **11d** दण्डः corr. दण्डे C₉₄K₈₂^{ac} दण्डो C₄₅ दण्डः K₈₂^{pc}K₁₀K₇E • च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तु E **12a** लज्जाया विनयः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ लज्जायाः विनयः E **12b** सुतः स्मृतः K₈₂K₁₀K₇E सुतः ×× C₉₄ सुतःस्तथा C₄₅ **12c** सुधियः E सुधिय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ • पुत्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पुत्रः E **12d** अप्रमादः C₉₄C₄₅K₁₀K₇E अप्रमादाः K₈₂ **13b** वपोः C₉₄C₄₅K₁₀K₇E वपो K₈₂ **13d** सिद्धेः C₄₅K₈₂K₁₀ सिद्धि C₉₄K₇E • व्यजायत C₉₄C₄₅K₈₂ व्यजायते K₁₀E व्यजायतः K₇ **13e** स्वायम्भुवे C₉₄K₈₂K₇ स्वायम्भुवो C₄₅ स्वयम्भुवे K₁₀E • ऽन्तरे त्वासन् conj. ऽन्तरे त्वासि C₉₄C₄₅K₈₂ ऽन्तरे त्वासीत् K₁₀ ऽन्तरे त्वासं K₇ ऽन्तरेवासि E **14a** धर्मः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ धर्मः K₇ धर्मः E **14c** कौतूहलः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E कौतूहलः C₄₅ • ऽतीवं मे C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ऽतीव मे C₄₅ **14d** कर्तय em. कीर्तय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • संशयम् C₉₄K₈₂K₇E संशयेः C₄₅K₁₀

तृतीयोऽध्यायः

अनर्थयज्ञ उवाच ।
श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिर्धर्मस्य परिकीर्तिता ।
दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् ।
स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ३:१५ ॥

[यमनियमभेदः]

यमश्च नियमश्चैव द्वयोर्भेदमतः शृणु ।
अहिंसा सत्यमस्तेयमानृशंस्यं दमो घृणा ।
धन्याप्रमादो माधुर्यमार्जवं च यमा दश ॥ ३:१६ ॥
एकैकस्य पुनः पञ्चभेदमाहुर्मनीषिणः ।
अहिंसादि प्रवक्ष्यामि शृणुष्ववहितो द्विज ॥ ३:१७ ॥

[यमेष्वहिंसा (१)]

[पञ्चविधा हिंसा]

त्रासनं ताडनं बन्धो मारणं वृत्तिनाशनम् ।
हिंसां पञ्चविधामाहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:१८ ॥

15cd cf. Manu 3.171ab: दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते; and also MatsP 142.41: दाराग्निहोत्रसम्बन्धमृग्यजुःसामसंहिताः । इत्यादिबहुलं श्रौतं धर्मं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥ **15c-f** ≈ MBh Indices 1.36.10: दानाग्निहोत्रमिज्या च श्रौतस्यैतद्धि लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ MatsP 145.30cd-31ab: दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ BrahmanḍaP 1.32.33cd-34ab: दाराग्निहोत्रसम्बन्धाद् द्विधा श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारैर्यमैः स नियमैः स्मृतः ॥ **16cd** ≈ MBh 12.8.17ab: अहिंसा सत्यवचनमानृशंस्यं दमो घृणा **16** ≈ V DhU 3.233.203: आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा च दमः स्पृहा । ध्यानं प्रसादो माधुर्यं चार्जवं च यमा दश ॥

✧

15a श्रुतिः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ श्रुतिः C₄₅E **15ab** ०द्वयोर्मूर्तिर्धर्मः C₉₄ ०द्वयोर्मूर्तिर्धर्मः C₄₅K₈₂K₁₀ ०द्वयोर्मूर्तिर्धर्मः K₇ ०द्वयोर्मूर्तिर्धर्मः E **15b** ०कीर्तिता C₉₄C₄₅K₈₂E ०कीर्तिता: K₁₀ कीर्तिता: K₇ **15cd** ०बन्धमिः em. ०बद्ध इः C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ०बन्ध इः K₁₀E **15d** श्रौतस्य em. श्रौतस्य C₉₄C₄₅K₇ श्रौतस्य K₈₂ श्रौतस्य K₁₀ श्रुतस्य E **15e** स्मार्तो em. स्मार्त C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ E **16a** नियमः C₉₄C₄₅K₁₀K₇E नियमैः K₈₂ **16d** ०मानृशंस्यं em. ०मनृशंस्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ०मानृशंस्यो K₇ **16e** धन्याः E धन्यः C₉₄C₄₅K₁₀K₇ धन्यं K₈₂ • माधुर्यः E माधुर्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ **16f** आर्जवं च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ आर्जवश्च E **17b** ०माहुर्मः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ०माहुर्मः K₇ **17d** शृणुष्वः C₉₄C₄₅K₇E शृणुष्वः K₈₂K₁₀ **18a** बन्धो C₉₄C₄₅K₈₂K₇ बद्धो K₁₀ बन्ध E **18c** हिंसां C₉₄K₈₂K₇ हिंसा C₄₅K₁₀E • ०विधामाहुः C₄₅K₈₂K₇ ०विधामाहुः C₉₄ ०विधान्याहुः K₁₀ ०विध प्राहुः E

काष्ठलोष्टकशाद्यैस्तु ताडयन्तीह निर्दयाः ।
तत्प्रहारविभिन्नाङ्गो मृतवध्यमवाप्नुयात् ॥ ३:१९ ॥

बद्धा पादौ भुजोरश्च शिरोरुक्कण्ठपाशिताः ।
अनाहता प्रियन्त्येवं वधो बन्धनजः स्मृतः ॥ ३:२० ॥

शत्रुचौरभयैघोरैः सिंहव्याघ्रगजोरगैः ।
त्रासनाद्बधमाप्नोति अन्यैर्वापि सुदुःसहैः ॥ ३:२१ ॥

यस्य यस्य हरेद्विक्तं तस्य तस्य वधः स्मृतः ।
वृत्तिजीवाभिभूतानां तद्वारा निहतः स्मृतः ॥ ३:२२ ॥

विषवह्निशरशस्त्रैर्मायायोगबलेन वा ।
हिंसकान्याहु विप्रेन्द्र मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:२३ ॥

[अहिंसाप्रशंसा]

अहिंसा परमं धर्मं यस्त्यजेत्स दुरात्मवान् ।
क्लेशायासविनिर्मुक्तं सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ ३:२४ ॥

नातः परतरो मूर्खो नातः परतरं तमः ।
नातः परतरं दुःखं नातः परतरो ऽयशः ॥ ३:२५ ॥

नातः परतरं पापं नातः परतरं विषम् ।
नातः परतराविद्या नातः परं तपोधन ॥ ३:२६ ॥

19a काष्ठलोष्ट० C₉₄C₄₅K₈₂K₇E काष्ठलो_ K₁₀ **19b** निर्दयाः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ निर्दया
E **19c** भिन्नाङ्गो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ भिन्नाङ्गा E **19d** वध्यमवा० C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
वध्यववा० C₉₄ **20a** भुजोरश्च C₉₄C₄₅K₁₀K₇ भुजोरश्च K₈₂E **20b** शिरोरुक्कण्ठ० em.
शिरोरुक्कण्ठ० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ शिरोरुः कण्ठ० E **20c** अनाहता प्रियन्त्येवं C₉₄C₄₅K₈₂
K₇E अनाहत प्रियन्त्येष K₁₀ **20d** वधो बन्धनजः स्मृतः conj. नजाः स्मृताः C₉₄C₄₅K₈₂
K₁₀ नजाः स्मृता K₇ नज स्मृतः E **21a** चौरभयैघोरैः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E चोरभयै घोरै
K₁₀ **21d** अन्यैर्वापि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E अन्ये चापि K₇ **22a** हरेद्वि० C₉₄C₄₅K₈₂K₇
E हरे वि० K₁₀ **22b** वधः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ वध E **22a** अभिभूतानां C₉₄C₄₅K₈₂K₇
E विभूतानां K₁₀ **22b** तद्वारा नि० conj. तद्वारान्नि० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तद्वारान्नि० E
23ab शस्त्रैर्माया० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ शस्त्रै मा० K₇ शस्त्रैर्मया० E **23c** हिंसकान्याहु वि०
C₄₅K₁₀K₇ हिंसकान्याहुर्वि० C₉₄K₈₂ (unmetr.) हिंसकेत्याहु वि० E **24c** परमं धर्मं C₉₄C₄₅
K₈₂E परमं धर्मं K₁₀ परमो धर्मं K₇ **24d** त्यजेत्स दुरात्मवान् C₄₅K₇E त्यजेच्छ दुरात्म× C₉₄
त्यजेत्सुदुरात्मवान् K₈₂ त्यजेत्स दुरात्मनम् K₁₀ **25b** एतं C₉₄C₄₅^{pc}K₈₂K₁₀K₇ एतन् C₄₅^{ac}E
26d परं तपोधन C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पर तपोधमाः E

तृतीयोऽध्यायः

यो हिनस्ति न भूतानि उद्भिज्जादि चतुर्विधम् ।
स भवेत्पुरुषः श्रेष्ठः सर्वभूतदयान्वितः ॥ ३:२७ ॥
सर्वभूतदयां नित्यं यः करोति स पण्डितः ।
स यज्वा स तपस्वी च स दाता स दृढव्रतः ॥ ३:२८ ॥
अहिंसा परमं तीर्थमहिंसा परमं तपः ।
अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं सुखम् ॥ ३:२९ ॥
अहिंसा परमो यज्ञः अहिंसा परमं व्रतम् ।
अहिंसा परमं ज्ञानमहिंसा परमा क्रिया ॥ ३:३० ॥
अहिंसा परमं शौचमहिंसा परमो दमः ।
अहिंसा परमो लाभः अहिंसा परमं यशः ॥ ३:३१ ॥
अहिंसा परमो धर्मः अहिंसा परमा गतिः ।
अहिंसा परमं ब्रह्म अहिंसा परमः शिवः ॥ ३:३२ ॥
[मांसाहारः]
मांसाशनान्निवर्तेत मनसापि न काङ्क्षयेत् ।
स महत्फलमाप्नोति यस्तु मांसं विवर्जयेत् ॥ ३:३३ ॥

29d C₀₂ resumes here in exp. 189, f. 273r (sic!) with रमं सुखम् After pādas cd, E inserts this: अहिंसा परमा कीर्ति अहिंसा परमो दमः, which is not to be found in C_ΣK₈₂K₁₀K₇

29 This and the following verses are similar to MBh 13.117.37–38

27a यो हिनस्ति न C₉₄C₄₅K₈₂K₇ यो न हि नस्ति K₁₀ यो हि नास्ति न E 27b उद्भिज्जादि em. उद्भिज्जादि C₉₄C₄₅K₁₀K₇E उद्भिज्जानि K₈₂ • ०विधम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ०विधिं K₇ 27c पुरुषः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पुरुष० E 28a ०दयां नित्यं C₉₄K₈₂E ०दया नित्यं C₄₅K₁₀ ०दया नित्य K₇ 28c यज्वा C₉₄C₄₅K₈₂K₇E यज्या K₁₀ 29a परमं ती० C₉₄K₈₂K₁₀K₇ E परन्ती० C₄₅ 30a यज्ञः C₄₅C₀₂K₁₀E यज्ञर् C₉₄ यज्ञ K₈₂K₇ 30c परमं C_ΣK₈₂K₁₀ K₇ परमो E 30d परमा C_ΣK₈₂K₇E परमां K₁₀ 31ab (अहिंसा... दमः) C_ΣK₈₂K₁₀K₇ om. E 31c लाभः K₇ लाभ C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E लाभो C₀₂ 31d परमं C_ΣK₁₀K₇E परमा K₈₂ 32a धर्मः K₈₂K₇ धर्म C₉₄C₄₅E धर्मो C₀₂ ध K₁₀ 32b अहिंसा परमा गतिः C_ΣK₈₂K₇ ----- K₁₀ अहिंसा परमो गतिः E 32c अहिंसा परमं ब्रह्म C_ΣK₈₂E १अहिंसा परमं ब्रह्म K₁₀ अहिंसा परमं ब्रह्म K₇ 33a मांसाशनान्नि० C₉₄C₄₅E मान्साशन नि० C₀₂ मांसाशनान्नि० K₈₂ मन्सासनान्नि० K₁₀ १मांसाशनान्नि० K₇ 33d मांसं C_ΣK₈₂ मांस K₁₀E मांसं K₇

स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्च्य पितृन्देवान्न ततो ऽन्यो ऽस्ति पापकृत् ॥ ३:३४ ॥
 मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्र मनुब्रवीत् ॥ ३:३५ ॥
 क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपहतमेव वा ।
 देवान्पितृंश्चार्चयित्वा खादन्मांसं न दोषभाक् ॥ ३:३६ ॥
 वेदयज्ञतपस्तीर्थदानशीलक्रियाव्रतैः ।
 मांसाहारनिवृत्तानां षोडशांशं न पूर्यते ॥ ३:३७ ॥
 मृगाः पर्णतृणाहारादजमेषगवादिभिः ।
 सुखिनो बलवन्तश्च विचरन्ति महीतले ॥ ३:३८ ॥
 वानराः फलमाहारा राक्षसा रुधिरप्रियाः ।
 निहता राक्षसाः सर्वे वानरैः फलभोजिभिः ॥ ३:३९ ॥
 तस्मान्मांसं न हीहेत बलकामेन भो द्विज ।
 बलेन च गुणाकर्षात्परतो भयभीरुणा ॥ ३:४० ॥

34ab = MBh 13.116.14ab and 13.116.34ab ≈ UUMS 2.48cd: स्वमांसं परमांसेन यो देहे
 वृद्धिमिच्छति 34 ≈ Manu 5.52 35 ≈ Manu 5.41: मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ 36 = Manu 5.32 (in Olivelle's critical edi-
 tion; other editions read परोपकृतं in pāda b)

34a मांसेन C_{९४}K_{८२}K_{१०}E मासेन K_७ 34b वर्धयितुं C_{९४}K_{८२}K_७E वर्द्धयति K_{१०} 34c पितृन्
 C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७ पितृन् C_{०२}E पितृन् K_{१०} 34d ततो ऽन्यो C_{९४}K_{८२}K_{१०}K_७ तदन्यो E 35b दैवतं
 C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E दैवतं C_{०२}K_{१०} 35c अत्रैव पशवो हिंस्या C_{९४}C_{०२}K_७E अत्रैव पशवो
 हिंसा C_{४५} अत्रैव पशवो हिंस्यान् K_{८२} _____ K_{१०} 35d नान्यत्र मनुब्रवीत् C_{९४}
 K_{८२}K_७E _____ त्र मनुब्रवीत् K_{१०} 36a क्रीत्वा C_{९४}K_{८२}K_{१०}K_७ कृत्वा E • उप्युत्पाद्य C_{९४}K_{८२}
 K_{१०}K_७ उप्युत्पाद्या E 36b हतं C_{९४}K_{८२}K_{१०}K_७ हितं E • वा C_{९४}K_{८२}K_{१०}K_७ च E
 36c पितृंश्चार्चयित्वा C_{९४}K_{८२}K_७ पितृश्चार्चयित्वा K_{१०} पितृश्चार्पयित्वा E 36d मांसं C_{९४}K_{८२}K_{१०}
 E मांसं K_७ 37b शीलं C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E शलं C_{०२} • व्रतैः C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E
 व्रतैः C_{४५} 37c वृत्तानां C_{९४}K_{८२}K_७ वृत्ताना K_{१०} वृत्तीनां E 37d न C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}
 K_७E त C_{४५} 38a पर्णं C_{९४}K_{१०}K_७ पर्णं K_{८२} पर्णां E 38ab हारादं C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७
 E हारदं K_{१०} हारा अं C_{४५}K_{८२} 39ab हारा रां C_{४५}K_{८२}K_{१०} हाराद्रां C_{९४}C_{०२}K_७E
 39d भोजिभिः C_{९४}K_{८२}K_{१०}K_७ भोगिभिः E 40a मांसं C_{९४}K_{८२}K_{१०}E मांसं K_७ 40b हीहेत
 C_{९४}K_७E हीयेत K_{८२}K_{१०} 40c गुणाकर्षां conj. TÖRZSÖK गुणाकाशां C_{९४}K_{८२}K_{१०}K_७ गुणा
 कुर्यां E

तृतीयो ऽध्यायः

अहिंसकसमो नास्ति दानयज्ञसमीहया ।
इह लोके यशः कीर्तिः परत्र च परा गतिः ॥ ३:४१ ॥

त्रैलोक्यं मणिरत्नपूर्णमखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे
कोटीयज्ञसहस्रपद्मयुतं दत्त्वा महीं दक्षिणाम् ।
तीर्थानां च सहस्रकोटिनियुतं स्नात्वा सकृन्मानव
एतत्पुण्यफलमहिंसकजनः प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ३:४२ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे अहिंसाप्रशंसा नामाध्यायस्तृतीयः ॥

41b °यज्ञसमीहया C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ °धर्मसमीहया C₀₂ °यज्ञसमीहयाः K₇ °धर्मसमीहय E
41c यशः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E यशः C₀₂ **41d** परा गतिः C₀₂K₈₂K₇ परा गतिः C₉₄
पराङ्गतिम् C₄₅K₁₀ परां गतिः E **42a** त्रैलोक्यं C_ΣK₈₂K₇E त्रैलोक्य K₁₀ • अखिलं दत्त्वोत्तमे
ब्राह्मणे C₄₅C₀₂K₁₀K₇E अखिलं ××××××× C₉₄ अखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे K₈₂ **42b** कोटीयज्ञसहस्रपद्मम्
C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ×××××××× C₉₄ • महीं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E मही C₀₂ **42c** °कोटी°
C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °कोटी° E (unmetr.) • स्नात्वा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E स्ना S C₄₅ **42d** °फलमहिंस°
C_ΣK₈₂K₁₀E °फलं त्वहिंस° K₇ • निःसंशयः C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ×××× C₉₄ निःसंशय× C₄₅
निःसंशय E **Colophon:** नामाध्यायस्तृतीयः C_ΣK₈₂K₁₀ नामाध्यायस्तृतीय K₇ नामस्तृतीयो
ऽध्यायः E

[चतुर्थो ऽध्यायः]

[यमेषु सत्यम् (२)]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

सद्भावः सत्यमित्याहुर्दृष्टप्रत्ययमेव वा ।

यथाभूतार्थकथनं तत्सत्यकथनं स्मृतम् ॥ ४:१ ॥

आक्रोशताडनादीनि यः सहेतुः सुदुःसहम् ।

क्षमते यो जितात्मा तु स च सत्यमुदाहृतम् ॥ ४:२ ॥

वधार्थमुद्यतः शस्त्रं यदि पृच्छेत कर्हिचित् ।

न तत्र सत्यं वक्तव्यमनृतं सत्यमुच्यते ॥ ४:३ ॥

वधार्हः पुरुषः कश्चिद्भजेत्पथि भयातुरः ।

पृच्छतो ऽपि न वक्तव्यं सत्यं तद्वापि उच्यते ॥ ४:४ ॥

न नर्मयुक्तमनृतं हिनस्ति

न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 198v–201v, C₄₅ ff. 206r–208v, C₀₂ ff. 273v–277r, K₈₂ ff. 6r–9r, K₁₀ exp. 48–50 (lower–upper), K₇ ff. 214v–217r, E pp. 591–597; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a ≈ MBh 12.288.45d: सद्भावः सत्यमुच्यते • cf. also Brahman̄ḍaP 3.3.86ab: असद्भावो ऽनृतं ज्ञेयं सद्भावः सत्यमुच्यते **1cd** cf. ŚDhŚ 11.105: स्वानुभूतं स्वदृष्टं च यः पृष्टार्थं न गूहति । यथाभूतार्थकथनमित्येतत्सत्यलक्षणम् ॥ 2 cf. ŚDhŚ 11.82: आक्रुष्टस्ताडितो वापि यो नाक्रोशेन्न ताडयेत् । वागाद्यविकृतः स्वस्थं क्षान्तिरेषा सुनिर्मला ॥

1a सद्भावः C_ΣK₈₂K₇ सद्भावः K₁₀E **1ab** सत्यमित्याहुर्दृष्टः C₄₅K₈₂K₇E सत्यमित्याहुर्दृष्टः C₉₄ सत्यमित्याहुर्दृष्टः C₀₂ सत्यामित्याहुर्दृष्टः K₁₀ **1b** प्रत्ययः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ प्रत्ययः C₀₂ प्रत्येयः K₇ प्रत्यक्षः E **1c** यथाभूतार्थकथनं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E यथाभूतार्थः C₀₂ यथाभूतार्थकथनं C₀₂ **1d** तत्सत्यकथनं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E तत्सत्यकथनं C₄₅ कथनं स्मृतं C₀₂ सत्यकथनं स्मृतं C₀₂ **2a** ताडनाः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E नाडनाः C₄₅ **2b** सुदुःसहम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E सुदुःसहं C₀₂ **2d** सत्यमुदाहृतम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सत्यमुदाहृतम् C₉₄ **3a** द्यतः C_ΣK₁₀K₇E द्यतः K₈₂ • शस्त्रं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ शस्त्रं C₀₂ सत्यं C₄₅E **3b** कर्हिचित् C_ΣE कर्हिचित् K₈₂K₁₀K₇ **3c** सत्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ सत्यं C₄₅E **4b** तुरः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E तुरः C₄₅ **4c** पृच्छतो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पृच्छते E **4d** तद्वापि C_ΣK₈₂K₇E तदपि K₁₀ **5a** हिनस्ति C₉₄C₄₅K₁₀K₇ हि नास्ति C₀₂K₈₂E **5b** राजन्न C₉₄C₄₅K₁₀K₇E राज न C₀₂ राज्यं न K₈₂

प्राणात्यये सर्वधनापहारे

पञ्चानृतं सत्यमुदाहरन्ति ॥ ४:५ ॥

देवमानुषतिर्येषु सत्यं धर्मः परो यतः ।

सत्यं श्रेष्ठं वरिष्ठं च सत्यं धर्मः सनातनः ॥ ४:६ ॥

सत्यं सागरमव्यक्तं सत्यमक्षयभोगदम् ।

सत्यं पोतः परत्रार्थं सत्यं पन्थानं विस्तरम् ॥ ४:७ ॥

सत्यमिष्टगतिः प्रोक्तं सत्यं यज्ञमनुत्तमम् ।

सत्यं तीर्थं परं तीर्थं सत्यं दानमनन्तकम् ॥ ४:८ ॥

सत्यं शीलं तपो ज्ञानं सत्यं शौचं दमः शमः ।

सत्यं सोपानमूर्ध्वस्य सत्यं कीर्तिर्यशः सुखम् ॥ ४:९ ॥

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।

5 ≈ MBh 1.77.16: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥; MBh 12.159.28: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । न गुर्वर्थे नात्मनो जीवितार्थे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥; MatsP 31.16: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । Abhidharmakośabhāṣya 24114–24117 (introduced by मोहजो मृषावादो यथाह): न नर्मयुक्तमनृतं हि नास्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ etc. 9c ≈ VarP 193.36cd: सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव

5c ०त्यये C_ΣK₈₂K₇E ०त्यजे K₁₀ • ०पहारे C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०प्रहारे C₀₂K₁₀ 6b ०मानुष० C_ΣK₈₂K₁₀E ०मानुष्य० K₇ • सत्यं धर्मः परो यतः C₄₅C₀₂ सत्यं धर्मः पयतः C₉₄ सत्यं धर्मः परो यतः K₈₂K₇ सत्यधर्मः परो यतः K₁₀ सत्यधर्मपरायणः E 6c श्रेष्ठं C_ΣK₈₂K₇ श्रेष्ठ K₁₀ E • वरिष्ठं च C₉₄C₄₅^{pc}C₀₂K₈₂K₁₀K₇E वरिष्ठम्वरिष्ठम्च C₄₅^{ac} 6d सत्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₇E सत्य० C₄₅K₁₀ • धर्मः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ धर्म C₀₂E 7a सत्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E सत्य C₀₂ 7b सत्यमक्षयभोगदम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇ सत्यमक्षयभोगदम् C₄₅C₀₂ सत्यमक्षयते नरं E 7c पोतः C_ΣK₁₀K₇ पोत K₈₂ प्रोक्तः E 7d पन्थानं विस्तरम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यज्ञानविस्तरम् E 8a ०ष्टगतिः C_ΣK₈₂K₇E ०ष्टागतिः K₁₀ 8c तीर्थं C_ΣK₈₂ तीर्थ K₁₀K₇ तीर्थात् E 9a सत्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सत्य C₄₅ 9b शमः C_ΣK₈₂K₇E शमम् K₁₀ 9c सत्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E सत्यं C₄₅ सत्य K₇ 9d सुखम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सुखः E 10a ०सहस्रं च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०सहस्रस्य C₀₂ 10b तुलया C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E तुल्यया C₀₂

अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४:१० ॥

सत्येन तपते सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता ।

सत्येन वायवो वान्ति सत्ये तोयं च शीतलम् ॥ ४:११ ॥

तिष्ठन्ति सागराः सत्ये समयेन प्रियव्रतः ।

सत्ये तिष्ठति गोविन्दो बलिबन्धनकारणात् ॥ ४:१२ ॥

अग्निर्दहति सत्येन सत्येन शशिना चरः ।

सत्येन विन्ध्यास्तिष्ठन्ति वर्धमानो न वर्धते ॥ ४:१३ ॥

लोकालोकः स्थितः सत्ये मेरुः सत्ये प्रतिष्ठितः ।

वेदास्तिष्ठन्ति सत्येषु धर्मः सत्ये प्रतिष्ठति ॥ ४:१४ ॥

सत्यं गौः क्षरते क्षीरं सत्यं क्षीरे घृतं स्थितम् ।

सत्ये जीवः स्थितो देहे सत्यं जीवः सनातनः ॥ ४:१५ ॥

10 = MBh 1.69.22 = MBh Indices 13.20.330 = MarkP 8.42 = VDhU 3.265.7 ≈ MBh 12.156.26 (pāda d reads सत्यमेवातिरिच्यते) ≈ VDh 55.6 (pāda d reads सत्यमेतद्विशिष्यते); cf. ŚDhŚ 11.107: अश्वमेधायुतं पूर्णं सत्यञ्च तुलितं पुरा । अश्वमेधायुतात्सत्यमधिकं बहुभिर्गुणैः ॥ 11 ≈ VarP 193.37: सूर्यस्तपति सत्येन वातः सत्येन वाति च । अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता ॥ ≈ VDhU 3.265.4cd-5ab: सत्येन वायुरभ्येति सत्येनाभासते रविः ॥ सत्येन चाग्निर्दहति स्वर्गं सत्येन गच्छति । 13c ≈ VarP 193.37cd: अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता

10c सहस्राद्धि $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ सहस्रा हि C_{02} 10d एव $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ एवं $C_{02}E$ 11ab सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता $K_{82}K_7$ सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता: C_{94} सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता C_{45} सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता: C_{02} सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता: E 11c वायवो $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ वायवो K_{10} 11d सत्ये $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ सत्यात् E 12a सागराः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ सागरा C_{02} 12b समयेन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ सत्येन च E 13ab सत्येन सत्येन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ सत्येन $K_{82}K_7$ 13b शशिनाचरः conj. सशिभाचरः C_{94} शशिराचरः $K_{82}K_{10}K_7$ शशि $\times$ चरः C_{45} स शिरा वरः C_{02} शशिभाष्करः E 13c विन्ध्यास्तिष्ठन्ति $C_{94}K_{82}K_7$ विन्ध्यस्तिष्ठन्ति $C_{45}K_{10}$ विन्ध्या तिष्ठन्ति C_{02} तिष्ठते विन्ध्यो E 14a लोकः E लोक $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ • स्थितः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ स्थिः K_7 • सत्ये $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ सत्यं E 14b मेरुः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ मेरु $C_{02}E$ 14c वेदास्ति $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ वेदास्ति C_{45} वेदा ति E 14d सत्ये $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ धर्मे C_{02} • प्रतिष्ठति $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ प्रतिष्ठति K_7^{ac} प्रतिष्ठितः K_7^{pc} 15a गौः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ गौ $C_{02}K_{10}$ 15ab क्षीरं सत्यं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ क्षीत्यं C_{45}^{ac} क्सी $\times$ नित्यं C_{45}^{pc} 15b क्षीरे घृतं स्थितम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ क्षीरं घृतं स्थितम् C_{02} क्षीरे घृतं स्थितम् K_{10} क्षीरं स्थितं घृतम् E 15c सत्ये जीवः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ सत्ये जीव K_7 सत्यं जीव E 15d जीवः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ जीव C_{02}

चतुर्थोऽध्यायः

सत्यमेकेन सम्प्राप्तो धर्मसाधननिश्चयः ।
रामराघववीर्येण सत्यमेकं सुरक्षितम् ॥ ४:१६ ॥

एवं सत्यविधानस्य कीर्तितं तव सुव्रत ।
सर्वलोकहितार्थाय किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४:१७ ॥

[यमेष्वस्तेयम् (३)]

विगतराग उवाच ।
न हि तृप्तिं विजानामि श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम् ।
उपरिष्ठादतो भूयः कथयस्व तपोधन ॥ ४:१८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
स्तेयं शृण्वथ विप्रेन्द्र पञ्चधा परिकीर्तितम् ।
अदत्तादानमादौ तु उत्कोचं च ततः परम् ।
प्रस्थव्याजस्तुलाव्याजः प्रसह्यस्तेय पञ्चमम् ॥ ४:१९ ॥

धृष्टदुष्टप्रभावेन परद्रव्यापकर्षणम् ।
वार्यमाणापि दुर्बुद्धिरदत्तादानमुच्यते ॥ ४:२० ॥

उत्कोचं शृणु विप्रेन्द्र धर्मसंकरकारकम् ।
मूल्यं कार्यविनाशार्थमुत्कोचः परिगृह्यते ।

16a सत्यमेकेन C₉₄C₀₂K₈₂K₇E सत्यमेकेन K₁₀ सत्यमेकेन C₄₅ **16b** धर्मः E धर्मः C_Σ
K₈₂K₁₀K₇ • निश्चयः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E निश्चयः C₉₄ **16d** सत्यमेकं C_ΣK₈₂K₇E
सत्यमेकं K₁₀ • सुरक्षितम् C₉₄C₀₂K₁₀K₇E सुरक्षितः K₈₂ सुरक्षितम् C₄₅ **17a** एवं सत्यः
C₄₅ एतत्सत्यः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E **17b** सुव्रत C₉₄K₈₂K₇ सुव्रते C₄₅K₁₀ सुव्रतः C₀₂
सुव्रतं E **18a** तृप्तिं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E तृप्ति C₀₂ • विजानामि C_ΣK₈₂K₇E विजानामि K₁₀
18b श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ श्रु धर्मन्तवाप्यहम् C₉₄ धर्मं श्रुत्वा तथाप्यहम् E
18d धन C₀₂K₈₂K₁₀E धन C₉₄ धनः C₄₅K₇ **19b** कीर्तितम् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
कीर्तिताम् C₄₅ **19d** उत्कोचं च ततः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ त्कोच ततः C₄₅ उत्कोचं चानृतः
E **19c** तुलाव्याजः C₄₅K₇E तुलाव्याज C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ **19d** सह्यः C_ΣK₈₂K₇E सह्ये
K₁₀ • स्तेय C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E स्तेन C₉₄K₇ • पञ्चमम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पञ्चमः C₀₂E
20a धृष्टदुष्टः C₉₄K₈₂K₇E धृष्टदुष्टः C₄₅ धृतदुष्टः C₀₂ दृष्टदुष्टः K₁₀ **20b** कर्षणम् C_ΣK₁₀
K₇E कर्षण K₈₂ **20b** वार्यमाणापि em. वार्यमाणो ऽपि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E वार्यमानो विः
C₄₅ **21a** उत्कोचं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E उत्कोच C₉₄ • विप्रेन्द्र C_ΣK₈₂K₇E विप्रेन्द्र K₁₀
21b संकरः C₀₂K₈₂ शङ्करः C₉₄C₄₅K₁₀ संकरः K₇ संहारः E • कारकम् C_ΣK₁₀
K₇E कारकः K₈₂ **21c** मूल्यं conj. मूल C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • विनाशार्थः C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀K₇E
विनार्थः K₈₂^{ac} **21d** उत्कोचः C_ΣK₈₂K₇ उत्कोचं K₁₀ उत्कोच E

तेन चासौ विजानीयाद्रव्यलोभबलात्कृतम् ॥ ४:२१ ॥

प्रस्थव्याज-उपायेन कुटुम्बं त्रातुमिच्छति ।
तं च स्तेनं विजानीयात्परद्रव्यापहारकम् ॥ ४:२२ ॥

तुलाव्याज-उपायेन परस्वार्थं हरेद्यदि ।
चौरलक्षणकाश्चान्ये कूटकापटिका नराः ॥ ४:२३ ॥

दुर्बलार्जवबालेषु च्छद्मना वा बलेन वा ।
अपहृत्य धनं मूढः स चौरश्चोर उच्यते ॥ ४:२४ ॥

नास्ति स्तेयसमं पापं नास्त्यधर्मश्च तत्समः ।
नास्ति स्तेनसमाकीर्तिर्नास्ति स्तेनसमो ऽनयः ॥ ४:२५ ॥

नास्ति स्तेयसमाविद्या नास्ति स्तेनसमः खलः ।
नास्ति स्तेनसम अज्ञो नास्ति स्तेनसमो ऽलसः ॥ ४:२६ ॥

नास्ति स्तेनसमो द्वेष्यो नास्ति स्तेनसमो ऽप्रियः ।
नास्ति स्तेयसमं दुःखं नास्ति स्तेयसमो ऽयशः ॥ ४:२७ ॥

23cd cf. UMS 8.3cd: कूटकापटिकाश्चैव सत्यार्जवविवर्जिताः

21ef विजानीयाद्र० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विजानीया द्र० C₀₂ 22c तं च स्तेनं C₉₄ तश्च स्तेन
C₄₅ तं च स्तेयं K₈₂ तश्च तेय K₁₀ सो ऽपि तेन C₀₂E तश्च तेन K₇ 22d ०हारकम् C₉₄C₄₅
K₈₂K₇E ०हारकः C₀₂ ०हारका K₈₂ ०हारकाः K₁₀ 23a परस्वार्थं C₉₄C₀₂K₈₂K₇ परस्वार्थ
C₄₅K₁₀ परस्वार्थं E • हरेद्यदि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E हरेद्यति C₄₅ 23d कूटकापटिका K₁₀
{कुटका यटिका C₉₄ कूटकायटिका C₄₅C₀₂K₈₂K₇ कूटकार्यटिका K₈₂E 24a ०र्जव० C₉₄K₈₂
K₇E ०जव० K₁₀ 24b च्छद्मना E च्छन्मना C₉₄K₈₂K₁₀ च्छत्माना K₇ 24cd मूढः स C₉₄
K₈₂K₇E मूढास्स K₁₀ 24d चौरश्चोर K₇ चोरश्चोर C₉₄C₀₂K₁₀E चौर चोर C₄₅ चौरश्चौर K₈₂
25ab (नास्ति... तत्समः) C₉₄K₈₂K₁₀K₇ om. E 25a स्तेय० K₈₂K₇ तेन C₉₄ स्तेन० C₄₅
C₀₂K₁₀ om. E 25b ०समः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०समं C₀₂ om. E 25cd (नास्ति... ऽनयः)
C₉₄K₈₂K₁₀K₇ om. E 25c स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ तेन C₀₂ स्तेय० K₇ om. E • ०समा०
C₄₅C₀₂K₁₀ ०समो C₉₄K₈₂K₇ om. E 25d स्तेन० C₉₄K₁₀E स्तेय० K₈₂K₇ 26a स्तेय०
K₈₂K₇E स्तेन० C₉₄K₁₀ • ०समा C₀₂K₁₀ ०समो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E 26b स्तेन० C₉₄K₁₀
स्तेय० K₈₂K₇ तेन E 26c स्तेन० C₉₄C₄₅K₁₀K₇ स्तेय० C₀₂K₈₂E • ०सम C₉₄K₈₂K₇E
(unmetr.) ०समं K₁₀ • अज्ञो C₄₅ अज्ञ× C₉₄ अज्ञ C₀₂K₈₂K₁₀K₇ अज्ञः E 26d स्तेन०
C₉₄C₄₅K₁₀ स्तेय० C₀₂K₈₂K₇ तेन E 27a स्तेन० C₉₄C₄₅K₁₀ स्तेय० C₀₂K₈₂K₇ तेन E
27b स्तेन० K₁₀ स्तेय० C₉₄K₈₂K₇E 27c स्तेय० C₀₂ स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ स्तेन्य० K₇
तेन E 27d स्तेय० C₀₂K₇ स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ तेन E

चतुर्थोऽध्यायः

प्रच्छन्नो हियते ऽर्थमन्यपुरुषः प्रत्यक्षमन्यो हरेत्
निक्षेपाद्धनहारिणो ऽन्यमधमो व्याजेन चान्यो हरेत् ।
अन्ये लेख्यविकल्पनाहतधना †अन्यो हताद्वै हता†
अन्यः क्रीतधनो ऽपरो धयहत एते जघन्याः स्मृताः ॥ ४:२८ ॥

स्तेनतुल्य न मूढमस्ति पुरुषो धर्मार्थहीनो ऽधमः
यावज्जीवति शङ्कया नरपतेः संत्रस्यमानो रटन् ।
प्राप्तःशासन तीव्रसह्यविषमं प्राप्नोति कर्मरितः
कालेन म्रियते स याति निरयमाक्रन्दमानो भृशम् ॥ ४:२९ ॥

नीत्वा दुर्गतिकोटिकल्प निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते
तिर्यत्वे च तथैवमेकशतिकं प्रभ्रम्य वर्षाब्दम् ।

29 The lower folio side in exposure 49 in K₁₀ is rather blurred and seems to be partly erased, therefore all the readings in this MS for verses 4.29–46 are rather uncertain, even if not indicated explicitly.

28a प्रच्छन्नो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E प्रस्थन्नो C₄₅ • ऽर्थमन्यपुरुषः C₄₅K₇ च वित्तमथवा K₈₂^{pc}E वित्तम् C₉₄K₈₂^{ac}K₁₀ वित्त C₀₂ • प्रत्यक्षमन्यो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ प्रत्यक्षमनो C₄₅ प्रत्यक्षमन्ये E **28b** निक्षेपाद्धन C₉₄C₄₅K₈₂ निक्षेपा धन C₀₂K₁₀K₇ निक्षेपात्रय E • •हारिणो C₉₄C₀₂K₈₂K₇E •हारिण्यो C₄₅ •हारिणा K₁₀ • ऽन्यमधमो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ऽन्यमधनो C₀₂ ऽन्यविधयो E • चान्यो C₉₄K₈₂K₁₀K₇ चान्या E • हरेत् C₉₄K₁₀K₇E हरे K₈₂ **28c** अन्ये लेख्य corr. अन्या लेख्य C₄₅C₀₂ अन्यो लेख्य C₉₄ अन्यो लेख्य K₈₂K₁₀K₇ अन्योल्लेख्य E • •धना अन्यो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E •धन्यो C₄₅ • हताद्वै C₉₄K₇E हतद्वै K₈₂ हताद्वै K₁₀ **28d** अन्यः क्रीतधनो C₉₄K₈₂K₁₀ अन्य क्रीतधनो K₇ अनाश्रीतधनं E • ऽपरो धयहत C₉₄C₀₂K₁₀ परो धयहत C₄₅ परो धनहत K₈₂ परोधप्रहत K₇ मदा ह्यपहतं E • जघन्याः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ जघन्यः E **29a** स्तेनतुल्य C₉₄C₄₅K₇ (unmetr.) स्तेयस्तुल्य C₀₂ स्तेयतुल्य K₈₂ (unmetr.) तेन तुल्य K₁₀ (unmetr.) स्तेनस्तुल्य E **29b** यावज्जीवति C₉₄K₈₂K₁₀K₇ यावत्तज्जीवति E • •पतेः C₄₅K₁₀K₇ •पतिः C₉₄C₀₂K₈₂E • संत्रस्यमानो रटन् C₉₄K₈₂K₁₀K₇ संत्रास्यमानो शठः E **29c** प्राप्तः C₉₄K₁₀K₇E प्राप्त K₈₂ • •सह्य C₉₄K₈₂K₇ K₁₀ •सद्य E • •विषमं em. •विषमः C₉₄K₈₂K₇E K₁₀ • कर्मरितः C₄₅C₀₂K₈₂K₇E कर्मरित C₉₄ K₁₀ **29d** निरयमाक्रन्दमानो C₉₄K₈₂ निरयमाक्रन्दमानो K₁₀ निरयं स क्रन्दमानो K₇ नियममाक्रन्दमानो E **30a** निरयात्तिर्यत्व C₄₅K₈₂ निरयान्तिर्यत्व C₉₄ निरया तिर्यत्व C₀₂ निरयात्तिर्यत्व K₁₀ निरयान्तिर्यत्व K₇ निरयान्तिर्यत्व E **30b** तिर्यत्वे C₉₄K₈₂K₇ तिर्यत्वे K₁₀ तिर्यत्वं E • तथैवमेकशतिकं C₄₅ तथैकमेकशतिकं C₉₄K₈₂K₇ तथैकमेकशतिक C₀₂ तथैकमेकशतिक K₁₀ तथैकमेकशतिक E • •भ्रम्य C₉₄K₇E •भ्राम्य K₈₂ • •भ्रम्य K₁₀ • वर्षाब्दम् K₇^{pc} वर्षाब्दम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇^{ac} वर्षाब्दः C₀₂E

मानुष्यं तदवाप्नुवन्ति विपुले दारिद्र्यरोगाकुलं
तस्माद्दुर्गतिहेतु कर्म सकलं त्यक्त्वा शिवं चाश्रयेत् ॥ ४:३० ॥

[यमेष्वा नृशंस्यम् (४)]

अष्टमूर्तिशिवद्वेष्टा पितुर्मातुश्च यो द्विषेत् ।
गवां वा अतिथेर्द्वेष्टा नृशंसाः पञ्च एव ते ॥ ४:३१ ॥
अष्टमूर्तिः शिवः साक्षात्पञ्चव्योमसमन्वितः ।
सूर्यः सोमश्च दीक्षश्च दूषकः स नृशंसकः ॥ ४:३२ ॥
पिताकाशसमो ज्ञेयो जन्मोत्पत्तिकरः पिता ।
पितृदैवतमादिश्चमानृशंसं तमन्वितः ॥ ४:३३ ॥
पृथ्व्या गुरुतरी माता को न वन्देत् मातरम् ।
यज्ञदानतपोवेदास्तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ ४:३४ ॥
गावः पवित्रं मङ्गल्यं देवतानां च देवताः ।
सर्वदेवमया गावस्तस्मादेव न हिंसयेत् ॥ ४:३५ ॥

35a ≈ ViṣṇuS 23.57c: गावः पवित्रमङ्गल्यं (गोषु लोकाः प्रतिष्ठिता) • cf. also MBh Indices 13.15.33: गावः पवित्रं परमं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः and AgniP 291.1cd: गावः पवित्रा माङ्गल्या गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः 35c = VDhU 3.291.25c

30c मानुष्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₇E मानुष्य C₄₅ (unmetr.) मानुष्य K₁₀ (top of akṣaras lost) • विपुले C_ΣK₈₂K₇ विपुल K₁₀ (top of akṣaras lost) विपुल E • दारिद्र्य C_ΣK₈₂K₇ × रि × K₁₀ दारिद्र्य E 30d तस्माद्दु C₉₄C₄₅K₈₂K₇E तस्मा दु C₀₂ तस्मा दु K₁₀ • चाश्रयेत् C_ΣK₁₀K₇E चाश्रत् K₈₂ 31a शिव C_ΣK₈₂K₁₀E शिवं K₇ 31c गवां वा C₉₄C₀₂K₈₂K₇E अवाग्वा C₄₅ × × म्वा K₁₀ • अतिथेर्द्वे C₉₄C₄₅K₁₀K₇E अतिथिद्वे C₀₂ अतिथे द्वे K₈₂ 31d नृशंसाः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ नृशंसा C₄₅K₇E 32a मूर्तिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मूर्ति E 32b न्वितः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E न्विताः C₀₂K₁₀ 32c सूर्यः C_ΣK₈₂ सूर्य K₁₀K₇ सूर्य E • दीक्ष C_ΣK₈₂K₇ दीक्ष K₁₀ दीक्षु E 33b करः पिता C₉₄C₄₅K₈₂K₇E करः पिता K₁₀ करपिताः C₀₂ 33c दैवत C₉₄C₀₂K₈₂K₇E दैवत C₄₅ वत K₁₀ 33cd दिश्वमानृशंसं तमन्वितः C₉₄C₄₅ दित्यमनृशंसं तमन्वितः C₀₂K₁₀ दिश्व अनृशंसं तमन्वितः K₈₂ दिश्वमनृशंसं तमन्वितः K₇ दित्यमनृशंसं ततो ऽन्वितः E 34a पृथ्व्या C₉₄C₄₅K₇ पृथ्व्या C₀₂K₈₂ पृथ्वी K₁₀ पृथ्व्या E 34b वन्देत् C₉₄K₈₂K₁₀K₇E वन्देन वन्देत् C₄₅ वन्देत् C₀₂ 34d सर्व em. सर्व C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 35a पवित्रं C_ΣK₈₂K₇E पवित्र K₁₀ • मङ्गल्यं C₉₄C₄₅K₈₂ मङ्गल्यं K₁₀ माङ्गल्यं C₀₂K₇E • देवताः C_ΣK₇ देवताः K₈₂ देवताः K₁₀ देवता E 35d स्मादेव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ स्मादुव C₄₅ स्माद्वाव E

जातमात्रस्य लोकस्य गावस्त्राता न संशयः ।
 घृतं क्षीरं दधि मूत्रं शकृत्कर्षणमेव च ॥ ४:३६ ॥
 पञ्चामृतं पञ्चपवित्रपूतं
 ये पञ्चगव्यं पुरुषाः पिबन्ति ।
 ते वाजिमेधस्य फलं लभन्ति
 तदक्षयं स्वर्गमवाप्नुवन्ति ॥ ४:३७ ॥
 गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चिद्
 दुह्यन्ति बाह्यन्ति बहिश्चरन्ति ।
 तृणानि भुक्त्वा अमृतं स्रवन्ति
 विप्रेषु दत्ताः कुलमुद्धरन्ति ॥ ४:३८ ॥
 गवाहिकं यश्च करोति नित्यं
 शुश्रूषणं यः कुरुते गवां तु ।
 अशेषयज्ञतपदानुपुण्यं
 लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता ॥ ४:३९ ॥
 अतिथिं योऽनुगच्छेत अतिथिं योऽनुमन्यते ।
 अतिथिं योऽनुपूज्येत अतिथिं यः प्रशंसते ॥ ४:४० ॥

36 cf. ŚDhU 12.92ff 38a = ŚDhU 12.102d, 103d, 104d; cf. MBh 13.51.26cd:
 गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किञ्चिदिहाच्युत 38 cf. ŚDhU 12.92: तृणानि खादन्ति वसन्त्यरण्ये
 पिबन्ति तोयान्यपरिग्रहाणि । दुह्यन्ति बाह्यन्ति पुनन्ति पापं गवां रसैर्जीवति जीवलोकः ॥

36a जातमात्रस्य लोकस्य C₉₄C₀₂K₈₂K₇E जातमात्रस्य लोकस्य K₁₀ सतसातस्य C₄₅^{ac} सतसातस्य
 नोकस्य C₄₅^{pc} 36d शकृत्क० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E शकृत्क० K₁₀ क्षत्क० C₄₅ 37a पवित्रपूतम्
 C₀₂K₈₂E पवित्रपूतम् C₉₄ (unmetr.) पवित्रं C₄₅ (unmetr.) पवित्रपूत K₁₀ पवित्रपूतं
 K₇ (unmetr.) 37b गव्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E गव्या C₀₂ गव्या K₁₀ पुरुषाः C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇ पुरुषा C₀₂ पुरुषः E पिबन्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विवन्ति C₀₂ 37c लभन्ति
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E भवन्ति C₀₂ 37d स्वर्ग० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E स्व० C₄₅ 38a गोभिर्न
 तु० K₇ न गोभिस्तु० C₉₄K₈₂K₁₀ (unmetr.) न गावतु० E 38d दत्ताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 K₇ दत्ता C₀₂ दत्ता E 39a गवाहिकं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E गवाहिकं C₉₄ यश्च करोति
 C₉₄K₈₂K₁₀K₇ यः प्रकरोति E 39b गवां तु C₄₅K₇ गवान्तु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ गवानाम् E
 39c तप० C₉₄K₈₂K₇ तप० K₁₀ जप० E 39d लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता em. लभत्यसौ
 तमनृशंसकर्ता C₄₅K₈₂K₁₀K₇ लभत्यसौ भमनृशंसकर्ता C₉₄ लभत्यसौ तमनृतं स कर्ता C₀₂
 भवत्यसौ धर्मशेषकर्ता E 40d प्रशंसते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E प्रशंस्यते C₀₂

अतिथिं यो न पीड्येत अतिथिं यो न दुष्यति ।
 अतिथिप्रियकर्ता यः अतिथेः परिचारकः ।
 अतिथेः कृतसंतोषस्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४:४१ ॥
 आसनेनार्धपात्रेण पादशौचजलेन च ।
 अन्नवस्त्रप्रदानैर्वा सर्वं वापि निवेदयेत् ॥ ४:४२ ॥
 पुत्रदारात्मना वापि यो ऽतिथिमुपूजयेत् ।
 श्रद्धया चाविकल्पेन अह्नीबमानसेन च ॥ ४:४३ ॥
 न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशजन्मनी ।
 चिन्तयेन्मनसा भक्त्या धर्मः स्वयमिहागतः ॥ ४:४४ ॥
 अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
 पुण्डरीकसहस्रं च सर्वतीर्थतपःफलम् ॥ ४:४५ ॥
 अतिथिर्यस्य तुष्येत नृशंसमतमुत्सृजेत् ।
 स तस्य सकलं पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ४:४६ ॥

44ab = UUMS 10.7ab = UMS 6.11ab ≈ MBh 13.62.18ab: न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशमेव वा 44cd cf. 12.37cd: द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः

41a न पीड्येत $C_{94}C_{45}K_{82}E$ न गच्छेत (eyeskip to 4.40c) C_{02} न पीड्येत K_{10} निपीड्येत K_7 41b अतिथिं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ अति C_{02} $\times \times \times K_{10}$ • न दुष्यति $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$ न दुष्यति C_{45} $\times$ दुष्यति K_{10} 41c अतिथिः $C_{94}K_{82}$ अतिथिं $C_{45}C_{02}K_7E$ अतिथिं K_{10} •
 •प्रियः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ प्रियः C_{02} • यः $C_{45}C_{02}K_{10}K_7E$ यः C_{94} यः K_{82} 41e अतिथेः $C_{45}C_{02}K_7$ अतिथिः $C_{94}K_{82}K_{10}$ अतिथिं E 41ef संतोषस्तस्य $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ संतापस्य C_{45} 41f पुण्यः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ पूनः K_7 42a आर्घ्यः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ आर्घ्यः E •
 •पात्रेण conj. •पाद्येन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ 42c अन्नवः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ अन्नम् C_{02} अन्नवः K_{10} 42d निवेदयेत् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ प्रदापयेत् E 43a दारात्मना em. दारात्मनो $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ दारात्मनो C_{94} दारात्मको E 43b पूजयेत् $C_{94}K_{82}E$ पूज्यते $C_{45}C_{02}K_{10}$ पूजते K_7 43c श्रद्धया $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ श्रद्धया C_{02} • चाविकल्पेन $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ चापि कल्पेन C_{94} 44a चरणं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ प्रवरं E 44b देशजन्मनी $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ देशजन्मना C_{94} 44c चिन्तयेन्मः $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}E$ चिन्तयेन्मः C_{45} चिन्तयेन्मः K_7 44d गतः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ गताः C_{02} गतमः K_{10} 45b सूयः $C_{94}K_{82}K_7E$ सूर्यः $C_{45}C_{02}$ सूर्यः K_{10} 45d तपः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ तपः K_7 (unmetr.) 46b नृशंसमतमुत्सृजेत् $C_{94}K_{82}K_7$ नृशंसमत उत्सृजेत् C_{45} नृशंसकमममुत्सृजेत् C_{02} नृसमतमुत्सृजेत् K_{10} न संशय समश्नुते E

†न गतिमतिथिज्ञस्य† गतिमाप्नोति कर्हिचित् ।
तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत्कृताञ्जलिः ॥ ४:४७ ॥

सक्तुप्रस्थेन चैकेन यज्ञ आसीन्महाद्भुतः ।
अतिथिप्राप्तदानेन स्वशरीरं दिवं गतम् ॥ ४:४८ ॥

नकुलेन पुराधीतं विस्तरेण द्विजोत्तम ।
विदितं च त्वया पूर्वं प्रस्थवार्त्ता च कीर्तिता ॥ ४:४९ ॥

[यमेषु दमः (५)]

दम एव मनुष्याणां धर्मसारसमुच्चयः ।
दमो धर्मो दमः स्वर्गो दमः कीर्तिर्दमः सुखम् ॥ ४:५० ॥

दमो यज्ञो दमस्तीर्थं दमः पुण्यं दमस्तपः ।
दमहीनमधर्मश्च दमः कामकुलप्रदः ॥ ४:५१ ॥

निर्दमः करि मीनश्च पतङ्गभ्रमरमृगाः ।
त्वग्जिह्वा च तथा घ्राणा चक्षुः श्रवणमिन्द्रियाः ॥ ४:५२ ॥

दुर्जयेन्द्रियमेकैकं सर्वे प्राणहराः स्मृताः ।
दमं यो जयते ऽसम्यग्निर्दमो निधनं व्रजेत् ॥ ४:५३ ॥

47cd = Vāyup 2.17.8 = BrahmanḍaP 2.15.8 ≈ ŚDhU 4.44ab: तस्मादतिथिमायान्तमनुगच्छेत्कृताञ्जलिः
50b cf. e.g. MBh Indices 14.4.2477: श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन धर्मसारसमुच्चयम्

47a न गतिम० C₉₄C₄₅K₁₀K₇ न गति ना० K₈₂ न तिथिम० C₀₂E 47b कर्हिचित् C₉₄E
कर्हिचित् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 47c ०यान्त० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०यान्ति० C₀₂ 48a सक्तु०
em. शक्तु० C₉₄C₄₅ शंक्तु० C₀₂ शक्तु० K₈₂K₇ शक्थु० K₁₀ शक्ति० E • चैकेन C_ΣK₈₂
K₁₀E चैकेन K₇ 48b आसीन्महाद्भुतः corr. आसीन्महाद्भुतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ आसी महाद्भुतः
C₀₂ आसीन्महाद्भुतः K₇ आसीन्महाद्भुतम् E 48c ०दानेन C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०प्रादानेन C₀₂
48d स्व० C_ΣK₈₂K₁₀ ०स० K₇ स० E • ०गतम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०गतः C₀₂ 49b ०त्तम
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०त्तमम् C₀₂ ०त्तमः E 49d कीर्तिता C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ कीर्तितम् C₀₂
कीर्तिताः E 50b धर्मसार० em. धर्मः सार० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ धर्मभार० E 50c स्वर्गो C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇E स्वर्ग C₀₂ 50d कीर्तिर्द० C₉₄C₄₅K₁₀E कीर्ति द० C₀₂K₈₂K₇ 51a दमस्ती०
C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दम ती० C₄₅ 51d दमः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ दम C₀₂ दमं E • काम०
C_ΣK₈₂K₁₀E कामं K₇ 52a ०दमः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०दम C₀₂ 52b ०भ्रमर० C_Σ
K₈₂K₁₀E (unmetr.) ०भ्रमर० K₇ 52c घ्राणा C₉₄K₈₂K₁₀K₇E घ्राणं C₄₅ घ्राण C₀₂
52d ०न्द्रियाः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०न्द्रियः E 53b सर्वे C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सर्व० C₄₅ • ०हराः
C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०हरा E 53d व्रजेत् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E व्रजे C₉₄

मृगे श्रोत्रवशान्मृत्युः पतङ्गाश्चक्षुषोर्मृताः ।
 घ्राणया भ्रमरो नष्टो नष्टो मीनश्च जिह्वया ॥ ४:५४ ॥
 स्पर्शेन च करी नष्टो बन्धनावासदुःसहः ।
 किं पुनः पञ्चभुक्तानां मृत्युस्तेभ्यः किमद्भुतम् ॥ ४:५५ ॥
 पुरुरवो ऽतिलोभेन अतिकामेन दण्डकः ।
 सागराश्चातिदर्पेण अतिमानेन रावणः ॥ ४:५६ ॥
 अतिक्रोधेन सौदास अतिपात्रेण यादवाः ।
 अतितृष्णाच्च मान्धाता नहुषो द्विजवज्ञया ॥ ४:५७ ॥
 अतिदानाद्बलिर्नष्ट अतिशौर्येण अर्जुनः ।
 अतिद्यूतान्नलो राजा नृगो गोहरणेन तु ॥ ४:५८ ॥
 दमेन हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र
 स्वर्गं च मोक्षं च सुखं च नास्ति ।
 विज्ञानधर्मकुलकीर्तिनाश

58 After this verse, E adds: तस्माद्दम सदा स रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत् (understand: तस्माद्दमं सदा रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत्); cf. MahāSubhS 563cd: विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत्

54 cf. BuddhCar 11.35: गीतैर्हियन्ते हि मृगा वधाय रूपार्थमग्नौ शलभाः पतन्ति । मत्स्यो गिरत्यायसमामिषार्थी तस्मादनर्थं विषयाः फलन्ति ॥ 56d cf. MahāSubhS 563cd: विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत् 58a cf. MahāSubhS 563ab: अतिदानाद्बलिर्बद्धो नष्टो मानात्सुयोधनः

54a मृगे C_ΣK₈₂K₇ मृगे K₁₀E • श्रोत्रं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E श्रोत्रं C₀₂ श्रोत्रं K₇ • वशां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E • वचशां C₄₅ 54b पतङ्गाश्च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पतङ्गा च E • शोर्मृताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E • सो मृताः C₀₂ • षो मृताः K₇ 54c घ्राणया C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E घ्रातया C₄₅ 54cd नष्टो नष्टो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E नष्टो C₄₅ 55b • सदुःसहः C₉₄C₀₂K₈₂K₇E • सदुःसह C₄₅ • सुदुस्सहः K₁₀ 55c पुनः C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E पुन C₉₄ 55d तेभ्यः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तेभ्य E 56a पुरुरवो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पुरुरवे C₀₂ पुरुरवा E • तिलोभेन अतिकामेन C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तिकामेन अतिलोभेन E 56b दण्डकः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पुण्डकः E 56a सागरा em. सगर C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E सागर C₀₂ 57b अतिपात्रेण C_ΣK₈₂K₁₀K₇ अतिपात्रेण E 57c अतितृष्णाच्च मान्धाता conj. अतितृष्णा च मान्धातो C₉₄ अतितृष्णा च मान्धातो C₄₅C₀₂K₈₂K₇ अतितृष्णा च मान्धातो K₁₀ अतितृष्णा च मानाच्च च E 57d नहुषो C_ΣK₈₂K₇E नहुषो K₁₀ 58a • नष्ट C₉₄K₈₂K₁₀K₇E • नष्टो C₄₅ नष्टो C₀₂ 58c अतिद्यूतान्नलो C₉₄C₀₂K₁₀K₇ अतिद्यूतान्नलो C₄₅K₈₂ अतिख्यातान्नलो E 58d नृगो गो E नृगज्जो C₉₄C₀₂K₁₀K₇ नृगं गो C₄₅K₈₂ 59a हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र C_ΣK₈₂K₇ हीन पुरुषो द्विजेन्द्र K₁₀ हीनं पुरुषं द्विजेन्द्र E 59c • नाश C₄₅ • नाशो E • नाम C₉₄C₀₂K₈₂ • नश्च K₁₀ • नागा K₇

चतुर्थोऽध्यायः

भवन्ति विप्र दमया विहीनाः ॥ ४:५९ ॥

[यमेषु घृणा (६)]

निर्घृणो न परत्रास्ति निर्घृणो न इहास्ति वै ।
निर्घृणे न च धर्मो ऽस्ति निर्घृणे न तपो ऽस्ति वै ॥ ४:६० ॥
परस्त्रीषु परार्थेषु परजीवापकर्षणे ।
परनिन्दापरान्नेषु घृणां पञ्चसु कारयेत् ॥ ४:६१ ॥
परस्त्री शृणु विप्रेन्द्र घृणीकार्या सदा बुधैः ।
राज्ञी विप्री परिव्राजा स्वयोनिपरयोनिषु ॥ ४:६२ ॥
परार्थे शृणु भूयो ऽन्य अन्यायार्थमुपार्जनम् ।
आढप्रस्थतुलाव्याजैः परार्थं यो ऽपकर्षति ॥ ४:६३ ॥
जीवापकर्षणे विप्र घृणीकुर्वीत पण्डितः ।
वनजावनजा जीवा विलगाश्चरणाचराः ॥ ४:६४ ॥
परनिन्दा च का विप्र शृणु वक्ष्ये समासतः ।
देवानां ब्राह्मणानां च गुरुमातातिथिद्विषः ॥ ४:६५ ॥
परान्नेषु घृणा कार्या अभोज्येषु च भोजनम् ।

65cd These two pādas are illegible in K₁₀

63b cf. BhG 16.12: आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥

59d विप्र C_ΣK₈₂K₁₀E विप्रा K₈₂K₇ • दमया C₉₄C₄₅^{pc}C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दया C₄₅^{ac} 60a निर्घृणो
C₉₄C₄₅K₁₀ निर्घृणो C₀₂K₇ निर्घृण K₈₂^{ac} निर्घृणो K₈₂^{pc} निर्घृणे E 60b निर्घृणो C₉₄C₄₅K₈₂^{ac}
K₁₀ निर्घृणो C₀₂K₇ निर्घृणे K₈₂^{pc}E 60c निर्घृणे C₉₄C₄₅K₁₀E निर्घृणे C₀₂K₈₂K₇ 60d निर्घृणे
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E निर्घृणे C₀₂K₇ 61b जीवापकर्षणे C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ जीवापकर्षणे C₄₅
जीवापकर्षणे E 61c परनिन्दा C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E परनिन्द× C₉₄ • परान्नेषु C_Σ
K₈₂K₇E परान्नेषु K₁₀ 61d घृणां C₉₄C₄₅K₈₂K₇ घृणा C₀₂K₁₀E 62a घृणी C₉₄C₀₂
K₈₂K₁₀K₇E घृणा C₄₅ 62c ब्राजा C_ΣK₇ ब्राजी K₈₂K₁₀ ब्राज्या E 62d पर C_Σ
K₈₂K₇E पशु K₁₀ 63b अन्याया C_ΣK₈₂K₇E अन्याया K₁₀ • र्जनम् C_ΣK₈₂K₇
E र्ज्वम् K₁₀ 63c तुला C_ΣK₈₂K₇E तुल K₁₀ 63d र्थ C₉₄C₄₅K₈₂E र्थ C₀₂
र्थ K₁₀ र्थ K₇ 64a विप्र C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विप्र C₉₄ विप्रे C₀₂ 64b घृणी C_ΣK₈₂
K₁₀K₇ घृणां E 64c वनजावनजा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E वनजाव×जा C₄₅^{ac} वनजा वनिजा C₄₅^{pc}
वनज वनजा K₇ 64d विलगाश्चरणाचराः corr. विलगाचरणाचराः C₉₄C₄₅K₇ विलगोचरगोचरः
C₀₂E विलगोचरगोचराः K₈₂ विलगाचरणविशेष K₁₀ 65b वक्ष्ये C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वक्ष्या E
66b अभोज्येषु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E अभोज्ये C₄₅

सूतके मृतके शौण्डे वर्णभ्रष्टकुले नटे ॥ ४:६६ ॥

एते पञ्चघृणासु सक्तपुरुषाः स्वर्गार्थमोक्षार्थिनो
लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलंकृताः ।
प्रज्ञाबोधश्रुतिं स्मृतिं च लभते मानं च नित्यं लभेद्
दाक्षिण्यं सभवेत्स आयुष परं प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ४:६७ ॥

[यमेषु पञ्चविधो धन्यः (७)]

चतुर्मौनं चतुःशत्रुश्चतुरायतनं तथा ।
चतुर्ध्यानं चतुष्पादं पञ्चधन्यविधोच्यते ॥ ४:६८ ॥
चतुर्मौनस्य वक्ष्यामि शृणुष्ववहितो भव ।
पारुष्यपिशुनामिथ्यासम्भिन्नानि च वर्जयेत् ॥ ४:६९ ॥
कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः ।
चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सो ऽरिहा वीतकल्मषः ॥ ४:७० ॥
चतुरायतनं विप्र कथयिष्यामि तच्छृणु ।

66 This verse is mostly illegible in K₁₀

69cd cf. Divyāv 186.21: आर्य, किमेभिः कर्म कृतम्येनैवंविधानि दुःखानि प्रत्यनुभवन्तीति?
स कथयति । एते प्राणातिपातिका अदत्तादायिकाः काममिथ्याचारिका मृषावादिकाः पैशुनिकाः
पारुषिकाः संभिन्नप्रलापिका अभिध्यालवो व्यापन्नचित्ता मिथ्यादृष्टिकाः ।; cf. DharmP 1.31cd–32ab:
मिथ्या पिशुनसम्भिन्नपारुष्यवचनानि च ॥ जल्पतः सम्भवन्त्येते तस्मान्मौनं प्रशस्यते ।

66c शौण्डे K₈₂ सौण्ड्ये C₉₄C₀₂K₇ शौण्ड्ये C₄₅ {सौण्डे} K₁₀ सौण्डो E 67a ०पुरुषाः
K₇ ०पुरुषः C_ΣK₈₂K₁₀E • ०र्थिनो em. ०र्थिनः K₇^{pc} ०र्थिनां C_ΣK₈₂K₁₀E ०र्थिना K₇^{ac}
67b ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति C₀₂ नन्दनवायुवान्ति E • ०कृताः
em. ०कृतम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 67c ०श्रुतिं K₇ ०श्रुतिः C_ΣK₈₂K₁₀E • नित्यं C₉₄C₀₂K₈₂
K₁₀K₇E नित्य C₄₅ 67d स आयुष em. समायुष C_ΣK₇ समायुषः K₈₂ (unmetr.) {समायुषः}
K₁₀ स मानुष E • निःसंशयः C_ΣK₁₀K₇E निःसंशयः K₈₂ 68a चतुर्मौनं च० corr. चतुर्मौनश्च०
C₉₄C₄₅K₈₂K₇E चतुर्मौणश्च० C₀₂ {चतुर्मौनश्च०} K₁₀ 68ab ०तुःशत्रुश्च० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
K₇ ०तुःशत्रु च० C₀₂ ०तुःशत्रु च० E 68b ०तुरायतनं C₄₅C₀₂K₈₂K₇E ०तुरायतनं C₉₄
०तुरायतनम् K₁₀ 68c ०पादं C_ΣK₇E ०पादः K₈₂ × K₁₀ 68d पञ्चधन्य० C_ΣK₈₂K₁₀K₇
धन्यपञ्च० E 69a ०मौनस्य C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०मोनस्य C₄₅ 69c पारुष्य० C_ΣK₁₀K₇E
पारुष्यं K₈₂ • ०पिशुना० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०पिण्डाना० E 70c चतुःशत्रुर्नि० C₉₄C₄₅E चतुःशत्रु
नि० C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 70d सो ऽरिहा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ स्रोरिहा C₄₅ सर्वथा E

चतुर्थोऽध्यायः

करुणा मुदितोपेक्षा मैत्री चायतनं स्मृतम् ॥ ४:७१ ॥

चतुर्ध्यानाधुना वक्ष्ये संसारार्णवतारणम् ।

आत्मविद्याभवः सूक्ष्मं ध्यानमुक्तं चतुर्विधम् ॥ ४:७२ ॥

आत्मतत्त्वः स्मृतो धर्मो विद्या पञ्चसु पञ्चधा ।

षड्विंशाक्षरमित्याहुः सूक्ष्मतत्त्वमलक्षणम् ॥ ४:७३ ॥

चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः ।

गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ भैक्षुकः ॥ ४:७४ ॥

धन्यास्ते यैरिदं वेत्ति निखिलेन द्विजोत्तम ।

पावनं सर्वपापानां पुण्यानां च प्रवर्धनम् ॥ ४:७५ ॥

आयुः कीर्तिर्यशः सौख्यं धन्यादेव प्रवर्धते ।

शान्तिः पुष्टिः स्मृतिर्मेधा जायते धन्यमानवे ॥ ४:७६ ॥

[यमेष्वप्रमादः (८)]

प्रमादस्थान पञ्चैव कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।

ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयो गुर्वङ्गनागमम् ।

74cd = MBh 12.234.13ab ≈ MBh 14.4513ab etc. 74 cf. 3.4 above: श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः । चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ 77c-f ≈ MBh Indices 12.30: ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् । महान्ति पातकान्याहुः संयोगं चैव तैः सह ॥ ≈ Manu 11.55 (in Olivelle's edition): ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥ cf. also YājñS 3.227: ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतल्पगः । एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥

✧

71c मुदितो० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मुदितौ० E 71d चायतनं C₀₂K₈₂K₁₀K₇E चायतन C₉₄ चायतन₇ C₄₅ 72c भवः C₄₅C₀₂^{pc}K₈₂K₁₀K₇ भव C₉₄C₀₂^{ac} भवं E 72cd सूक्ष्मं ध्या० C₉₄K₈₂K₇E सूक्ष्मा₇न्या० C₄₅ सूक्ष्म₇ध्या० C₀₂ सूक्ष्मध्यान० K₁₀ 72d नमुक्तं चतुर्विधम् C₀₂K₁₀ नमुक्तश्चतुर्विधम् C₉₄ नमुक्तश्चतुर्विधः C₄₅K₈₂ नमुक्तं चतुर्विधिं K₇ नयज्ञश्च E 73a स्मृतो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ स्मृता C₀₂E • धर्मो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ धन्या E 73cd आहुः सू० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E आ₇×× C₉₄ 74ab धर्मश्च० C₉₄C₄₅K₈₂K₇E धर्म च० C₀₂K₁₀ 74b श्रितः C_ΣK₈₂K₁₀E श्रिताः K₇ 74d भैक्षुकः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ भक्षकः E 75a यैरिदं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E येरिदं C₄₅C₀₂ • वेत्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E वेत्ति C₀₂ 75d प्रवर्धनम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ प्रवर्धनः E 76b धन्यादेव C_ΣK₈₂K₁₀K₇ धर्मादेव E 76c पुष्टिः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ×ष्टिः C₉₄ • स्मृतिर्मेधा C₉₄C₄₅K₁₀K₇E स्मृति मेधा C₀₂K₈₂ 76d मानवे em. मानवः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 77a स्थान C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ स्थानं C₄₅K₇E (unmetr.) • पञ्चैव C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पञ्चैवं E 77b कीर्तयिष्यामि C_ΣK₈₂K₇E कीर्तयिष्यामि K₁₀

महापातकमित्याहुस्तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ ४:७७ ॥

अनृतं च समुत्कर्षे राजगामी च पैशुनः ।

गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महृत्यया ॥ ४:७८ ॥

ब्रह्मोज्झं वेदनिन्दा च कूटसाक्षी सुहृद्बधः ।

गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ ४:७९ ॥

रेतोत्सेकः स्वयोन्यासु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमः स्मृतः ॥ ४:८० ॥

निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।

भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमः स्मृतः ॥ ४:८१ ॥

चत्वार एते सम्भूय यत्पापं कुरुते नरः ।

महापातकपञ्चैतत् तेन सर्वं प्रकाशितम् ।

पञ्चप्रमादमेतानि वर्जनीयं द्विजोत्तम ॥ ४:८२ ॥

78 ≈ MBh 5.40.3 and Manu 11.56: अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महृत्यया ॥ ≈ ViṣṇuS 37.1-4 ≈ AgniP 168.25 79 ≈ Manu 11.57: ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्बधः । गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ cf. YājñS 3.228: गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्बधः । ब्रह्महृत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ 80 ≈ Manu 11.59: रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ 81 = Manu 11.58

78a समुत्कर्षे em. समुत्कर्ष C₉₄K₈₂ समुत्कर्ष C₀₂K₁₀K₇E समुत्कर्ष C₄₅ 78b राज C_Σ K₈₂K₁₀K₇ राज्ञी E 78c निर्बन्धः em. निर्बद्धः C₄₅K₇ निबद्धस् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ निर्वद्धस् E 78d ब्रह्महृत्यया C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ब्र×××या C₉₄ 79a ब्रह्मोज्झं em. ब्रह्मो ऋग C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ब्रह्म ऋग E 79b सुहृद्बधः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सकृद्बधः E 79c नाद्ययोर्जग्धिः em. नञश्च यो जग्धिस् C₉₄ नञश्च यो जग्धि C₄₅ नञश्च योद्विग्रः C₀₂ नञं च यो जग्धिः K₈₂ नञं च यो जग्धिः K₁₀ नञश्च यो जवे K₇ नञश्च यो विप्रः E 80a स्वयोन्यासु C₉₄C₀₂K₈₂ K₁₀K₇E सुतोन्त्यासु C₄₅ 80c सख्युः em. सख्य C_ΣK₈₂E ×× K₁₀ सख्युः K₇ • पुत्रस्य च स्त्रीषु C_ΣK₈₂K₇ ××××× K₁₀ पुत्रीषु चास्त्रीषु E 80d समः C_ΣK₈₂K₇ ×× K₁₀ सम E 81a निक्षेप C₉₄C₀₂K₈₂K₇E निक्षेप K₁₀ निखेप C₄₅ 81b नराश्वरजतस्य C₉₄C₀₂ K₈₂K₇E नराश्वरजतस्य K₁₀ नराणां स्वजनस्य C₄₅ 81d रुक्मस्तेय em. रूग्म्य×य C₉₄ रुक्मस्तेय C₄₅C₀₂K₈₂K₇ ×××× K₁₀ हतस्तेय E • समः C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ सः C₄₅ सम E 82a एते C_ΣK₈₂K₇ एते K₁₀ एव E • सम्भूय C₉₄C₄₅K₈₂K₇E संभूयो C₀₂ संभूयो K₁₀ 82c पञ्चैतत् corr. पञ्चैतन् C_ΣE पञ्चैतन् K₁₀ पञ्चैतन् K₇ पञ्चैते K₈₂ 82e मादम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ माद E 82f वर्जनीयं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E वर्जनीयो C₀₂

चतुर्थोऽध्यायः

[यमेषु माधुर्यम् (९)]

कायवाङ्मनमाधुर्यश्चक्षुर्बुद्धिश्च पञ्चमः ।
सौम्यदृष्टिप्रदानं च क्रूरबुद्धिं च वर्जयेत् ॥ ४:८३ ॥
प्रसन्नमनसा ध्यायेत्प्रियवाक्यमुदीरयेत् ।
यथाशक्तिप्रदानं च स्वाश्रमाभ्यागतो गुरुः ॥ ४:८४ ॥
इन्धनोदकदानं च जातवेदमथापि वा ।
सुलभानि न दत्तानि इन्धनाग्न्युदकानि च ।
क्षुते जीवेति वा नोक्तं तस्य किं परतः फलम् ॥ ४:८५ ॥

[यमेष्वार्जवम् (१०)]

पञ्चार्जवाः प्रशंसन्ति मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ।
कर्मवृत्त्याभिवृद्धिं च पारतोषिकमेव च ।
स्त्रीधनोत्कोचवित्तं च आर्जवो नाभिनन्दति ॥ ४:८६ ॥
आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः ।
आर्जवो न वृथा दानमार्जवो न वृथाग्नयः ॥ ४:८७ ॥
आर्जवस्येन्द्रियग्रामः सुप्रसन्नोऽपि तिष्ठति ।

83ab मनमाधुर्यश्च० em. ०मनसा धूर्यश्च० C₉₄C₀₂K₈₂K₇ ०मनमाधूर्यश्च० C₄₅ ०मन×धूर्य×० K₁₀ ०मनसा भूर्यश्च० E **83b** ०क्षुर्बुद्धि० C₉₄C₄₅K₇E ०क्षु बुद्धि० C₀₂K₈₂ ××× K₁₀ **83c** ०दानं च C_ΣK₈₂K₇ ×× K₁₀ ०दानश्च E **83d** ०बुद्धिं च C₉₄K₈₂K₇ बुद्धिश्च C₄₅ ०दृष्टिं च C₀₂E ××× K₁₀ **84a** प्रसन्न० C_ΣK₈₂E ०प्रसन्न० K₁₀ प्रसन्न० K₇ **84c** यथा० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यस्य E • ०दानं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०दातश्च E **84d** स्वाश्रमा० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E स्वासमा० C₀₂ • ०गतो C_ΣK₈₂K₁₀E ०गतो K₇ **85b** इन्धनो० C_ΣK₈₂K₁₀E इत्वनो० K₇ • जात० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E जा० C₄₅ **85c** सुलभानि न C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सुरभानि च E **85d** ०दकानि C_ΣK₈₂K₇E ०दकानि K₁₀ **85e** क्षुते conj. क्षुतं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ शतं E **86a** पञ्चार्जवाः C₉₄C₄₅K₈₂K₇ पञ्चार्जवः C₀₂ ×××× K₁₀ पञ्चार्जवा E • प्रशंसन्ति C_ΣK₇ प्रशंसन्ति K₈₂E ०प्रससन्ति K₁₀ **86c** कर्म० C₄₅C₀₂K₈₂K₇E ×र्म० C₉₄ ०कम्मा० K₁₀ • ०वृत्त्याभिवृद्धिं च C_ΣK₈₂K₇ ०वृत्तिभिवृद्धिश्च K₁₀ ०वृत्त्याभिवृद्धिश्च E **86d** पारितोषिक० em. पारतोषिक० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E **86e** स्त्रीधनोत्कोच० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ स्त्रीधनज्ञो च E • ०वित्तं च C_ΣK₈₂K₇E ०वित्तश्च K₁₀ **86f** आर्जवो ना० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ आर्जवश्च C₀₂ आर्जवेना० E **87ab** आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः C_ΣK₁₀K₇ om. K₈₂^{ac} आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः K₈₂^{pc} आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः E **87cd** (आर्जवो... वृथाग्नयः) C_ΣK₈₂K₁₀K₇ om. E **88ab** (आर्जवो... तिष्ठति) C_ΣK₈₂K₁₀K₇ om. E **88a** ०ग्रामः C₉₄C₄₅K₇E ०ग्रामात् C₀₂K₁₀ ०ग्रामाः K₈₂

आर्जवस्य सदा देवाः काये तस्य चरन्ति ते ॥ ४:८८ ॥

इति यमप्रविभागः कीर्तितो ऽयं द्विजेन्द्र
इह परत सुखार्थं कारयेत्तं मनुष्यः ।
दुरितमलपहारी शङ्करस्याज्ञयास्ते
भवति पृथिविभर्ता ह्येकछत्रप्रवर्ता ॥ ४:८९ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे यमविभागो नामाध्यायश्चतुर्थः ॥

88d तस्य चरन्ति $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ तस्य रमन्ति E त $\times$ _न्ति C_{94} **89a** यमप्रविभागः
 $C_{94}C_{45}K_{10}K_7$ यमविभागः C_{02} यमप्रविभागः K_{82} नियमपरिभागः E • द्विजेन्द्र $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$
 K_7 नरेन्द्र E **89b** ऽयेत्तं मनुष्यः corr. ऽयेत्तन्मनुष्यः $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ ऽयेत्त मनुष्यः C_{45}
ऽयेत्तन्मनुष्यः C_{02} **89c** दुरितः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ इरितः E • ऽपहारी $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$
ऽपलपहारी C_{02} • ऽज्ञयास्ते $C_{\Sigma}K_{10}K_7E$ ऽज्ञयाते K_{82} **89d** ऽवर्ता conj. ऽवृत्ता $C_{\Sigma}K_{10}K_7$
ऽवृत्ताः $K_{82}E$ **Colophon:** नामाध्यायश्चतुर्थः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ नामश्चतुर्थो ऽध्यायः E

[पञ्चमो ऽध्यायः]

[नियमाः]

विगतराग उवाच ।
 कथय नियमतत्त्वं साम्प्रतं त्वं विशेषाद्
 अमृतवचनतुल्यं श्रोतुकामो गतो ऽस्मि ।
 प्रकृतिदहनदग्धं ज्ञानतोयैर्निषिक्तम्
 अपर वदमतज्ज्ञं नास्ति धर्मेषु तृप्तिः ॥ ५:१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 श्रवणसुखमतो ऽन्यत्कीर्तयिष्ये द्विजेन्द्र
 नियमकलविशेषः पञ्च पञ्च प्रकारः ।
 हरिहरमुनिभीष्टं धर्मसारं द्विजेन्द्र
 कलिकलुषविनाशं प्रायमोक्षप्रसिद्धम् ॥ ५:२ ॥

शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
 व्रतोपवासमौनं च स्नानं च नियमा दश ॥ ५:३ ॥

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 201v–202r, C₄₅ ff. 208v–209r, C₀₂ ff. 277r–278r, K₈₂ ff. 9r–9v, K₁₀ exp. 50 (upper) and 51 (lower), K₇ ff. 217r–218r, M ff. 9r–10r, E pp. 597–599; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

3 = LiñP 1.8.29cd–30ab = VDhU 3.233.202

1 विगतराग उवाच C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME विगतराग उवाच C₉₄ **1a** कथय नि० C_ΣK₈₂K₁₀K₇M कथयति E • तत्त्वं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME तं C₄₅ • साम्प्रतं त्वं विशेषाद् C₉₄K₈₂K₇E त्वां विशेषात् C₄₅ साम्प्रतं त्वं विशेषात् C₀₂K₁₀ साम्प्रतं त्वं विशेषा M **1b** वचनतुल्यं श्रो० M वदनतुल्यं श्रो० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E वदनतुल्यां श्रो० C₄₅ वदनतुल्यं श्रो० तुल्यं स्रो० K₈₂^{ac} • कामो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ कामा ME **1c** दहन० C_ΣK₈₂K₁₀K₇M वदन० E • दग्धं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E दग्ध M • निषिक्तम् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E विमुक्तम् C₄₅ निषिक्तः M **1d** अपर० C_ΣK₁₀K₇M^{pc}E अर० M^{ac} अपरं K₈₂ (unmetr.) • वद म० C₉₄^{pc}C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇M वद० C₉₄^{ac} वदन० E • मतज्ज्ञं नास्ति conj. मतज्ञा नास्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₇M मतज्ञानास्ति C₀₂ मे० ×××× K₁₀ मतज्ञानास्ति E • धर्मेषु तृप्तिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E मे धर्मतृप्तिः M **2** अनर्थ० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E अर्थ० M **2a** सुख० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ME सुख० K₈₂^{ac} • मतो ऽन्यत् C_ΣK₈₂K₇ मतो ऽन्य K₁₀ मतो न्यः M मनो ऽन्यत् E • कीर्त० C_ΣK₇ME कीर्ति० K₈₂K₁₀ **2b** विशेषः C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME विशेष C₉₄ विशेष C₄₅ • प्रकारः C_ΣK₈₂K₁₀ME प्रकारः K₇ **2d** विनाशं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M विनाश० C₀₂E **3a** इज्या C₉₄C₄₅K₈₂K₇E इज्या C₀₂K₁₀M • दानं C_ΣK₈₂K₇ME दान० K₁₀ **3c** पवास० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E पवास० M

[नियमेषु शौचम् (१)]

तत्र शौचादिनिर्देशं वक्ष्यामीह द्विजोत्तम ।
शारीरशौचमाहारो मात्रा भावश्च पञ्चमः ॥ ५:४ ॥

[शरीरशौचम्]

ताडयेन्न च बन्धेत न च प्राणैर्वियोजयेत् ।
परस्त्रीपरद्रव्येषु शौचं कायिकमुच्यते ॥ ५:५ ॥

श्रोत्रशौचं द्विजश्रेष्ठ गुदोपस्थमुखादयः ।
मुखस्याचमनं शौचमाहारवचनेषु च ॥ ५:६ ॥

मूत्रविष्टासमुत्सर्गे देवताराधनेषु च ।
मृत्तोयैस्तु गुदोपस्थं शौचयीत विचक्षणः ॥ ५:७ ॥

एकोपस्थे गुदे पञ्च तथैकत्र करे दश ।
उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिं समीहता ॥ ५:८ ॥

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

8 ≈ Manu 5.136: एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश । उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥
9ab ≈ Manu 5.137: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुणं स्याद्ब्रह्मस्थानां यतीनां
तु चतुर्गुणम् ॥

✧

4a निर्देशं C_ΣK₇ME नियमं K₈₂ निर्देशं K₁₀ 4c शारीरं C_ΣK₈₂K₇ME शरीरं K₁₀ •
•शौचमाहारो C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E •शौच×हारो C₉₄ •स्रोतमाहार M 4d मात्रा भावश्च C₄₅
C₀₂K₈₂K₇ME मात्रा भावं च C₉₄ •सात्राभावश्च K₁₀ 5a ताडयेन्न C_ΣK₈₂K₁₀E ताडये
न K₇M • बन्धेत C_ΣK₈₂K₁₀K₇E बन्धेन M 5c •द्रव्येषु C_ΣK₈₂K₁₀K₇E •द्रव्येषु M
5d शौचं C_ΣK₈₂K₁₀ME शौच K₇ • कायिकमुच्यते C_ΣK₈₂K₁₀ME कायिकमुच्यते K₇
6a श्रोत्रं M श्रोतं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 6b गुदोपस्थं C_ΣK₈₂K₁₀M गुदोपस्थं K₇ गुदापस्थं
E 6c मुखस्यां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME मुखस्थां C₄₅ 6cd शौचमां C₉₄C₀₂K₈₂K₇E
शौचमां C₄₅K₁₀ शौच आं M 6d •वचनेषु C_ΣK₈₂K₁₀K₇E •वचनेषु M 7a •विष्टां
C_ΣK₈₂K₇E •विष्टं K₁₀M 7c मृत्तोयैस्तु C₀₂K₈₂K₁₀E मृत्तोयैस्तु C₉₄ मृत्तोयैस्तु C₄₅M
मृत्तोयैस्तु K₇ • •पस्थं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ •पस्थ C₀₂E •पस्थः M 7d शौचयीत C_ΣK₈₂
K₁₀K₇E शौचये च M 8a •पस्थे C₉₄C₄₅K₈₂K₇E •पस्थं C₀₂K₁₀M • गुदे C₉₄C₄₅K₈₂
K₇E गुदो C₀₂K₁₀ गुद M 8b तथैकत्र C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ तथैकत्र C₄₅ तथैकत्रे M तथैकश्च
E • दश C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME दशः C₀₂ 8c उभयोः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E उभय M • दातव्या
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ दातव्यो C₀₂E दातव्य M 8d मृदः C_ΣK₇E मृतः K₈₂M मृदा K₁₀ •
शुद्धिं समीहता C₉₄C₄₅K₈₂ शुद्धिसमीहया C₀₂ शुद्धिं समीहता K₁₀ शुद्धिः समीहता K₇ शुद्धि
समीहता M शुद्धिं समाहिता E 9a एतच्छौचं C₉₄C₄₅K₈₂K₇M चेतच्छौच C₀₂E एत×× K₁₀
9b •गुणं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME •गुण C₀₂

वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥५:९॥

[आहारशौचम्]

आहारशौचं वक्ष्यामि शृणुष्ववहितो भव ।

भागद्वयं तु भुञ्जीत भागमेकं जलं पिबेत् ।

वायुसंचारदानार्थं चतुर्थमवशेषयेत् ॥५:१०॥

स्निग्धस्वादुरसैः षड्विंशतिहारषड्रसैर्बुधः ।

धातुवैषम्यनाशोऽस्ति न च रोगाः सुदारुणाः ॥५:११॥

अभक्ष्यं च न भक्षेत अपेयं न च पाययेत् ।

अगम्यं न च गम्येत अवाच्यं न च भाषयेत् ॥५:१२॥

लशुनं च पलाण्डुं च गृञ्जनं कवकानि च ।

गौरं च सूकरं मांसं वर्जयेच्च विधानतः ॥५:१३॥

छत्राकं विङ्गराहं च गोमांसं च न भक्षयेत् ।

10 ≈ Śaṅkara's commentary ad BhG 6.16: उक्तं हि । अर्धं सव्यञ्जनान्नस्य तृतीयमुदकस्य च । वायोः संचरणार्थं तु चतुर्थमवशेषयेत् ॥ ; cf. AṣṭāṅgHṛ 8.46cd-47ab: अन्नेन कुक्षेर्द्वाविंशौ पानेनैकं प्रपूयेत् ॥ आश्रयं पवनादीनां चतुर्थमवशेषयेत् ।; cf. SannyāsUp 59: आहारस्य च भागौ द्वौ तृतीयमुदकस्य च । वायोः संचरणार्थाय चतुर्थमवशेषयेत् ॥ 13ab ≈ Manu 5.5ab: लशुनं गृञ्जनं चैव पलाण्डुं कवकानि च 14ab cf. Manu 5.19ab: छत्राकं विङ्गराहं च लशुनं ग्रामकुक्कुटम्

9c वानप्रस्थस्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇E वानप्रस्थे तु M • त्रि० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME द्वि० C₀₂
10a शौचं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E शौचं M 10b शृणुष्ववहितो C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME शृणुष्ववहितो K₁₀ 10d कं जलं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E कोदकं M • पिबेत् C₉₄C₀₂
K₈₂K₁₀K₇ME पिबे C₄₅ 10e चारदानार्थं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ चरदानार्थं M चारणार्थाय E
11a स्वादुरसैः C_ΣK₈₂K₇ स्वादुरसैः K₁₀ स्वादुरसं M स्वादुरसैः E 11b हारषड्रसैर्बुधः C₄₅E हारषड्रसैर्बुधः C₉₄K₈₂K₇ हारषड्रसैर्बुधः C₀₂ हारषड्रसैर्बुधः K₁₀ हारे सद्रवद्भुः M
11c वैषम्यनाशोऽस्ति C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ वैषम्यनाशास्ति C₄₅ वैषम्यं नस्यास्ति M
वैषम्यं नश्यन्ति E 11d रोगाः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E रोगं M • सुदारुणाः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सुदारुणाः M सुदारुणः E 12a अभक्ष्यं C_ΣK₈₂K₇ ××× K₁₀ अभक्ष्यं ME • च न भक्षेत C_ΣK₈₂K₁₀K₇
E न च भक्षेत M 12b न च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ न च K₇E 12c गम्येत C_ΣK₈₂K₁₀K₇E गम्येत M 12d अवाच्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME अवाच्यं C₀₂ 13a पलाण्डुं E पलाण्डुं C_ΣK₁₀K₇M
पलाण्डुं K₈₂ 13b कवकानि C_ΣK₈₂K₁₀K₇M कवकानि E 13c गौरं च em. गोरस्व C₉₄K₁₀
गोरश्च C₄₅C₀₂K₈₂K₇M गोरश्च E • मांसं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मांसः M मांसं E 13d विधानतः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E विधानतः M 14a छत्राकं K₈₂C₉₄C₄₅K₁₀K₇ME छत्राकं C₀₂ • विङ्गो C_ΣK₁₀ME विङ्गो K₈₂K₇ 14b गोमांसं K₈₂C₉₄C₄₅C₀₂K₁₀K₇ME गोमांसं C₄₅

चटकं च कपोतं च जालपादांश्च वर्जयेत् ॥ ५:१४ ॥
हंससारसचक्राहकुक्कुटान्शुकश्येनकान् ।
काकोलूकं बलाकं च मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत् ॥ ५:१५ ॥
अमेध्यांश्चापवित्रांश्च सर्वानिव विवर्जयेत् ।
शाकमूलफलानां च अभक्ष्यं परिवर्जयेत् ॥ ५:१६ ॥
मानवेषु पुराणेषु शैवभारतसंहिते ।
कीर्तितानि विशेषेण शौचाचारमशेषतः ।
त्वया जिज्ञासितो ऽस्म्यद्य संक्षिप्तः कथितो मया ॥ ५:१७ ॥
सत्यवादी शुचिर्नित्यं ध्यानयोगरतः शुचिः ।
अहिंसकः शुचिर्दान्तो दयाभूतक्षमा शुचिः ॥ ५:१८ ॥
सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् ।
यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न मृद्धारिशुचिः शुचिः ।

19ab ≈ Manu 5.106: सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् । यो ऽर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्धारिशुचिः शुचिः ॥

14c चटकं C₉₄C₄₅K₈₂K₇ME चटकाम् C₀₂K₁₀ 14d पादांश्च C_ΣK₈₂K₁₀K₇E जालपादश्च
M 15a चक्राहो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E चक्राहो M 15b कुक्कुटान्शु C_ΣK₇E कुक्कुटा शु
K₈₂ कुक्कुटां शु K₁₀ कुक्कुटा शु M • श्येनकान् C₉₄C₀₂K₇E शोनकान् C₄₅ श्येनका
K₈₂ श्येनकां K₁₀ श्येनकम् M 15c काकोलूकं बलाकं च C₄₅K₇ काकोलूकस्व××श्च C₉₄
काकोलूकबलाकं च C₀₂K₈₂ME काकोलूकं बलाकं च K₁₀ 15d मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत् C_Σ
K₈₂K₁₀K₇E मत्स्यादीनि च वर्जये M 16a अमेध्यांश्चापवित्रांश्च C_ΣK₈₂K₇ अमेध्याश्चापवित्रांश्च
K₁₀ अमेध्याश्च पवित्राश्च M अमेध्याश्चापवित्रांश्च E 16b सर्वानिव विवर्जयेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇E
सर्वान्येतानि वर्जयेत् M 17c विशेषेण C_ΣK₈₂K₁₀K₇E विशेषेण M 17e जिज्ञासितो C_ΣK₈₂
K₁₀M जिज्ञासितो K₇ जिज्ञासितो E 17f क्षिप्तः C₉₄C₀₂K₈₂K₇E क्षिप्य C₄₅ क्षिप्त K₁₀M
• कथितो C_ΣK₈₂K₁₀K₇M कथितं E 18a वादी C_ΣK₈₂K₁₀K₇E वादि M • रतः शुचिर्
C₉₄C₄₅E रतः शुचि C₀₂K₇ रतः शुचि M रतः शुचिन् K₈₂K₁₀ 18c अहिंसकः C₉₄C₀₂K₈₂
K₁₀K₇E अहिंसक C₄₅M • शुचिर्दान्तो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ शुचि दान्तो C₀₂K₇M शुचिर्दान्तौ
E 18d भूत C_ΣK₈₂K₁₀K₇E भूत M • शुचिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E शुचि M 19b शौचं
परं स्मृतम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇ शौचं परं स्मृतम् C₄₅C₀₂ शौच परं स्मृतः M शौचयनं स्मृतः E
19cd यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न C_ΣK₇ (unmetr.) यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचि न K₈₂K₁₀ यो
र्थे शुचि हि स शुद्धि M यो ऽर्थे हि सुशुचिर्विप्र न E 19d शुचिः शुचिः C_ΣK₈₂K₇ शुचि शुचिः
K₁₀ शुचि शुचि M शुचिः शुचि E

पञ्चमो ऽध्यायः

कायवाङ्मनसां शौचं स शुचिः सर्ववस्तुषु ॥५:१९॥

शौचाशौचविधिज्ञ मानव यदि कालक्षये निश्चयः

सौभाग्यत्वमवाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृताः ।

प्राप्तं तेन इहैव पुण्यसकलं सद्धर्मशास्त्रेरितं

जीवान्ते च परत्रमीहितगतिं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥५:२०॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे शौचाचारविधिर्नामाध्यायः पञ्चमः ॥

19cd E adds here, after pādas cd: शौचाशौचविधिर्ज्ञात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषात्

20b ≈ 4.67b above (emended): लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृताः

19e वाङ्मनसां शौचं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E वाङ्मनसा शुद्धि M 19f शुचिः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
E शुचि C₀₂M • वस्तुषु C_ΣK₈₂K₁₀E वस्तुषुः K₇ वस्तुषु M msNaK₁₀K₇E यदिः M •
कालक्षये निश्चयः K₈₂^{ae}K₇ कालक्षयैर्निश्चयः C₉₄C₄₅K₈₂^{pc} कालक्षयेर्निश्चयः C₀₂K₁₀ कालक्षयानिश्चयः
M कालक्षयेतिश्च यः E 20b कीर्तिर्यशोः C₄₅K₈₂K₁₀K₇E कीर्तिर्यशोः C₉₄C₀₂(unmetr.)
कीर्तिर्यषाः M • लङ्कृताः em. लङ्कृतः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E लङ्कृतः C₄₅ लङ्कृतम् M
20c सद्धर्मः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E य धर्मः M • एरितम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇M ओदितः E 20d परत्रमीहितः
C_ΣK₈₂K₁₀K₇ परत्रमीहितः M पवित्रमीहितः E • गतिं em. गतिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ME •
निःसंशयम् C₉₄K₁₀K₇ निःसंशयः C₄₅C₀₂K₈₂ME Colophon: विधिर्नामाः C₉₄ विधिनामाः
C₄₅C₀₂K₈₂K₇M विधिनामाः K₁₀ विधिर्नाम E • ध्यायः पञ्चमः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ अध्यायः
पञ्चमः श्लोक २५ M पञ्चमो ऽध्यायः E

[षष्ठो ऽध्यायः]

[नियमेष्विज्या (२)]

अथ पञ्चविधामिज्यां प्रवक्ष्यामि द्विजोत्तम ।
धर्ममोक्षप्रसिद्धयर्थं शृणुष्वनावहितो द्विज ॥ ६:१ ॥

अर्थयज्ञः क्रियायज्ञो जपयज्ञस्तथैव च ।
ज्ञानं ध्यानं च पञ्चैतत्प्रवक्ष्यामि पृथक्पृथक् ॥ ६:२ ॥

[अर्थयज्ञः]

अश्रुपासनकर्मादि अग्निहोत्रक्रतुक्रिया ।
अष्टका पार्वणी श्राद्धं द्रव्ययज्ञः स उच्यते ॥ ६:३ ॥

[क्रियायज्ञः]

आरामोद्यानवापीषु देवतायतनेषु च ।
स्वहस्तकृतसंस्कारः क्रियायज्ञः स उच्यते ॥ ६:४ ॥

[जपयज्ञः]

जपयज्ञं ततो वक्ष्ये स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
वेदाध्ययन कर्तव्यं शिवसंहितमेव च ।
इतिहासपुराणं च जपयज्ञः स उच्यते ॥ ६:५ ॥

[ज्ञानयज्ञः]

इदं कर्म अकर्मदमूहापोहविशारदः ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 202r–203r, C₄₅ ff. 209r–209v, C₀₂ ff. 278r–279r,
K₈₂ ff. 9v–10v, K₁₀ exp. 51 (lower–upper) – 52 (lower), K₇ ff. 218r–218v, E pp. 599–601;
C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a °मिज्यां C₄₅ °मीज्यां C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E **1b** °त्तम C_Σ K₈₂ E °त्तमः K₁₀ K₇ **1c** °मोक्षप्रसिद्धयर्थं
C_Σ K₇ °मोक्षप्रसिद्धयर्थं K₈₂ K₁₀ °मोक्षेशसिद्धयर्थं E **1d** द्विज C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ भव E
2a अर्थयज्ञः C₉₄ C₀₂ K₈₂ अनर्थयज्ञः C₄₅ अर्थयज्ञ K₁₀ K₇ अर्थयज्ञ° E **2c** ज्ञानं C₉₄ C₄₅ K₈₂
K₁₀ E ज्ञान C₀₂ K₇ **3b** अग्नि° C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ E अ° C₉₄ ×× K₁₀ • °क्रिया C₉₄ K₈₂
K₁₀ K₇ E °क्रियाः C₄₅ C₀₂ **3c** पार्वणी C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇ E पर्वणी C₄₅ पर्वणी K₁₀ **3d** °यज्ञः
C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ E °यज्ञ C₀₂ ×× K₁₀ **4b** °यतनेषु C₄₅ C₀₂ E °लयनेषु C₉₄ K₈₂ K₇ °यत××
K₁₀ **4c** °हस्त° C_Σ K₈₂ K₇ ×× K₁₀ °हस्तैः E **5a** °यज्ञं ततो C₉₄ K₈₂ K₁₀ K₇ E °यज्ञं
तपो C₄₅ °यज्ञस्ततो C₀₂ **5c** वेदा° C_Σ K₈₂ K₇ E अदा° K₁₀ **5e** °पुराणं च C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇
°पुराणश्च E **5f** °यज्ञः C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ E °यज्ञ C₀₂ **6a** कर्म C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ क्रमम् E

षष्ठो ऽध्यायः

शास्त्रचक्षुः समालोक्य ज्ञानयज्ञः स उच्यते ॥ ६:६ ॥

[ध्यानयज्ञः]

ध्यानयज्ञं समासेन कथयिष्यामि ते शृणु ।

ध्यानं पञ्चविधं चैव कीर्तितं हरिणा पुरा ।

सूर्यः सोमो ऽग्नि स्फटिकः सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम् ॥ ६:७ ॥

सूर्यमण्डलमादौ तु तत्त्वं प्रकृतिरुच्यते ।

तस्य मध्ये शशिं ध्यायेत्तत्त्वं पुरुष उच्यते ॥ ६:८ ॥

चन्द्रमण्डलमध्ये तु ज्वालामग्निं विचिन्तयेत् ।

प्रभुतत्त्वः स विज्ञेयो जन्ममृत्युविनाशनः ॥ ६:९ ॥

अग्निमण्डलमध्ये तु ध्यायेत्स्फटिक निर्मलम् ।

विद्यातत्त्वः स विज्ञेयः कारणमजमव्ययम् ॥ ६:१० ॥

विद्यामण्डलमध्ये तु ध्यायेत्तत्त्वमनुत्तमम् ।

अकीर्तितमनौपम्यं शिवमक्षयमव्ययम् ।

पञ्चमं ध्यानयज्ञस्य तत्त्वमुक्तं समासतः ॥ ६:११ ॥

विगतराग उवाच ।

एकैकस्य तु तत्त्वस्य फलं कीर्तय कीदृशम् ।

कानि लोकाः प्रपद्यन्ते कालं वास्य तपोधन ॥ ६:१२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

11cd DharmP 4.14ab: अकीर्तितमनौपम्यं पञ्चमं शिवमण्डलम्

6c चक्षुः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E चक्षुः C₀₂ 6d यज्ञः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E यज्ञः C₀₂ ७यज्ञस्य
K₁₀ 7a यज्ञं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E यज्ञं C₀₂K₁₀ 7c ध्यानं C₉₄K₁₀E ध्यानं K₈₂K₇ 7e सोमो
C₉₄C₀₂K₈₂K₇ सोमो C₄₅K₁₀E 7f सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम् C₄₅ सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम् C₉₄
सूक्ष्मतत्त्वं च पञ्चमः C₀₂K₈₂K₁₀ सूक्ष्मं तत्त्वञ्च पञ्चमः K₇ सूक्ष्मां तत्त्वञ्च पञ्चमम् E 8c शशिं C₉₄
K₈₂E शशिं K₁₀ शशिं K₇ 8cd ध्यायेत् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ध्यायेत् C₀₂ 9b ज्वालामग्निं
C₉₄K₈₂K₁₀E ज्वालामग्निं K₇ 9c तत्त्वः C₉₄K₇ तत्त्वः K₈₂ तत्त्वं K₁₀E 9d नाशनः C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇ नाशनम् C₀₂E 10b ध्यायेत्स्फटिकं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ध्यायेत्स्फटिकं C₉₄ ध्याये
स्फटिकं C₀₂E • मलम् C₉₄K₁₀E मलः K₈₂ मलः K₇ 10c तत्त्वः स C₄₅K₈₂K₁₀K₇
तत्त्वन् C₉₄ तत्त्वः स C₀₂ तत्त्वः स E 10d जमव्ययम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E जमव्ययं C₀₂
11ab ध्यायेत् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ध्यायेत् C₀₂ 11e यज्ञस्य C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
यज्ञञ्च C₀₂E 11f समासतः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ समासतः E 12a तु conj. त्रि C₉₄K₈₂K₁₀K₇
हि E 12c लोकाः C₉₄K₈₂K₇ लोकाः C₄₅C₀₂K₁₀E • प्रपद्यन्ते C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E प्रपद्यन्ते
C₉₄ 12d धनं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E धनः C₄₅K₇

ब्रह्मलोकं तु प्रथमं तत्त्वप्रकृतिचिन्तया ।
 कल्पकोटिसहस्राणि शिववन्मोदते सुखी ॥ ६:१३ ॥
 द्वितीयं तत्त्व पुरुषं ध्यायमानो मृतो यदि ।
 विष्णुलोकमितो याति कल्पकोट्ययुतं सुखी ॥ ६:१४ ॥
 प्रभुतत्त्वं तृतीयं तु ध्यायमानो मरिष्यति ।
 शिवलोके वसेन्नित्यं कल्पकोट्ययुतं शतम् ॥ ६:१५ ॥
 विद्यातत्त्वामृतं ध्यायेत्सदाशिवमनामयम् ।
 अक्षयं लोकमाप्नोति कल्पानान्तपरं तथा ॥ ६:१६ ॥
 पञ्चमं शिवतत्त्वं तु सूक्ष्मं चात्मनि संस्थितम् ।
 न कालसंख्या तत्रास्ति शिवेन सह मोदते ॥ ६:१७ ॥
 पञ्चध्यानाभियुक्तो भवति च न पुनर्जन्मसंस्कारबन्धः
 जिज्ञास्यन्तां द्विजेन्द्र भवदहनकरः प्रार्थनाकल्पवृक्षः ।
 जन्मेनैकेन मुक्तिर्भवति किमु न वा मानवाः साधयन्तु
 प्रत्यक्षान्नुमानं सकलमलहरं स्वात्मसंवेदनीयम् ॥ ६:१८ ॥

[नियमेषु तपः (३)]

मानसं तप आदौ तु द्वितीयं वाचिकं तपः ।

13ab प्रथमं तत्त्व० C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀K₇ om. K₈₂^{ac} प्रथमं तत्त्वं E • प्रकृतिचिन्तया C_ΣK₈₂K₁₀
 K₇ च कृतिचिन्तय E **13d** सुखी C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सुखम् E **14c** याति C_ΣK₈₂K₁₀K₇
 यान्ति E **15a** तत्त्वं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E तत्त्व C₀₂ • तृतीयं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तृतीयस् E
15b ध्यायमानो मरिष्यति C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ध्याय×××रिष्यति C₉₄ ध्यायमानो मरिष्यति
 E **15c** शिवलोके C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ शिवलोक C₄₅ रुद्रलोके E • वसेन्नि० C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E वसे नि० C₀₂ **15d** युतं C_ΣK₈₂K₇E युत K₁₀ **16a** तत्त्वामृतं C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇ तत्त्वमृतन् C₀₂ तत्त्वामृतं E **16c** अक्षयं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ अक्षय० E **18a** युक्तो
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ यु× C₉₄ (top of akṣaras lost) युक्तौ E • च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 om. C₄₅E • पुनर्जन्म० C₄₅K₈₂K₁₀K₇E पुनर्जन्म० C₉₄ (top of akṣaras lost) पुनर्जन्म०
 C₀₂ **18b** जिज्ञास्यन्तां C₉₄K₁₀K₇E जिज्ञास्यतां C₄₅K₈₂ (unmetr.) जिज्ञास्यन्ता C₀₂
18c जन्मेनैकेन C₄₅K₁₀K₇E जन्मेनैकेन C₉₄C₀₂K₈₂ (unmetr.) • मुक्तिर्भ० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 K₇E मुक्ति भ० C₀₂ • न वा C_ΣK₁₀K₇E भवा K₈₂ • मानवाः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ मानमानवाः
 C₄₅ मानवा C₀₂ मानव E **18d** प्रत्यक्षा० C_ΣK₁₀K₇E प्रत्यक्ष० K₈₂ • वेदनीयम् C₄₅K₈₂
 K₁₀ वेदनीयः C₉₄C₀₂K₇ वेदनीय E **19a** तप C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तपम् E

कायिकं च तृतीयं तु मनोवाक्कर्म तत्परम् ।
 कायिकं वाचिकं चैव तपो मिश्रक पञ्चमम् ॥ ६:१९ ॥
 मनःसौम्यं प्रसादश्च आत्मनिग्रहमेव च ।
 मौनं भावविशुद्धिश्च पञ्चैतत्तप मानसम् ॥ ६:२० ॥
 अनुद्वेगकरा वाणी प्रियं सत्यं हितं च यत् ।
 स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाचिकं तप उच्यते ॥ ६:२१ ॥
 आर्जवं च अहिंसा च ब्रह्मचर्यं सुरार्चनम् ।
 शौचं पञ्चममित्येतत्कायिकं तप उच्यते ॥ ६:२२ ॥
 इष्टं कल्याणभावं च धन्यं पथ्यं हितं वदेत् ।
 मनोमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महर्षिभिः ॥ ६:२३ ॥
 स्वस्ति मङ्गलमाशीर्भिरतिथिगुरुपूजनम् ।
 कायमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महात्मभिः ॥ ६:२४ ॥

20 ≈ MBh 6.39.16 (BhG 17.16): मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः । भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ 21cd ≈ MBh 6.39.15cd (BhG 17.15): अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् । स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ 22 cf. MBh 6.39.14 (BhG 17.14): देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ 24ab cf. ŚDhŚ 11.79: नमस्काराभिवादेषु स्वस्तिमङ्गलवाचकैः । शिवं भवतु सर्वत्र प्रब्रूयात्सर्वकर्मसु ॥

19c कायिकं च तृतीयं तु C_ΣK₈₂K₇E मानसं तप आदौ तु K₁₀ (eyeskip) 19d मनोवाक्कर्म C₉₄K₇E मनोक्कर्म C₄₅ मनोवाक्कर्म C₀₂ मनोवाक्काय C₈₂K₁₀ • ०परम् C₀₂ ०परः C₉₄C₄₅ K₈₂K₁₀K₇E 19e कायिकं C_ΣK₁₀K₇E कायिक K₈₂ 20a ०सौम्यं K₇ ०सौम्य C₉₄C₄₅ K₈₂K₁₀E ०सौम्यः C₀₂ (top of akṣaras lost) • प्रसादश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₇ प्रसादं च C₄₅ E प्रदानश्च K₁₀ 20c मौनं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मौन× E • ०शुद्धिश्च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०शुद्धिं च C₀₂E 20d पञ्चैतत् C₉₄K₁₀K₇ पञ्चैते C₄₅K₈₂ पञ्चैतत् C₀₂ पञ्चैतन् E 21c ०भ्यसनं चैव C₄₅C₀₂K₈₂K₇E ०भ्यसन×× C₉₄ ०भ्यसनं चैव K₁₀ 22a आर्जवं च अहिंसा च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ आर्जवत्वमहिंसाश्च E 22b ०चर्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०चर्यं C₀₂E 22c शौचं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ शौच E 23a इष्टं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E इष्ट C₀₂K₁₀ • ०भावं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०भावश्च E 23b पथ्यं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सत्यं E 23c मनो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मन E • पञ्चैतत् C_ΣK₈₂K₁₀ पञ्चैतत् K₇ पञ्चैतान् E 23d तप उक्तं महर्षिभिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तपमुक्तं महर्षिभिः E 24a ०शीर्भिः C₉₄E ०शीर्भिः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 24b ०तिथिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०तिथिं E 24c ०मिश्रक C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०××क C₉₄ ०मित्यश्रक C₄₅ • पञ्चैतत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पञ्चैतन् E 24d तप उक्तं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तपमुक्तं E

मण्डूकयोगी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ।
 अभ्रावकाशो वर्षासु तपः साधनमुच्यते ॥ ६:२५ ॥
 स्वमांसोद्धृत्य दानं च हस्तपादशिरस्तथा ।
 पुष्पमुत्पाद्य दानं च सर्वे ते तपसाधनाः ॥ ६:२६ ॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं नक्तं च तप्तकृच्छ्रमयाचितम् ।
 चान्द्रायणं पराकं च तपः सांतपनादयः ॥ ६:२७ ॥
 येनेदं तप तप्यते सुमनसा संसारदुःखच्छिदम्
 आशापाश विमुच्य निर्मलमतिस्त्यक्त्वा जघन्यं फलम् ।
 स्वर्गाकाङ्क्षनृपत्वभोगविषयं सर्वान्तिकं तत्फलं
 जन्तुः शाश्वतजन्ममृत्युभवने तन्निष्ठसाध्यं वहेत् ॥ ६:२८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे षष्ठोऽध्यायः ॥

25ab ≈ MBh Appendices 15.801: मण्डूकशायी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपा भवेत् ≈ UMS
 6.26ab:मण्डूकयोगो हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा; cf. ŚDhSaṅgr 9.32ab: अभ्रावकाशं शीतोष्णे
 पञ्चाग्निर्जलशायिता

25b ग्रीष्मे C_ΣK₈₂K₁₀K₇ गृष्मे E 25c वकाशो em. वकाशे C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 25d तपः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E तप C₀₂ • साधनमु C₉₄K₈₂K₇E साधन उ C₄₅C₀₂K₁₀ 26a दानं
 C_ΣK₈₂K₇ {दानं K₁₀ (top of akṣaras lost) दानश् E 26c दानं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ दानश् E
 26d तप E तपः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) 27a कृच्छ्रातिकृच्छ्रं C₉₄C₄₅K₈₂E कृच्छ्रातिकृच्छ्र
 C₀₂ कृच्छ्रातिकृच्छ्र K₁₀ कृच्छ्रातिकृच्छ्र K₇ 27b याचितम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ याचितः E
 27c चान्द्रायणं पराकं C₉₄C₀₂K₁₀K₇ चान्द्रायणं पराकं C₄₅ चान्द्रायणं पराकं K₈₂ चान्द्रायणवराकश्
 E 27d तपः सांतपनादयः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तपसान्तपनादयः C₀₂E 28a तप त E तपस्त
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) • मनसा em. मनसः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 28b निर्मलमति
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E निर्मलमति C₄₅ • जघन्यं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ जगत्यं E 28c काङ्क्ष
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇ काङ्क्ष E • सर्वान्तिकं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सर्वार्त्तिकं C₄₅ 28d भवने
 C_ΣK₈₂K₁₀E भवने K₇ • साध्यं वहेत् C₀₂K₈₂K₁₀K₇ साध्यम x x C₉₄ साध्य वहेत् C₄₅
 साध्यं वदेत् E

[सप्तमो ऽध्यायः]

[नियमेषु दानम् (४)]

दानानि च तथेत्याहुः पञ्चधा मुनिभिः पुरा ।
अन्नं वस्त्रं हिरण्यं च भूमि गोदान पञ्चमम् ॥ ७:१ ॥

[अन्नदानम्]

अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः अन्नात्पुष्टिर्वपुः सुखम् ।
अन्नाच्छ्रीः कान्ति वीर्यं च अन्नात्सत्त्वं च जायते ॥ ७:२ ॥

अन्नाज्जीवन्ति भूतानि अन्नं तुष्टिकरं सदा ।
अन्नात्कामो मदो दर्पः अन्नाच्छौर्यं च जायते ॥ ७:३ ॥

अन्नं क्षुधातृषाव्याधीन्सद्य एव विनाशयेत् ।
अन्नदानाच्च सौभाग्यं ख्यातिः कीर्तिश्च जायते ॥ ७:४ ॥

अन्नदः प्राणदश्चैव प्राणदश्चापि सर्वदः ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 203r–204r, C₄₅ ff. 209v–210v, C₀₂ ff. 279r–280v, K₈₂ ff. 10v–11v, K₁₀ exp. 52 (lower–upper) – 53 (lower), K₇ ff. 218v–219v, E pp. 601–603;
C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

5 ≈ ŚDhU 1.27: अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः । तस्मादन्नप्रदानेन सर्वदानफलं लभेत् ॥ ≈ MBh suppl 14.4.2285–86: अन्नदः प्राणदो लोके प्राणदः सर्वदो भवेत् । तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ ≈ NāradaP 1.13.71: अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः । सर्वदानफलं यस्मादन्नदस्य नृपोत्तम ॥

1a तथेत्याहुः C₉₄C₀₂K₁₀K₇E तथेत्याहुः C₄₅K₈₂ **1c** वस्त्रं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वस्त्र C₀₂K₁₀
2a अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀ अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राण K₈₂^{ac} अन्नात्तेजः स्मृति प्राणः K₇
अन्नाद्भवन्ति भूतानि E **2c** अन्नाच्छ्रीः C_ΣK₈₂K₇ अन्नाच्छ्री K₁₀E • कान्ति वीर्यं च C₄₅
C₀₂K₈₂K₁₀ कान्तिवीर्यंश्च C₉₄K₇ (unmetr.) कान्तिवीर्यंश्च E **2d** अन्नात्सत्त्वं च C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇ अन्ना सत्त्वश्च C₀₂ अन्नात्सत्त्वश्च E • जायते C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E जाय× C₉₄
3a अन्नाज्जी० C₉₄K₈₂K₁₀E अन्ना जी० C₄₅C₀₂K₇ **3b** अन्नं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E अन्नां C₀₂
अन्ना K₁₀ • ऽकरं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ऽकरः C₀₂E **3c** दर्पः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ दर्प C₄₅K₇
दर्पो E **3d** अन्नाच्छौर्यं च C₉₄C₀₂K₇ अन्नात्सौर्यंश्च C₄₅K₈₂K₁₀ अन्नाच्छौर्यंश्च E **4a** अन्नं क्षु०
C₉₄C₄₅K₈₂K₇ अन्ना क्षु० C₀₂K₈₂^{pc} अन्नात्क्षु० K₁₀E **4ab** ऽव्याधीन्स० C₄₅K₇ ऽव्याधान्स०
C₉₄C₀₂K₁₀ ऽवाधान्स० K₈₂ ऽव्याधा स० E **4b** विनाशयेत् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E विशयेत्
C₄₅ **5a** अन्नदः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ अन्नद E **5b** प्राणदश्चापि C_ΣK₈₂K₇E प्राणश्चापि K₁₀ •
सर्वदः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E सर्वदाः C₀₂

तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ७:५ ॥

[वस्त्रदानम्]

वस्त्राभावान्मनुष्यस्य श्रियादपि परित्यजेत् ।

वस्त्रहीनो न पूज्येत भार्यापुत्रसखादिभिः ॥ ७:६ ॥

विद्यावान्सुकुलीनो ऽपि ज्ञानवान्गुणवानपि ।

वस्त्रहीनः पराधीनः परिभूतः पदे पदे ॥ ७:७ ॥

अपमानमवज्ञां च वस्त्रहीनो ह्यवाप्नुयात् ।

जुगुप्सति महात्मापि सभास्त्रीजनसंसदि ॥ ७:८ ॥

तस्माद्वस्त्रप्रदानानि प्रशंसन्ति मनीषिणः ।

न जीर्णं स्फुटितं दद्याद्वस्त्रं कुत्सितमेव वा ॥ ७:९ ॥

नवं पुराणरहितं मृदु सूक्ष्मं सुशोभनम् ।

सुसंस्कृत्य प्रदातव्यं श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् ॥ ७:१० ॥

श्रद्धासत्त्वविशेषेण देशकालविधेन च ।

पात्रद्रव्यविशेषेण फलमाहुः पृथक्पृथक् ॥ ७:११ ॥

यादृशं दीयते वस्त्रं तादृशं प्राप्यते फलम् ।

जीर्णवस्त्रप्रदानेन जीर्णवस्त्रमवाप्नुयात् ।

शोभनं दीयते वस्त्रं शोभनं वस्त्रमाप्नुयात् ॥ ७:१२ ॥

दद्याद्वस्त्रं सुशोभनं द्विजवरे काले शुभे सादरम्

सौभाग्यमतुलं लभेत स नरो रूपं तथा शोभनम् ।

5cd = ŚDhU 7.31cd ≈ MBh 13.62.6ab: अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति 11 cf.

Manu 7.86–87 (the latter usually labelled as an additional verse): पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्धानतयाइव च । अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्य फलमश्रुते ॥ देशकालविधानेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम् । पात्रे प्रदीयते यत्तु तद्धर्मस्य प्रसाधनम् ॥

✧

5d भूतं C₀₂K₈₂K₁₀K₇ _ तन् C₉₄ भूते C₄₅ भूतो E 6a °भावान्म° C_ΣK₁₀E °भावात्म° K₈₂K₇ 6b श्रियादपि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E प्रियादपि C₄₅ श्रिया वापि K₇ 8a °वज्ञां C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °वज्ञं E 8b °हीनो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E °ही C₄₅ 9c जीर्णं स्फुटितं C_ΣK₈₂K₇ जीर्णस्फुटितं K₁₀E 9d कुत्सितमेव वा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E कुत्सितमेव च C₀₂ कुत्सितमेव वा K₇ 10b सूक्ष्मं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ सूक्ष्म C₀₂ शुक्लं E 10c °दातव्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E °दातव्य C₀₂ 10d °समन्वितम् C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀K₇E °तं K₈₂^{ac} 11a °सत्त्व° C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °स च° E 12ef शोभनं दीयते वस्त्रं शोभनं वस्त्रमाप्नुयात् C_ΣK₈₂K₇E om. K₁₀ 13a द्विजवरे काले शुभे C_ΣK₈₂K₁₀K₇ द्विजयिने एकाशुभं E 13b नरो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दरो C₄₅

सप्तमो ऽध्यायः

तस्मिन्याति सुवस्त्रकोटि शतशः प्राप्नोति निःसंशयम्
तस्मात्त्वं कुरु वस्त्रदानमसकृत्पारत्रिकोत्कर्षणम् ॥ ७:१३ ॥

[सुवर्णदानम्]

सुवर्णदानं विप्रेन्द्र संक्षिप्य कथयाम्यहम् ।
पवित्रं मङ्गलं पुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ७:१४ ॥
धारयेत्सततं विप्र सुवर्णकटकाङ्गुलिम् ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो राहुणा चन्द्रमा यथा ॥ ७:१५ ॥
दत्त्वा सुवर्णं विप्रेभ्यो देवेभ्यश्च द्विजर्षभ ।
तुटिमात्रे ऽपि यो दद्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७:१६ ॥
रक्तिमाषककर्षं वा पलार्धं पलमेव वा ।
एवमेव फलंवृद्धिर्ज्ञेया दानविशेषतः ॥ ७:१७ ॥

[भूमिदानम्]

सर्वाधारं महीदानं प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
अन्नवस्त्रहिरण्यादि सर्वं वै भूमिसम्भवम् ॥ ७:१८ ॥
भूमिदानेन विप्रेन्द्र सर्वदानफलं लभेत् ।
भूमिदानसमं विप्र यद्यस्ति वद तत्त्वतः ॥ ७:१९ ॥

15cd = 22.38 below = a line inserted after MBh 1.56.18 in some manuscripts as indicated in the critical edition

13c तस्मिन्याति C_ΣK₁₀K₇E तस्मात्तस्याति K₈₂ • सुवस्त्र० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ स वस्त्र० E •
•संशयम् C₉₄C₄₅K₇ •संशयः C₀₂K₈₂K₁₀E 13d दानमसकृत्पा० C_ΣK₈₂K₇E दानसत्पा०
K₁₀ 14a •दानं C_ΣK₈₂K₇ •दान K₁₀E 14d •पातक० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E •पापक० C₉₄
15b •कटकाङ्गुलिम् C₄₅C₀₂K₈₂K₇E •क×गुलिम् C₉₄ •कटकाङ्गुलिम् K₁₀ 16a सुवर्णं C_Σ
K₈₂K₇E सुवर्णं K₁₀ 16b •र्षभ C₉₄C₄₅K₈₂K₇E •र्षभः C₀₂K₁₀ 16c तुटि० C_ΣK₈₂K₁₀
K₇ तुटि० E • •मात्रे C_ΣK₁₀K₇ •मात्रो K₈₂E 16d सर्वपापैः प्रमुच्यते C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇
सर्वपापैः स मुच्यते C₉₄ सर्वपापैः प्रमुच्यते E 17a रक्तिमाषक० K₇^{ac} रन्तिमाषक० C₉₄ रक्तिमाषक०
C₄₅K₈₂K₇^{pc} रन्तिम्मन्सक० C₀₂ रन्तिम्मन्सक० K₁₀ रन्तिमाषक० E 17b •र्धं C₉₄C₄₅K₇E
•द्ध C₀₂K₈₂K₁₀ 17cd •वृद्धिर्ज्ञेया C₉₄E •वृद्धिर्ज्ञेया C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ •वृद्धिर्ज्ञेया K₇
18a •धारं C₄₅ •धार० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E 18ab •दानं प्रशंसन्ति C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
दा×नम्प्र_ सन्ति C₉₄ 18d सर्वं वै C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सर्वं वै C₉₄ (top of akṣaras lost)
19b •फलं लभेत् C_ΣK₈₂K₁₀^{pc}E •लं भवेत् K₇^{ac} •लं भवेत् K₇

मातृकुक्षिविमुक्तस्तु धरणीशरणो भवेत् ।
चराचराणां सर्वेषां भूमिः साधारणा स्मृता ॥ ७:२० ॥
एकहस्तं द्विहस्तं वा पञ्चाशच्छतमेव वा ।
सहस्रायुतलक्षं वा भूमिदानं प्रशस्यते ॥ ७:२१ ॥
एकहस्तां च यो भूमिं दद्याद्विजवराय तु ।
वर्षकोटिशतं दिव्यं स्वर्गलोके महीयते ॥ ७:२२ ॥
एवं बहुषु हस्तेषु गुणागुणि फलं स्मृतम् ।
श्रद्धाधिकं फलं दानं कथितं ते द्विजोत्तम ॥ ७:२३ ॥
जामदग्नयेन रामेण भूमिं दत्त्वा द्विजाय वै ।
आयुरक्षयमाप्तं तु इहैव च द्विजोत्तम ॥ ७:२४ ॥

[गोदानम्]

हेमशृङ्गां रौप्यखुरां चैलघण्टां द्विजोत्तम ।
विप्राय वेदविदुषे दत्त्वानन्तफलं स्मृतम् ॥ ७:२५ ॥

[दानप्रशंसा]

दानाभ्यासरतः प्रवर्तनभवां शक्यानुरूपं सदा
अन्नं वस्त्रहिरण्यरौप्यमुदकं गावस्तिलान्मेदिनीम् ।

25ab ≈ VāgMāPr 17.33ab: हेमशृङ्गां रौप्यखुरां चैलघण्टावलम्बिनीम् । 25 cf., e.g., MBh 7.58.18: तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पाण्डुनन्दनः । हेमशृङ्गी रूपायखुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ and BhavP Uttara 12.25: हेमशृङ्गीं रौप्यखुरां सघण्टां कांस्यदोहनाम् । महादेवाय गां दद्याद्विजिताय द्विजाय वै ॥

20a मुक्तस्तु C₂K₈₂K₁₀K₇ मुक्तिस्तु E 20b शरणो C₂K₈₂K₁₀ शरण K₇ शरणां E
21a एकहस्तं C₄₅K₈₂K₁₀K₇ एकहस्तं C₉₄C₀₂E 21d भूमिदानं प्रशस्यते C₉₄C₀₂K₈₂K₇
E भूमिदानं प्रशस्यते C₄₅ पञ्चाशच्छतमेव वा । सहायुतलक्षम्वा भूमिदं प्रशस्यते K₁₀ (eyeskip)
22a हस्तां च C₉₄C₀₂K₈₂K₇E हस्तश्च C₄₅K₁₀ 22b दद्याद्वि C₂K₈₂K₁₀K₇ दद्या द्वि C₉₄C₀₂K₈₂
23b गुणागुणि C₂K₈₂K₁₀K₇ गुणागुणि E 23c धिकं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ धिक C₉₄K₇E
23d उत्तम C₂K₈₂K₁₀E उत्तमः K₇ 24a जामदग्नयेन C₄₅K₈₂K₇ जामदग्नये C₉₄ जामदग्नयेन
C₀₂K₁₀E • रामेण C₄₅K₇E रामेण C₀₂K₈₂K₁₀ ××ण C₉₄ 24b दत्त्वा द्वि C₉₄C₀₂K₈₂
K₁₀K₇E दद्याद्वि C₄₅ 24d च C₂K₈₂K₁₀K₇ हि E 25ab (हेम... द्विजोत्तम) C₂K₈₂K₇
E om. K₁₀ 25a शृङ्गां C₂K₇E शृङ्गं K₈₂ om. K₁₀ • रौप्य C₂K₈₂K₁₀E रौप्यं K₇ •
•खुरां C₀₂E •क्षुरां C₉₄C₄₅K₈₂K₇ om. K₁₀ 25d दत्त्वानन्त C₂K₈₂K₁₀K₇ दत्त्वान्त C₉₄C₀₂K₈₂
26a रूपं C₂K₈₂K₇E रूप K₁₀ 26b रौप्य C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E रौप्य C₄₅ रौप्य C₉₄C₀₂K₈₂
K₇ • गावस्तिलान्मे em. गावस्तिलान्मे C₉₄C₀₂K₇ गावस्तिला मे C₄₅K₈₂ गावन्तिला मे
K₁₀ गावस्तिलं मे E

सप्तमो ऽध्यायः

दद्यात्पादुकछत्रपीठकलशं पात्राद्यमन्यच्च वा
श्रद्धादानमभिचरागवदनं कृत्वा मनो निर्मलम् ॥ ७:२६ ॥
दानादेव यशः श्रियः सुखकराः ख्यातिमतुल्यां लभेत्
दानादेव निगर्हणं रिपुगणे आनन्ददं सौख्यदम् ।
दानादूर्जयता प्रसादमतुलं सौभाग्य दानाल्लभेत्
दानादेव अनन्तभोग नियतं स्वर्गं च तस्माद्भवेत् ॥ ७:२७ ॥

दानादेव च शक्रलोकसकलं दानाज्जनानन्दनम्
दानादेव महीं समस्त बुभुजे सम्राज्जहीमण्डले ।
दानादेव सुरूपयोनिभुगश्चन्द्राननो वीक्ष्यते
दानादेव अनेकसम्भवसुखं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ७:२८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे दानप्रशंसाध्यायः सप्तमः ॥

26c दद्यात्पा० C_ΣK₈₂K₇E दद्या पा० K₁₀ • पात्राद्यमन्यच्च वा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ पात्राद्यमन्यच्च वा C₄₅ पात्रेषु लब्धेषु वै E 26d श्रद्धादान० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ दत्त्वादान० E 27a यशः C₄₅K₇E यश C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ • सुखकराः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E सुखकर K₇^{pc} • ख्यातिमतुल्यां em. ख्यातिश्च तुल्यं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • लभेत् C_ΣK₈₂K₁₀ भवेत् K₇E 27b निगर्हणं C₉₄C₀₂K₈₂E निगर्हणं C₉₄^{ac} निवर्हणं C₄₅K₇ निगर्हणं K₁₀ • गणे आनन्ददं सौख्यदम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ गणै आनन्ददं सौख्यदम् C₀₂ गणैश्चानन्दसौख्यप्रदम् E 27c दानादूर्जयता C_ΣK₁₀K₇ दानादूर्जयतां K₈₂ दानाहु० E • प्रसाद० C_ΣK₁₀K₇E प्रासाद० K₈₂ • सौभाग्य C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ सौगाय्य C₄₅ सौभाग्यं E (unmetr.) • दानाल्लभेत् C₄₅E दानं लभेत् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 27d दानादेव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E दानादोव C₀₂ • नियतं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E नियत C₀₂ 28a शक्रलोकसकलं C_ΣK₁₀K₇ शत्रुलोकसकलं K₈₂ शक्रलोकमतुलं E • दानाज्ज० C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दाना ज० C₉₄ दानार्ज० C₄₅ 28b दानादेव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दानेदेव C₄₅ • महीं समस्त conj. महीसमासु C₄₅C₀₂ महीं समासु C₉₄K₈₂K₇ मही समस्त K₁₀ महीयसां स E • सम्राज्ज० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सम्राज्ज० C₄₅ 28c सुरूप० C_ΣK₈₂K₇E स्वरूप० K₁₀ • योनिषु० K₁₀E योनिस्सु० C₉₄ योनिः सु० C₄₅C₀₂K₈₂K₇ • भगश्च० C₉₄C₀₂K₁₀K₇ • भग च० C₄₅K₈₂E • चन्द्राननो C₉₄C₄₅K₈₂E चन्द्रानने C₀₂K₁₀ चन्द्राननौ K₇ • वीक्ष्यते C₄₅C₀₂ वीक्षते C₉₄K₈₂K₁₀K₇ विक्षते E 28d निःसंशयम् C₉₄C₄₅K₇ निःसंशयः C₀₂ निःसंशयः K₈₂E निःसंशयः K₁₀ Colophon: प्रशंसाध्यायः सप्तमः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ प्रशंसाध्यायः समाप्तः C₄₅ प्रशंसा सप्तमो ऽध्यायः E

[अष्टमो ऽध्यायः]

[नियमेषु स्वाध्यायः (५)]

पञ्चस्वाध्यायनं कार्यमिहामुत्र सुखार्थिना ।

शैवं सांख्यं पुराणं च स्मार्तं भारतसंहिताम् ॥ ८:१ ॥

शैवतत्त्वं विचिन्तेत शैवपाशुपतद्वये ।

अत्र विस्तरतः प्रोक्तं तत्त्वसारसमुच्चयम् ॥ ८:२ ॥

संख्यातत्त्वं तु सांख्येषु बोद्धव्यं तत्त्वचिन्तकैः ।

पञ्चतत्त्वविभागेन कीर्तितानि महर्षिभिः ॥ ८:३ ॥

पुराणेषु महीकोषो विस्तरेण प्रकीर्तितः ।

अधोर्ध्वमध्यतिर्यं च यत्नतः सम्प्रवेशयेत् ॥ ८:४ ॥

स्मार्तं वर्णाश्रमाचारं धर्मन्यायप्रवर्तनम् ।

शिष्टाचारो ऽविकल्पेन ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः ॥ ८:५ ॥

इतिहासमधीयानः सर्वज्ञः स नरो भवेत् ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 204r–205v, C₄₅ ff. 210v–211v, C₀₂ ff. 280v–282r, K₈₂ ff. 11v–13r, K₁₀ exp. 53 (lower) – 54 (lower), K₇ ff. 219v–221r, P₅₇ exp. 426–428, E pp. 603–606; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a ०स्वाध्यायनं C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E ०स्वाध्ययनं K₇ **1b** ०मुत्र C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ ०मूत्र E •
 ०र्थिना C_ΣK₈₂K₇P₅₇E ०र्थिनां K₁₀ **1c** शैवं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E (शैलं C₀₂ • सांख्यं
 C₉₄C₄₅K₇P₅₇E सांख्य C₀₂ सांख्यं K₈₂K₁₀ **1d** स्मार्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇E स्मार्तं C₀₂
 K₁₀ • भारतसंहिताम् C_ΣK₁₀P₅₇E भारतसंहिताः K₈₂ भारतसंहितां K₇ **2a** शैव० conj. शैवे
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ शैवै C₄₅P₅₇ शैवं E • ०तत्त्वं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०तत्त्व P₅₇ **2b** शैव०
 P₅₇ शैवः C₉₄C₄₅K₁₀K₇ शैवाः C₀₂E शैवा K₈₂ • ०द्वये C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ०ये C₄₅
2d ०सारसमुच्चयम् C_ΣK₇P₅₇E ०सारं समुच्चयम् K₈₂ ०सारं समुद्ययं K₁₀ **3a** संख्यातत्त्वं तु K₈₂
 K₇P₅₇ संख्या१××× C₉₄ संख्यातत्त्वं C₄₅ शाङ्खातत्त्वं तु C₀₂ सख्यतत्त्वन्तु K₁₀ संख्यातत्त्व
 तु E • सांख्येषु C_ΣK₈₂K₇P₅₇E सख्येषु K₁₀ **3c** ०तत्त्व० C₉₄C₀₂K₈₂K₇P₅₇E ०तत्त्वा०
 C₄₅ om. K₁₀ **4c** अधोर्ध्व० C_ΣK₈₂K₇P₅₇E अधोर्ध्वं K₁₀ • ०मध्य० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 P₅₇E ०मध० C₀₂ **4d** यत्नतः C_ΣK₈₂K₇P₅₇E यत्नत K₁₀ • सम्प्रवेशयेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇
 P₅₇ सम्प्रबोधयेत् E **5a** स्मार्तं वर्णा० C₉₄ तस्मार्तम्बर्णा० C₄₅ स्मार्तवर्णा० C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 E स्मार्तं वर्णा० P₅₇ **5b** धर्म० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E धर्मं C₀₂ • ०वर्तनम् C_ΣK₈₂K₁₀
 K₇ ०व×नं P₅₇ ०वर्तन E **5c** ०चारो C₉₄C₄₅K₁₀K₇ ०चार० C₀₂E ०चारा K₈₂ ०चारो० P₅₇
5d ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ग्राह्यस्त×××ङ्कितः C₉₄ **6b** ०ज्ञः C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ०ज्ञ C₀₂

धर्मार्थकाममोक्षेषु संशयस्तेन छिद्यते ॥ ८:६ ॥

[नियमेष्वपस्थनिग्रहः (६)]

शृणुष्वावहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहम् ।
स्त्रियो वा गर्हितोत्सर्गः स्वयंमुक्तिश्च कीर्त्यते ।
स्वप्नोपघातं विप्रेन्द्र दिवास्वप्नं च पञ्चमः ॥ ८:७ ॥

[स्त्रियः]

अगम्या स्त्री दिवा पर्वे धर्मपत्न्यपि वा भवेत् ।
विरुद्धस्त्रीं न सेवेत वर्णभ्रष्टाधिकासु च ॥ ८:८ ॥

[गर्हितोत्सर्गः]

अजमेषगवादीनां वडवामहिषीषु च ।
गर्हितोत्सर्गमित्येतद्यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ ८:९ ॥

[स्वयंमुक्तिः]

अयोन्यकषणा वापि अपानकषणापि वा ।
स्वयंमुक्तिरियं ज्ञेया तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ८:१० ॥

[स्वप्नघातम्]

स्वप्नघातं द्विजश्रेष्ठ अनिष्टं पण्डितैः सदा ।
स्वप्ने स्त्रीषु रमन्ते च रेतः प्रक्षरते ततः ॥ ८:११ ॥

8ab cf. Manu 11.175 (Olivelle's edition): मैथुनं तु समासेव्य पुंसि योषिति वा द्विजः ।
गोयानेऽप्सु दिवा चैव सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ and Manu 3.45 (Olivelle's edition): ऋतुकालाभिगामी
स्यात्स्वदारनिरतः सदा । पर्ववर्जं ब्रजेच्चैनां तद्गतो रतिकाभ्यया ॥

✧

7b °ग्रहम् C_ΣK₁₀K₇P₅₇E °ग्रहः K₈₂ **7c** गर्हितोत्सर्गः C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇ गर्हितस्सर्गः
C₀₂ गर्हितो विप्र K₈₂ गर्हितो स्वर्गः E **7d** स्वयं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E स्वयं C₄₅ •
कीर्त्यते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E कीर्त्यते C₀₂ **7e** °घातं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ °घात
C₀₂E **8a** स्त्री दिवा पर्वे C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ × दिवा पर्वे C₉₄ ××× पर्वे P₅₇ स्त्री दिवापूर्वे
E **8b** °पत्न्यपि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E °पत्नी पि C₀₂ **8c** विरुद्धस्त्रीं न corr. विरुद्धस्त्री
न C_ΣK₁₀K₇ विरुद्धस्त्री निसेवेत K₈₂P₅₇ विरुद्धास्त्रीच E **8d** °धिकासु च C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇
°धिकासु त C₀₂ °दिकाषु च K₁₀ °विकाषु च K₇ °पिकासु च E **9a** °मेष C₉₄C₀₂K₈₂
K₁₀K₇P₅₇E °मेय C₄₅ **10a** अयोन्य conj. अन्योन्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇E • °कषणा
C₉₄K₈₂ °कर्षणा C₄₅C₀₂K₁₀K₇P₅₇E **10b** °कषणापि C_ΣK₈₂ °कर्षणापि K₁₀K₇P₅₇E
10c स्वयंमुक्ति C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E स्वयमुक्ति C₄₅ • ज्ञेया C_ΣK₈₂K₇P₅₇E ज्ञेया K₁₀
10d तस्मात्तां C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇ तस्मात्तां C₀₂ तस्मात्ता K₁₀ तस्मात्स्त्री E **11a** स्वप्नघात C_Σ
K₈₂K₁₀K₇P₅₇^{pc}E स्वप्नघात P₅₇^{ac} **11b** पण्डितैः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀P₅₇E पण्डितैः C₀₂ पण्डितैः
K₇ **11d** प्रक्षरते C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ प्रस्खलतस् E • ततः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E तत C₀₂

[दिवास्वप्नम्]

दिवाशयं न कर्तव्यं नित्यं धर्मपरेण तु ।
स्वर्गमार्गार्गला ह्येताः स्त्रियो नाम प्रकीर्तिताः ॥ ८:१२ ॥

[नियमेषु व्रतपञ्चकम् (७)]

मार्जारकबकश्चानगोमहीव्रतपञ्चकम् ।

[मार्जारकव्रतम्]

स्वविष्टमूत्रं भूमीषु छादयेद्विजसत्तम ।
सूर्यसोमानुमोदन्ति मार्जारव्रतिकेषु च ॥ ८:१३ ॥

[बकव्रतम्]

बकवच्चेन्द्रियग्रामं सुनियम्य तपोधन ।
साधयेच्च मनस्तुष्टिं मोक्षसाधनतत्परः ॥ ८:१४ ॥

[श्वानव्रतम्]

मूत्रविष्टे न भूमीषु कुरुते श्वानदः सदा ।
तुष्यते भगवान्शर्वः श्वानव्रतचरो यदि ॥ ८:१५ ॥

[गोव्रतम्]

मूत्रवर्चो न रुध्येत सदा गोव्रतिको नरः ।
भीमस्तुष्टिकरश्चैव पुराणेषु निगद्यते ॥ ८:१६ ॥

[महीव्रतम्]

12cd cf. PadmaP 1.13.395cd: परित्यजध्वं दाराणि स्वर्गमार्गार्गलानि च

12a दिवाशयं न C_ΣP₅₇E दिवासयानं K₁₀ दिवाशयेच K₈₂ दिवाशायं K₇ **12b** नित्यं C_ΣK₈₂
K₇P₅₇E नित्य K₁₀ • ०परेण तु C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ०परेण तु C₉₄ ०परेण च C₀₂ **12c** ह्येताः
K₇ ह्येता C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E **12d** स्त्रियो C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ स्त्रीयो E • ०कीर्तिताः C_ΣK₈₂K₁₀
P₅₇E ०कीर्तिता K₇ **13ab** मार्जारकबकश्चानगोमहीव्रत० C_ΣK₈₂K₇P₅₇ मार्जारकबकश्चानगोमहीव्रत०
K₁₀ मार्जारकश्च श्वानाश्च गोमहीवक E **13c** ०विष्ट० C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ ०विष्टा० E • ०मूत्रं
C₉₄C₀₂K₈₂K₇P₅₇E ०मूत्र० C₄₅K₁₀ **13e** ०मोदन्ति C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ ०षादन्ति E **14a** तपोधन
C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇ तपोधनः K₇ तपोधनम् E **14c** साधयेच्च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E साधये च
C₄₅ • मनस्तुष्टिं C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇E मनस्तुष्टि० C₄₅C₀₂ **14d** ०साधन० C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E
०सान० K₇ **15a** मूत्रविष्टे न C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ मूत्रविष्टे च E **15b** श्वानदः K₈₂ धुनदं C_ΣK₁₀
K₇P₅₇ छादनं E **15c** शर्वः C₉₄K₈₂K₇P₅₇E सर्वः C₄₅K₁₀ सव्वः C₀₂ **16a** ०वर्चो C₉₄C₀₂
K₁₀K₇P₅₇ ०वर्चो C₄₅K₈₂ ०वर्चा E **16b** गोव्रतिको C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ××तिको C₉₄
16c भीमस्तुष्टिकरश्चैव C₀₂K₁₀E भीमस्तुष्टिकरश्चैव C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇

अष्टमोऽध्यायः

कुद्दालैर्दारयन्तोऽपि कीलकोटिशतैश्चितः ।
क्षमते पृथिवी देवी एवमेव महीव्रतः ॥ ८:१७ ॥

व्रतपञ्चकमित्येतद्यश्चरेत जितेन्द्रियः ।
स चोत्तममिदं लोकं प्राप्नोति न च संशयः ॥ ८:१८ ॥

[नियमेष्वुपवासः (८)]

शेषान्नमन्तरान्नं च नक्तायाचितमेव च ।
उपवासं च पञ्चैतत्कथयिष्यामि तच्छृणु ॥ ८:१९ ॥

[शेषान्नम्]

वैश्वदेवातिथिशेषं पितृशेषं च यद्भवेत् ।
भृत्यपुत्रकलत्रेभ्यः शेषाशी विघसाशनः ॥ ८:२० ॥

[अन्तरान्नम्]

अन्तरा प्रातराशी च सायमाशी तथैव च ।
सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते कदाचन ॥ ८:२१ ॥

[नक्तान्नम्]

न दिवा भोजनं कार्यं रात्रौ नैव च भोजयेत् ।
नक्तवेले च भोक्तव्यं नक्तधर्मं समीहता ॥ ८:२२ ॥

21cd ≈ MBh 12.214.9: अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च । सदोपवासी च भवेद् यो न भुङ्क्ते कथंचन ॥ ≈ MBh 13.93.10: अन्तरा सायमाशं च प्रातराशं तथैव च । सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुनः ॥

❖

17a कुद्दालैर्दारयन्तो K₈₂P₅₇E कुद्दालैर्दारयन्तो C₉₄ कुद्दारै दारयन्तो C₄₅ कुद्दारै दारयन्ता C₀₂ कुद्दालै दारयामास K₁₀ कुद्दालै दारयन्तो K₇ **17b** कीलकोटिशतैश्चितः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ P₅₇ कीलकोटीशतैरपि C₀₂E **17d** व्रतः C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E व्रत K₇ **18b** जितेन्द्रियः C_Σ K₈₂K₇P₅₇E द्विजेन्द्रियः K₁₀ **19a** शेषान्नमन्तरान्नं च C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇^{pc} शेषान्नमन्तरान्नं च K₈₂ शेषान्नमन्तरान्नं च P₅₇^{ac} शेषान्नमन्तराणाञ्च C₀₂E **19b** नक्तायाचितः C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E नक्तायाचितः K₇ • च C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ वा E **19cd** पञ्चैतत्कः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E पञ्चैते कः C₀₂ **20a** शेषं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E शेषां C₄₅ **20d** विघसाशनः C₉₄K₈₂K₁₀ विघसासनम् C₄₅ विघसाषिनः C₀₂ विघसाशनः K₇ विघसाशनः P₅₇^{pc} घसाशन P₅₇^{ac} विघसाशनः E **21a** अन्तरा प्रातराशी em. अन्तरा प्रान्तराशी C_ΣK₈₂K₇ अन्तरा क्रान्तराशी K₁₀ अन्तरा प्राक्तराशी P₅₇ अन्तसम्प्रान्तराशी E **21b** सायमाशी C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇ सायमाशीन् C₉₄ नियमाशी E **21c** वासी भवति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E वासी च भवति C₀₂ **21d** कदाचन C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E कदाचनः C₀₂ **22a** भोजनं C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E भोजनं K₇ **22b** च C₉₄C₀₂K₁₀K₇P₅₇E तु C₄₅ om. K₈₂ • भोजयेत् C_ΣK₈₂K₇P₅₇E कारयेत् K₁₀ **22a** वेले च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀P₅₇ वेला च C₄₅ वेलो च K₇ वेले व E **22b** धर्मं समीहता C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇ धर्मसमीहता C₀₂K₁₀ धर्मः समीहितः E

[अयाचितान्नम्]

अनारम्भ्य य आहारं कुर्यान्नित्यमयाचितम् ।
परैर्दत्तं तु यो भुङ्क्ते तमयाचितमुच्यते ॥ ८:२३ ॥

[उपवासः]

भक्ष्यं भोज्यं च लेह्यं च चोष्यं पेयं च पञ्चमम् ।
न काङ्क्षेन्नोपयुञ्जीत उपवासः स उच्यते ॥ ८:२४ ॥

[नियमेषु मौनव्रतम् (९)]

मिथ्यापिशुनपारुष्यतीक्ष्णवागप्रलापनम् ।
मौनपञ्चकमित्येतद्धारयेन्नियतव्रतः ॥ ८:२५ ॥

[मिथ्यावचनम्]

असम्भूतमदृष्टं च धर्माच्चापि बहिष्कृतम् ।
अनर्थाप्रियवाक्यं यत् तन्मिथ्यावचनं स्मृतम् ॥ ८:२६ ॥

[पिशुनः]

परश्रीं नाभिनन्दन्ति परस्यैश्वर्यमेव च ।
अनिष्टदर्शनाकाङ्क्षी पिशुनः समुदाहृतः ॥ ८:२७ ॥

[पारुष्यम्]

23a अनारम्भ्य य conj. अनारम्भस्य C₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E **23b** कुर्यान्नि० C₅K₈₂K₁₀P₅₇E
कुर्या नि० K₇ **23c** परैर्दत्तं तु C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇ परै दत्तञ्च C₀₂ परै दत्तन्तु K₁₀ परैर्दन्तन्तु K₇E
23d तमयाचि० C₅K₈₂K₁₀K₇E नमयाचि० P₅₇^{ac} तमयाचि० P₅₇^{pc} **24a** भक्ष्यं C₅K₁₀K₇
P₅₇E भक्ष्य K₈₂ **24c** काङ्क्षेन्नो० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E काङ्क्षे नो० C₀₂ • •युञ्जीत C₀₂
K₈₂K₁₀ •××त C₉₄ •यञ्जीत C₄₅ •भुञ्जीत P₅₇E •भुञ्जीत K₇ **24d** •वासः स C₅K₈₂P₅₇E
•वास स K₁₀ •वासस्य K₇ **25a** •पारुष्य० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ •संभिन्ना C₀₂ •याभिन्ना
E **25b** •तीक्ष्णवाग० conj. •स्पृष्टवाग० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ पृष्टवाक० C₀₂ पृष्टेवाक० E
25c मौनपञ्चक० C₉₄C₄₅K₁₀ मौनं पञ्चक० C₀₂K₈₂K₇E मौनम्पञ्च० P₅₇ • •त्येत० C₅K₈₂
K₁₀K₇P₅₇^{pc}E •त्ये० P₅₇^{ac} **25d** •रयेन्नि० C₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ •रयन्नि० E **26a** •दृष्टं च
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E दृष्टञ्च C₀₂ **26b** धर्माच्चापि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ धर्मश्चापि C₀₂
धर्म चापि E • बहिष्कृतम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇ बहिष्कृतः C₀₂E नहिष्कृतं K₁₀ **26c** अनर्था०
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ अनर्थ० C₀₂E **26cd** •वाक्यं यत्तन्मि० C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇ वक्तार तं मि०
C₀₂ वाक्य यत्तन्मि० K₁₀ वाक्यं यत्तन्मि० K₇E **26d** स्मृतम् C₉₄C₀₂EK₈₂K₁₀K₇P₅₇ स्मृतः
C₄₅ **27a** परश्रीं ना० C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇ परस्त्री ना० C₀₂E परस्त्रीन्ना० K₁₀ • •भिनन्दन्ति
C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇E •भिनन्दन्ति C₀₂ •भिनन्ति C₄₅ **27b** परस्यैश्वर्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀
K₇P₅₇E परसैश्वर्यं C₄₅ **27c** •दर्शना० C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇E •दर्शना० C₀₂ •दर्शनां K₁₀
27d पिशुनः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E पिशुन C₀₂

अष्टमोऽध्यायः

मृता माता पिता चैव हानिस्थानं कथं भवेत् ।
भुङ्क्ष्व कामममृष्टानां पारुष्यं समुदाहृतम् ॥ ८:२८ ॥

[तीक्ष्णवाक्]

हृदि न स्फुटसे मूढ शिरो वा न विदार्यसे ।
एवमादीन्यनेकानि तीक्ष्णवादी स उच्यते ॥ ८:२९ ॥

[असत्प्रलापः]

द्यूतभोजनयुद्धं च मद्यस्त्रीकथमेव च ।
असत्प्रलापः पञ्चैतत्कीर्तितं मे द्विजोत्तम ॥ ८:३० ॥

मौनमेव सदा कार्यं वाक्यसौभाग्यमिच्छता ।
अपारुष्यमसम्भिन्नं वाक्यं सत्यमुदीरयेत् ॥ ८:३१ ॥

यस्तु मौनस्य नो कर्ता दूषितः स कुलाधमः ।
जन्मे जन्मे च दुर्गन्धो मूकश्चैवोपजायते ॥ ८:३२ ॥

तस्मान्मौनव्रतं सदैव सुदृढं कुर्वीत यो निश्चितं
वाचा तस्य अलङ्घ्यता च भवति सर्वा सभां नन्दति ।
वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य सततं वायन्ति गन्धोत्कटाः
शास्त्रानेकसहस्रशो गिरि नरः प्रोच्चार्यते निर्मलम् ॥ ८:३३ ॥

28a मृता P₅₇^{pc} मृत० C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇^{ac}E **28b** ०स्थानं C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ०स्थान C₄₅
C₀₂ **28c** भुङ्क्ष्व K₇P₅₇ भुक्त्वा C₉₄ भुक्त्वा C₄₅C₀₂ भुङ्क्ष्व K₈₂ भुक्ष K₁₀ भुक्ता E • कामममृष्टानां
C₉₄K₈₂K₇P₅₇E कामसुसमृष्टानां C₀₂ कामसमृष्टानां C₄₅ काममुमृष्टाना K₁₀ **29a** स्फुटसे C_Σ
K₈₂K₇P₅₇E स्फुटय K₁₀ **30a** ०युद्धं C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ ०युद्धश्च E **30b** ०कथं K₁₀K₇
०कथं C_ΣK₈₂P₅₇ ०कर्षं E **30cd** पञ्चैतत्की० C_ΣK₈₂P₅₇E पञ्चैते की० K₁₀ पञ्चैतत्की०
K₇ **30d** मे C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ ते E **31a** कार्यं C_ΣK₈₂K₇P₅₇E कार्या K₁₀ **31b** वाक्य०
C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇E वाक्यं C₀₂K₁₀ • ०सौभाग्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ०सौभाग्यं C₄₅
31c ०भिन्नं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ ०भिन्न C₀₂ ०दिग्धं E **32b** दूषितः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
K₇P₅₇ दूषित C₀₂ भूषितः E **32c** जन्मे जन्मे C₄₅C₀₂K₈₂E जन्म जन्म C₉₄K₁₀K₇P₅₇ •
दुर्गन्धो C₉₄K₁₀K₇P₅₇ दुर्गन्धो C₄₅ दुर्गन्धा C₀₂ दुर्गन्धो K₈₂ दुर्गन्धो E **33a** तस्मान्मौ०
C₀₂K₁₀K₇P₅₇E ××त्वौ० C₉₄ तस्मात्वौ० C₄₅K₈₂ • सदैव C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇E सदैव C₀₂
K₇ सुदैत्य K₁₀ • कुर्वीत यो निश्चितम् C₉₄C₄₅K₇P₅₇E कुर्वन्ति येनिश्चितम् C₀₂K₈₂ कुर्वन्ति
योनिश्चित K₁₀ **33b** अलङ्घ्यता च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀P₅₇ अलङ्घ्यताश्च C₀₂K₇E • सर्वा सभां
C₉₄K₈₂P₅₇E सर्वा सभा C₄₅K₇ सर्वः सभान् C₀₂ सर्वा सुभा K₁₀ **33c** वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य
C₉₄C₄₅K₇P₅₇^{ac} वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य C₀₂ वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य K₈₂ वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य
K₁₀ वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य P₅₇^{pc} वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य E

[नियमेषु स्नानम् (१०)]

स्नानं पञ्चविधं चैव प्रवक्ष्यामि यथातथम् ।
आग्नेयं वारुणं ब्राह्म्यं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ ८:३४ ॥

[आग्नेयं स्नानम्]

आग्नेयं भस्मना स्नानं तोयाच्छतगुणं फलम् ।
भस्मपूतं पवित्रं च भस्म पापप्रणाशनम् ॥ ८:३५ ॥

तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत देहिनां तु मलापहम् ।
सर्वशान्तिकरं भस्म भस्म रक्षकमुत्तमम् ॥ ८:३६ ॥

भस्मना त्र्यायुषं कृत्वा ब्रह्मचर्यव्रते स्थितम् ।
भस्मना ऋषयः सर्वे पवित्रीकृतमात्मनः ॥ ८:३७ ॥

भस्मना विबुधा मुक्ता वीरभद्रभयार्दिताः ।
भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव ब्रह्मणानुमतिः कृता ॥ ८:३८ ॥

चतुराश्रमतो ऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं कृतम् ।
तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं भस्मधारणहेतुतः ॥ ८:३९ ॥

[वारुणं स्नानम्]

33d सहस्रशो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E सहस्राशो C₄₅ • मलम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇ मलः
C₄₅C₀₂E 34a पञ्चविधं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E पञ्चवि C₄₅ 34b यथातथम् C₄₅C₀₂K₈₂
K₁₀K₇P₅₇E ××तथम् C₉₄ 34c आग्नेयं C_ΣK₈₂K₇P₅₇E आग्नेये K₁₀ • वारुणं C_ΣK₈₂K₁₀
K₇P₅₇ ब्राह्मणं E • ब्राह्म्यं C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E ब्रह्म्यं K₇ 35a स्नानं C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇E स्नाना
K₈₂^{ac} 35b गुणं C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E गुणं K₇ 36a तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत C_ΣK₈₂K₇P₅₇E
××××××त K₁₀ 37a त्र्यायुषं कृत्वा C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E त्र्यायु××× C₉₄ त्र्यायुष्यं कृत्वा
P₅₇ 37b व्रते C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ व्रतं E 37c ऋषयः सर्वे C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ ऋषिभिर्सेर्वैः
E 38a मुक्ता C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ मुक्ताः E 38b र्दिताः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E र्त्तिताः
C₄₅ 38c भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव corr. TÖRZSÖK भस्मानुसंसं दृष्ट्वैव C₉₄ भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव C₄₅
भस्मानुसंसंदृष्ट्वैव C₀₂K₁₀ भस्मानुसंसन्दृष्ट्वैव K₈₂ भस्मानुशंसंदृष्ट्वैवं K₇ भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव P₅₇
भस्मना शं प्रदश्यैवं E 38d ब्रह्मणानुमतिः em. ब्रह्मणानुमता C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ ब्राह्मणानुमतो
E • कृता em. कृतः C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇E कृतिः C₀₂ कृताः K₈₂ 39a चतुराश्रमतो C₄₅C₀₂
K₁₀P₅₇E चातुराश्रमतो C₉₄K₇ चातुराश्रतो K₈₂^{ac} चातुराश्रमतो K₈₂^{pc} 39ab ऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं
कृतम् C_ΣK₈₂K₇P₅₇E ऽधिक्यव्रतपाशुपतं××× K₁₀ (top of akṣaras lost) 39c तस्मात्पाशुपतं
श्रेष्ठं C_ΣK₈₂K₇P₅₇E om.K₁₀ 39d हेतुतः em. TÖRZSÖK हेतवः C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇E
हेतुना C₀₂ हेतुनतः K₁₀

अष्टमो ऽध्यायः

वारुणं सलिलं स्नानं कर्तव्यं विविधं नरैः ।
नदीतोयतडागेषु प्रस्रवेषु हृदेषु च ॥ ८:४० ॥

[ब्राह्म्यं स्नानम्]

ब्रह्मस्नानं च विप्रेन्द्र आपोहिष्ठं विदुर्बुधाः ।
त्रिसंध्यमेव कर्तव्यं ब्रह्मस्नानं तदुच्यते ॥ ८:४१ ॥

[वायव्यं स्नानम्]

गोषु संचारमार्गेषु यत्र गोधूलिसम्भवः ।
तत्र गत्वावसीदेत स्नानमुक्तं मनीषिभिः ॥ ८:४२ ॥

[दिव्यं स्नानम्]

वर्षतोयाम्बुधाराभिः प्लावयित्वा स्वकां तनुम् ।
स्नानं दिव्यं वदत्येव जगदादिमहेश्वरः ॥ ८:४३ ॥

इति नियमविभागः पञ्चभेदेन विप्र
निगदित तव पृष्टः सर्वलोकानुकम्प्य ।
सकलमलपहारी धर्मपञ्चाशदेतन्
न भवति पुनजन्म कल्पकोट्यायुते ऽपि ॥ ८:४४ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः ॥

40a वारुणं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀P₅₇E वा×× C₉₄ वारुणा K₇^{ac} वारुण K₇^{pc} • सलिलं C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇ सलिल० K₇E **40b** विविधं नरैः C_ΣK₈₂ विधिवन्नरैः K₇P₅₇E विविन्नरैः K₁₀ **40c** तडागेषु C_ΣK₈₂K₇P₅₇E तडागेषु K₁₀ **40d** प्रस्रवेषु C_ΣK₈₂P₅₇E प्रयेवेषु K₁₀ प्रभवेषु K₇ **41a** विप्रेन्द्र C_ΣK₈₂K₁₀E विप्रेन्द्र K₇P₅₇ **41b** विदुर्बुधैः C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E विदुर्बुधैः K₇ **42d** • क्तं C_ΣK₈₂K₇P₅₇E • क्त K₁₀ **43b** तनुम् C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E तनं K₇ **43c** दिव्यं C_ΣK₈₂K₇P₅₇E दिव्य K₁₀ **43d** जगदादि० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E गजदादि० C₄₅ **44a** • भागः C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E • भागं K₇ **44b** निगदित तव E निगदितस्तव C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ (unmetr.) • • कम्प्य C₉₄ • कम्प C₄₅C₀₂K₈₂K₇P₅₇ • कम्पः K₁₀ • कम्प्यः E **44c** • पहारी C₄₅C₀₂K₁₀ • पहारि C₉₄K₇(unmetr.) • प्रहारि K₈₂P₅₇ • पहारे E • • पञ्चाशदेतन् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀P₅₇ • पञ्चाशमेतन् C₀₂E • पञ्चाशदेतन् K₁₀^{ac} **44d** पुनजन्म C₀₂K₁₀ पुनर्जन्म C₉₄K₈₂K₇P₅₇E पुनर्जर्म C₄₅ **Colophon:** इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः P₅₇ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्याय अष्टमः C₉₄K₈₂ om.C₄₅ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः C₀₂K₁₀ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायाऽष्टमः K₇ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नाम अष्टमो ऽध्यायः E

[नवमो ऽध्यायः]

[त्रैगुण्यम्]

त्रिकालगुणभेदेन भिन्नं सर्वचराचरम् ।
तस्मात्त्रिगुणबन्धेन वेष्टितं निखिलं जगत् ॥ ९:१ ॥

विगतराग उवाच ।
त्रैकाल्यमिति किं ज्ञेयं त्रैधातुकशरीरिणः ।
किञ्चिद्विस्तरमेवेह कथयस्व तपोधन ॥ ९:२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
त्रैकाल्यं त्रिगुणं ज्ञेयं व्यापी प्रकृतिसम्भवः ।
अन्योन्यमुपजीवन्ति अन्योन्यमनुवर्तिनः ॥ ९:३ ॥

सत्त्वं रजस्तमश्चैव रजः सत्त्वं तमस्तथा ।
तमः सत्त्वं रजश्चैव अन्योन्यमिथुनाः स्मृताः ॥ ९:४ ॥

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 205v–207r, C₄₅ ff. 211v–212v, C₀₂ ff. 282r–283v, K₈₂ ff. 13r–14v, K₁₀ exp. 54 (lower) – 55 (lower), K₇ ff. 221r–222v, E pp. 606–609; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

3cd ≈ BrahmāṇḍaP 1.4.9–10: एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयो गुणाः । एत एव त्रयो वेदा एत एव त्रयो ऽग्नयः ॥ परस्परान्वया ह्येते परस्परमनुव्रताः । परस्परेण वर्तन्ते प्रेरयन्ति परस्परम् ॥ ≈ VāyuP 1.5.16–17ab ≈ LiñP 1.70.78–79 4d ≈ BrahmāṇḍaP 1.4.11ab: अन्योन्यं मिथुनं ह्येते अन्योन्यमुपजीविनः ≈ VāyuP 1.5.17cd ≈ LiñP 1.70.80ab

1a त्रिकाल० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E त्रिष्काल० C₀₂ • ०भेदेन C_ΣK₈₂K₁₀^{pc}K₇E ०भेन K₁₀^{ac}
1b भिन्नं C_ΣK₈₂K₇E भिन्न K₁₀ 1c तस्मात्त्रि० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E तस्मा त्रि० C₀₂K₇
2a ०काल्यम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E ०कालम् C₉₄K₇ 2ab किं ज्ञेयं त्रै० C₉₄K₇ विज्ञेयं त्रै० C₄₅
K₈₂K₁₀E किं ज्ञेयम् त्रै० C₀₂ 2b ०धातुक० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०धायुक्त० E 2c किञ्चि० C₉₄C₄₅^{pc}
C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सात्त्विको भगव् विष्णु राजसः कमलोद्भवः । तामसो भगवानीशः सकलं विक
किञ्चि० C₄₅^{ac} (eyeskip to 9.5) • ०वेह C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०तद्धि E 2d कथयस्व C₄₅C₀₂K₈₂
K₁₀K₇E क××× C₉₄ 3a ०काल्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०काल्य C₀₂ • ०गुणं C₉₄C₄₅K₈₂
K₁₀K₇E ०गुण C₀₂ 4a सत्त्वं C_ΣK₈₂K₇E सत्त्व K₁₀ • रजस्त० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ रजत० E
4b रजः C₉₄C₄₅K₈₂K₇ रज० C₀₂K₁₀E • सत्त्वं तमस्तथा C₉₄K₈₂K₇ सत्त्वं तमस्तथा C₄₅
सत्त्वस्तमस्तथा C₀₂K₁₀ सत्त्वतमस्तथा E 4c तमः सत्त्वं C₉₄C₄₅K₈₂K₇ तमसत्त्व० C₀₂ तमः
सत्त्व० K₁₀E • रजश्चैव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E रजःश्चैव C₄₅ 4d स्मृताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
om. C₀₂

नवमो ऽध्यायः

सात्त्विको भगवान्विष्णू राजसः कमलोद्भवः ।

तामसो भगवानीशः सकलं विकलेश्वरः ॥ ९:५ ॥

सत्त्वं कुन्देन्दुवर्णाभं पद्मरागनिभं रजः ।

तमश्चाञ्जनशैलाभं कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ९:६ ॥

सत्त्वं जलं रजो ऽङ्गारं तमो धूमसमाकुलम् ।

एतद्गुणमयैर्बद्धाः पच्यन्ते सर्वदेहिनः ॥ ९:७ ॥

विगतराग उवाच ।

केन केन प्रकारेण गुणपाशेन बध्यते ।

चिह्नमेषां पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अनेकाकारभावेन बध्यन्ते गुणबन्धनैः ।

मोहिता नाभिजानन्ति जानन्ति शिवयोगिनः ॥ ९:९ ॥

ऊर्ध्वगो नित्यसत्त्वस्थो मध्यगो रजसावृतः ।

अधोगतिस्तमोऽवस्था भवन्ति पुरुषाधमाः ॥ ९:१० ॥

स्वर्गे ऽपि हि त्रयो वैते भावनीयास्तपोधन ।

मानुषेषु च तिर्येषु गुणभेदास्त्रयस्त्रयः ॥ ९:११ ॥

[सात्त्विकोत्तमाः]

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च धर्म इन्द्रः प्रजापतिः ।

5a ०ष्णू corr. ०ष्णु C_ΣK₈₂K₁₀K₇E **5b** राजसः कमलोद्भवः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E {राज}××××××
C₉₄ **5cd** तामसो भगवानीशः सकलं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ×××××××{सकलम} C₉₄ **6a** सत्त्वं
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E सत्त्व C₀₂K₇ • ०वर्णाभं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०वर्णाभ C₀₂ ०वर्णाभं K₈₂
6c ०भं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०भा E **7a** जलं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E रजं C₀₂ ज्वाल K₁₀ • रजो ऽङ्गारं
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ रङ्गोङ्गारन् C₀₂ रजोङ्गारन् E **7d** ०देहिनः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०देहिना
C₄₅ **8b** गुण० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E om. C₉₄ **8c** ०षां पृथक्त्वेन C_ΣK₈₂K₁₀E ०षा पृथकेन
K₇ **9c** ०भिजानन्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०भिजानान्ति C₀₂ **9d** जानन्ति C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂
K₁₀K₇E om. C₄₅ **10a** ऊर्ध्वगो नित्य conj. ऊर्ध्वाङ्गो नित्य० C_ΣK₈₂E ऊर्ध्वाङ्गो नित्य०
K₇ ऊर्ध्वाङ्गा नत्य० K₈₂ ऊर्ध्वगो सित्य० K₁₀ ऊर्ध्वगो सत्य० K₇ • ०सत्त्व० C₉₄C₄₅K₈₂K₇
०सत्य० C₀₂E ०नित्य० K₁₀ **10b** मध्यगो C_ΣK₁₀K₈₂K₇ मध्यमो E • ०वृतः C_ΣK₈₂K₁₀K₇
०वृतम् E **10c** ०गतिस्तमो० C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ०गतिस्तमो० C₄₅C₀₂ **11c** मानुषेषु C₉₄C₀₂
K₈₂K₁₀E मनुष्येषु C₄₅ मानुष्येषु K₇ • तिर्येषु C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तीर्येषु E **11d** ०स्त्रयः C₉₄C₄₅
C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०स्त्रः C₄₅ **12b** धर्म इन्द्रः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ इर्म इन्द्र C₄₅ धर्मरिन्द्र० E

सोमो ऽग्निर्वरुणः सूर्यो दश सत्त्वोत्तमाः स्मृताः ॥ ९:१२ ॥

[सात्त्विकमध्यमाः]

रुद्रादित्या वसुसाध्या विश्वेशमरुतो ध्रुवः ।

ऋषयः पितरश्चैव दशैते सत्त्वमध्यमाः ॥ ९:१३ ॥

[सात्त्विकाधमाः]

तारा ग्रहाः सुरा यक्षा गन्धर्वाः किंनरोरगाः ।

रक्षोभूतपिशाचाश्च दशैते सात्त्विकाधमाः ॥ ९:१४ ॥

[राजसोत्तमाः]

ऋत्विक्पुरोहिताचार्ययज्वानो ऽतिथि विज्ञानी ।

राजा मन्त्री व्रती वेदी दशैते राजसोत्तमाः ॥ ९:१५ ॥

[राजसमध्यमाः]

सूतो ऽम्बष्ठवणिश्चोग्रः शिल्पिकारुकमागधाः ।

वेणवैदेहकामात्या दशैते रजमध्यमाः ॥ ९:१६ ॥

[राजसाधमाः]

चर्मकृत्कुम्भकृत्कोली लोहकृत्पुनीलिकाः ।

नटमुष्टिकचण्डाला दशैते रजसाधमाः ॥ ९:१७ ॥

[तामसोत्तमाः]

17c = UMS 2.10a, 2.20a = UUMS 2.31c

12c ग्रिर्वरुणः C₉₄K₈₂K₇ ग्रि वरुण C₄₅C₀₂K₁₀E 12d दश C_ΣK₈₂K₁₀K₇ दशः E •
सत्त्वोत्तमाः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E सत्त्वोत्तमाः C₄₅ सत्त्वोत्तमाः K₇ 13ab •दित्या वसुसाध्या C₄₅K₈₂
K₁₀K₇ •दित्या वसुसाध्या C₉₄ •दित्य वसुसाध्या C₀₂ •दित्य वसुसाध्याः वि० E 13b विश्वेश०
C₄₅K₈₂K₁₀K₇E × श्वेश C₉₄ विश्वेशि० C₀₂ 13d दशैते C₉₄C₄₅^{pe}C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दशैतेते C₄₅^{ac}
14a ग्रहाः सुरा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ग्रहास्वराः C₀₂ ग्रहाऽसुरा E 14b गन्धर्वाः C₉₄K₈₂K₁₀
K₇E गन्धर्वा C₄₅K₈₂ गन्धर्वाः गन्धर्वा C₀₂ 14c •पिशाचाश्च C_ΣK₈₂K₁₀E •पिशाचाश्च K₇
14d दशैते C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दशैते C₄₅ • सात्त्विका० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सत्त्वका० C₄₅
15b •विज्ञानी C_ΣK₈₂K₁₀K₇ •विज्ञाकौ E 15c राजा em. राज० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • मन्त्री
व्रती C_ΣK₈₂K₁₀K₇ •मन्त्रि व्रतो E 15d राजसो० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E रामसो C₄₅ 16a सूतो
ऽम्बष्ठ० corr. सूतो ×ष्ट० C₉₄ सूतोम्बष्ठ० C₄₅ सूतोन्वष्ट० C₀₂ सूतोत्वष्टा० K₈₂ सूतोत्वष्ट० K₁₀
K₇ सूतो ऽम्बष्ठ० E • •वणिश्चो० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ •वणिश्चो० E 16b शिल्पि० K₁₀ शिल्पि० C_Σ
K₈₂K₇E • मागधाः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E मागधा C₀₂ 16c वेणवैदेहकामात्या C₉₄C₀₂K₈₂
K₁₀ वेणवैदेहकामात्या C₄₅ वेणवैदेहकामात्या K₇ वेणवैदेहकौ मात्या E 17a •कृत्कोली C_ΣK₁₀
K₇ •ककोली K₈₂ •कृत्कोली E 17b •नीलिकाः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ •नीलिका E 17c •मुष्टिक०
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E •मौष्टिक० C₀₂ • •चण्डाला C_ΣK₈₂K₁₀K₇ •चाण्डालः E 17d दशैते
C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दशैते C₄₅

नवमो ऽध्यायः

गोगजगवया अश्वमृगचामरकिंनराः ।
सिंहव्याघ्रवराहाश्च दशैते तामसोत्तमाः ॥ ९:१८ ॥

[तामसमध्यमाः]

अजमेषमहिष्याश्च मूषिकानकुलादयः ।
उष्ट्ररङ्कुशशगण्डा दशैते तममध्यमाः ॥ ९:१९ ॥

[तामसाधमाः]

ऋक्षगोधामृगशृङ्गिबकवानरगर्दभाः ।
सूकरश्चानगोमायुर्दशैते तामसाधमाः ॥ ९:२० ॥

[तमसात्त्विकाः]

क्रौञ्चहंसशुकश्येनभासबारुण्डसारसाः ।
चक्राहशुकमायूरा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२१ ॥

[तमराजसाः]

बलाकाः कुक्कुटाः काकाश्चिल्लावकतित्तिराः ।
गृध्रकङ्कबकश्येन दशैते तमराजसाः ॥ ९:२२ ॥

[तामसाधमादि]

कोकिलोलूककञ्जल्यकपोताः पञ्च एव च ।
शारिकाश्च कुलिङ्गाश्च दशैते तामसाधमाः ॥ ९:२३ ॥

18a गवया C_ΣK₈₂K₇ गवय K₁₀ गवयो E **18b** चामर C₉₄C₄₅K₈₂K₇ वानर C₀₂E वा₁नर K₁₀ **18c** वराहा C_ΣK₈₂K₇ वराह K₁₀E **18d** तामसोत्तमाः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ तामसोत्तमः C₄₅ तमसोत्तमाः E **19a** महिष्याश्च C_ΣK₈₂K₇E महिष्या च K₁₀ **19c** उष्ट्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ उष्ट्र C₀₂ दंष्ट्रि E • शशगण्डा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ शगण्डाश्च E **19d** तममध्यमाः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E तममध्यमाः C₉₄ **20b** गर्दभाः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ गर्दभः E **20c** सूकर C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सुखर C₄₅ **20cd** गोमायुर्द C_ΣK₇E गोमायु द C₈₂K₁₀ **20d** दशैते C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दशैते C₄₅ **21a** क्रौञ्च E क्रौञ्च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ **21b** सारसाः C_ΣK₈₂K₁₀E सारसा K₇ **21c** हशुकमायूरा C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ • **21d** दशैते C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दशैते C₄₅ • तमसात्त्विकाः C₀₂K₇E तमसात्त्विकाः C₉₄K₁₀ (unmetr.) तमसात्त्विकाः K₈₂ (unmetr.) नमः सात्त्विकाः C₄₅ (unmetr.) **22a** बलाकाः corr. बलाका C₉₄K₈₂K₇ बलाक C₄₅C₀₂K₁₀E **22ab** कुक्कुटाः काकाश्च corr. कुक्कुटकाकाश्च C₉₄C₄₅ (unmetr.) कुक्कुटा काकाश्च C₀₂K₇ कुक्कुटकाकाश्च K₈₂K₁₀ कुक्कुटो काका चि E **22b** तित्तिराः C_ΣK₈₂K₁₀ तित्तिराः K₇ तित्तिरिः E **22c** गृध्र C_ΣK₈₂K₁₀E गृध्र K₇ **23a** कोकिलो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कोकिलो C₄₅ • कञ्जल्य em. कञ्जल्य C₉₄C₀₂K₈₂ कञ्जल्य C₄₅K₁₀K₇E **23b** च C_ΣK₈₂K₁₀E चः K₇ **23c** शारिकाश्च corr. शारिका च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ शारिका च E • कुलिङ्गाश्च corr. कुलिङ्गा च C₉₄K₁₀E कुलिङ्गा च C₄₅C₀₂K₇ कुलिङ्गा च K₈₂

मकरगोहनक्राश्च ऋक्षाश्च तमसात्त्विकाः ।
 कच्छपशिशुकुम्भीरमण्डूकास्तमराजसाः ।
 शङ्खशुक्तिकशम्बूकाः कवय्यस्तमतामसाः ॥ ९:२४ ॥
 चन्दनागरुपद्मं च लक्षोदुम्बरपिप्पलाः ।
 वटदारुशमीबिल्वा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२५ ॥
 जाम्बीरलकुचाम्रातदाडिमाकोलवेतसाः ।
 निम्बनीपो †ध्रुवावश्च† दशैते तमराजसाः ॥ ९:२६ ॥
 वृक्षवल्लीलतावेणुत्वक्सारतृणभूरुहाः ।
 मीरजाश्च शिलाशस्या दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२७ ॥
 भ्रमरादिपतङ्गाश्च क्रिमिकीटजलौकसः ।
 यूकोदंशमशानां च विष्टाजास्तमसात्त्विकाः ॥ ९:२८ ॥

24a गोहनक्राश्च $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ गोहनक्रा च C_{02} गोहनक्राश्च K_{10} **24b** ऋक्षाश्च conj.
 ऋक्षा च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ • तमसात्त्विकाः E तमसात्त्विकाः C_{94} तमसात्त्विकाः $C_{45}C_{02}K_{82}$
 K_{10} (unmetr.) तमसात्त्विकाः K_7 **24c** शिशु० em. शुशु० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ • कुम्भीर०
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ कुम्भीरा $C_{02}E$ **24d** मण्डूका० $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ मण्डूक० K_{10} मण्डुका० E
24e शम्बूकाः corr. शम्बूका $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ शम्बूकाः K_7 **24f** कवय्य० conj. कबन्ध्या०
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ कबन० K_{10}^{ac} • मतामसाः $C_{45}E$ मस्तामसाः $C_{94}C_{02}K_7$ (unmetr.)
 मतामसाः $K_{82}K_{10}$ (unmetr.) **25a** गरु० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ गुरु० E **25c** बिल्वा $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}E$ बिल्व $C_{02}K_{10}K_7$ **25d** दशैते $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ दशै C_{02} • तमसात्त्विकाः E
 तमसात्त्विकाः C_{94} (unmetr.) तमसात्त्विकाः $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ (unmetr.) **26a** जाम्बीर०
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ जम्बीर० C_{02} **26b** दाडिमा० $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$ दाडिमा० C_{02} दाडिहा०
 K_{82} **26c** नीपो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ नीपौ K_7 • ध्रुवावश्च $C_{94}^{ac}C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ ध्रुवावश्च
 C_{94}^{pc} ध्रुवावश्च E **26d** दशैते $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ $\times \times \times C_{94}$ **27a** वृक्षवल्ली० $C_{\Sigma}K_{82}K_7$
 E वृक्षवल्ली K_{10} **27b** त्वक्सारतृण० $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$ त्वक्सारतृण० $C_{02}E$ त्वक्सारतृण०
 K_7 (unmetr.) **27c** मीरजाश्च corr. मीरजा च $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ मीनजा च C_{45} **27d** तमसात्त्विकाः
 K_7E तमसात्त्विकाः C_{94} तमसात्त्विकाः $C_{45}C_{02}K_{82}$ (unmetr.) तमसाधिकाः K_{10} (unmetr.)
28a पतङ्गाश्च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ पतङ्गानां E **28b** क्रिमिकीटजलौकसः $C_{\Sigma}K_{82}$ क्रिमिकीटजलौकसः
 K_{10} क्रिमिकीटजलौकसाः K_7 क्रिमिकीटजलौकसां E **28c** यूकोदंशमशानां च C_{94} यूकोदंशमशानाश्च
 $C_{45}K_{82}$ यूकोदंशमसकानाश्च C_{02} (unmetr.) यूकोदंशमसानान्तु K_{10} यूकोदं० $\times \times \times \times \times K_7$
 युक्तोदंशमशानाश्च E **28d** विष्टाजास्तमसात्त्विकाः corr. विष्टाजास्तमसात्त्विकाः C_{94} (un-
 metr.) विष्टाजास्तमसात्त्विकाः $C_{45}C_{02}K_{82}$ (unmetr.) विष्टाजास्तमसाधिकाः K_{10} (unmetr.)
 $\times \times$ जास्तमसाधिकाः K_7 (unmetr.) विष्टाजा तमसात्त्विकाः E

त्रैगुण्यस्य पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:३५ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

आयुः कीर्तिः सुखं प्रीतिर्बलारोग्यविवर्धनम् ।

हृद्यस्वादुरसं स्निग्ध आहारः सात्त्विकप्रियः ॥ ९:३६ ॥

अत्युष्णमाम्ललवणं रूक्षं तीक्ष्णं विदाहि च ।

राजसश्रेष्ठ-आहारो दुःखशोकामयप्रदः ॥ ९:३७ ॥

अभक्ष्यामेध्यपूती च पूति पर्युषितं च यत् ।

आमयारसविस्वाद आहारस्तामसप्रियः ॥ ९:३८ ॥

[गुणातीतम्]

विगतराग उवाच ।

गुणातीतं कथं ज्ञेयं संसारपरपारगम् ।

गुणपाशनिबद्धानां मोक्षं कथय तत्त्वतः ॥ ९:३९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

आत्मवत्सर्वभूतानि सम्यक्पश्येत भो द्विज ।

40ab ≈ PadmaP 1.19.337ab: आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति

35c पृथक्त्वेन C_ΣK₈₂K₁₀E पृथक्केण K₇ 35d धन C_ΣK₈₂K₁₀E धनः K₇ 36a कीर्तिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ कीर्तिः E • सुखं प्रीतिर्ब० K₇ सुखं प्रीतिब० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ सुखप्रीति ब० C₀₂ सुखं प्रीतिव० E 36b रोग्य० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E रोग्यं C₄₅ 36c हृद्य० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ हृद० E • रसं C₉₄C₄₅K₈₂ रस C₀₂ रसः K₁₀ रसां K₇ रसा E • स्निग्ध C_ΣK₇E स्निग्धं K₈₂ सन्दिग्धः K₁₀ 36d आहारः C₉₄C₁₀K₇E आहार C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂ • सात्त्विकप्रियः C₉₄C₄₅K₈₂K₇ सात्त्विकप्रिया C₀₂ सात्त्विकप्रिय K₁₀ सात्त्विकः कियाः E 37a म्ल० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ • लवणं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E • लक्षणं C₄₅ 37b तीक्ष्णं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ तीक्ष्णः C₉₄ स्तीक्ष्णं E • विदाहि च C₄₅K₈₂K₁₀K₇ × विदाहि च C₉₄ विदाहिक C₀₂^{pc} विदाहिकः C₀₂E 37cd राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः C₄₅K₈₂K₇ × × × × × × × × × × × × × × × × C₉₄ राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयः प्रदः C₀₂ राजसः श्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः K₁₀ राजसे श्रेष्ठमाहारो दुःखशोकाभयप्रदः E 38a अभक्ष्यामेध्यपूती च em. अभक्ष्यमेध्यपूती च C_ΣK₈₂ अभक्ष्यमेध्यपूती च K₁₀ अभक्ष्यामेध्यपूती च K₇ अभक्ष्यमद्यपूती वै E 38c आमया० conj. आयाम० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ आयास० E 38d मस० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ मसः C₀₂E • प्रियः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E प्रियाः C₀₂ 39a तीतं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E तीत C₀₂K₁₀ 39b गम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E गः C₀₂ 39c बद्धानां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ वद्धानां C₄₅ बद्धामो E 40a भूतानि C_ΣK₁₀K₇E भूतां K₈₂ 40b सम्यक्प० C_ΣK₁₀K₇E सम्यत्प० K₈₂

नवमो ऽध्यायः

गुणातीतः स विज्ञेयः संसारपरपारगः ॥ ९:४० ॥

ईर्षाद्वेषसमो यस्तु सुखदुःखसमाश्च ये ।
स्तुतिनिन्दासमा ये च गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४१ ॥

तुल्यप्रियाप्रियो यश्च अरिमित्रसमस्तथा ।
मानापमानयोस्तुल्यो गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४२ ॥

एष ते कथितो विप्र गुणसद्भावनिर्णयः ।
गुणयुक्तस्तु संसारी गुणातीतः पराङ्गतिः ॥ ९:४३ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे त्रैगुण्यविशेषणीयो नामाध्यायो नवमः ॥

40 cf. BhG 6.32: आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति यो ऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ 41ab cf. VSS 11.51ab: न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत cf. BhG 14.25: मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ cf. BhG 12.13: अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च । निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ 42 cf. BhG 14.24cd-25: तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥

40c ०तीतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ ०तीत C₀₂K₇ ०तीतं E 41a ईर्षा० C_ΣK₈₂K₁₀ ईर्ष्या० K₇E
41b ०समाश्च ये C_ΣK₈₂K₇E ०समाश्चये K₁₀ 41d ०तीतः C_ΣK₈₂K₇E ०तीत K₁₀ 42a तुल्य०
E तुल्यः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ 42b ०सम० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०समा० C₀₂ 43a ते C_ΣK₈₂K₇
E तो K₁₀ 43b ०सद्भाव० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०मद्भाव० E 43d गुणातीतः C₉₄C₀₂K₈₂ गुणातीत
C₄₅K₁₀K₇E • पराङ्गतिः E पराङ्गतिम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ Colophon: ०विशेषणीयो corr.
०विशेषणीयो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • नामाध्यायो नवमः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ नाम नवमो ऽध्यायः E

[दशमो ऽध्यायः]

[कायतीर्थोपवर्णनम्]

विगतराग उवाच ।

कतमं सर्वतीर्थानां श्रेष्ठमाहुर्मनीषिनः ।

कथयस्व मुनिश्रेष्ठ यद्यस्ति भुवि कामदम् ॥ १०:१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अतिगुह्यमिदं प्रश्नं पृष्टः स्नेहाद्विजोत्तम ।

ब्रवीमि वः पुरावृत्तं नन्दिना कथितो ऽस्म्यहम् ॥ १०:२ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच ।

कैलासशिखरे रम्ये सिद्धचारणसेविते ।

तत्रासीनं शिवं साक्षाद्देवी वचनमब्रवीत् ॥ १०:३ ॥

देव्युवाच ।

भगवन्देवदेवेश सर्वभूतजगत्पते ।

प्रष्टुमिच्छाम्यहं त्वेकं धर्मगुह्यं सनातनम् ॥ १०:४ ॥

अतितीर्थं परं गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते ।

मनुष्याणां हितार्थाय ब्रूहि तत्त्वं महेश्वर ॥ १०:५ ॥

महेश्वर उवाच ।

को मां पृच्छति तं प्रश्नं मुक्त्वा त्वामेव सुन्दरि ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 207r–208v, C₄₅ ff. 212v–214r, C₀₂ ff. 283v–285v, K₈₂ ff. 14v–15v, K₁₀ exp. 55 (lower) – 56 (lower), K₇ ff. 222v–223v, E pp. 610–613; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

3ab cf. MBh 12.327.18cd: मेरौ गिरिवरे रम्ये सिद्धचारणसेविते

1a कतमं सर्वं C_ΣK₈₂E कतमसर्वं K₁₀ कथमन्सर्वं K₇ **1ab** तीर्थानां श्रेष्ठं C₄₅C₀₂K₈₂
K₁₀K₇E तीर्थां×ष्टं C₉₄ **1b** मनीषिनः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मनीषिभिः E **1d** भुवि C_ΣK₈₂
K₁₀K₇ भूरि E • ०दम् C_ΣK₁₀K₇E ०दः K₈₂ **2b** स्नेहाद्वि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E स्नेहा द्वि C₀₂
2d ऽस्म्यहम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E स्मृहम् C₀₂ **3** नन्दि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E नन्दी C₄₅
3a कैलास C_ΣK₈₂K₁₀K₇ कैलाशे E **4a** ०देवेश C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०देश C₄₅
4b ०पते C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀K₇E ०पतिम् K₈₂^{ac} **4c** धर्म C_ΣK₁₀K₇E धर्म K₈₂ **5a** तीर्थ C_Σ
K₈₂K₇ तीर्थ K₁₀E **5ab** गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते C_ΣK₈₂K₇E गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते K₁₀
5d ०श्वर C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०श्वरः C₀₂ **6a** तं प्रश्नं K₈₂K₁₀ तत्प्रश्नं C₉₄C₄₅ तत्प्रश्नं C₀₂
E तं प्रश्नं K₇ **6b** मुक्त्वा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मुक्त्वा E

शृणु वक्ष्यामि तं प्रश्नं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥ १०:६ ॥

कुरुक्षेत्रं प्रयागं च वाराणसीमतः परम् ।

गङ्गाग्निं सोमतीर्थं च सूर्यपुष्करमानसम् ॥ १०:७ ॥

नैमिषं बिन्दुसारं च सेतुबन्धं सुरद्रहम् ।

घण्टिकेश्वरवागीशं ज्ञात्वा निश्चयपापहा ॥ १०:८ ॥

उमोवाच ।

एवमादि महादेव पूर्ववत्कथितास्म्यहम् ।

स्वर्गभोगप्रदं तीर्थमेतेषां सुरनायक ॥ १०:९ ॥

कथं मुच्येत संसाराज्ज्ञानमात्रेण ईश्वर ।

कौतूहलं महज्जातं छिन्धि संशयकारकम् ॥ १०:१० ॥

रुद्र उवाच ।

किं न जानामि तत्तीर्थं सुलभं दुर्लभं च यत् ।

सुलभं गुरुसेवीनां दुर्लभं तद्विवर्जयेत् ॥ १०:११ ॥

[कुरुक्षेत्रम्]

कुरुः पुरुष विज्ञेयः शरीरं क्षेत्र उच्यते ।

शरीरस्थं कुरुक्षेत्रं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १०:१२ ॥

12b cf. BhG 13.1: इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते । एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥

6c तं प्रश्नं K₇ तत्प्रश्नं C_ΣK₈₂K₁₀E 7c गङ्गाग्निं C₉₄C₄₅ गङ्गाग्नि C₀₂K₈₂K₁₀K₇ गङ्गाग्नि० E
8a नैमिषं C_ΣK₈₂K₁₀E नेमिस K₇ 8b बन्धं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ बन्ध० E • ०द्रहम् C_ΣK₈₂K₁₀
K₇E ०हदं E 8c वागीशं C_ΣK₈₂K₇E ०गीश K₁₀ 8d निश्चयपापहा C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇
E निश्चय०××× C₉₄ 9b कथिता० C₉₄C₀₂K₈₂K₇ कथितो C₄₅K₁₀E 9cd तीर्थमे० C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇E तीर्थमे० C₀₂ 9d सुरनायक C₉₄K₈₂K₇ सुरनाक C₉₄ सुरनायकम् C₄₅C₀₂K₁₀E
10a कथं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कथ C₄₅ 10b ज्ञान० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ज्ञात० C₄₅ • ईश्वर
C_ΣK₁₀K₇E चेश्वर K₈₂ 10c कौतूहलं महज्जातं C_ΣE कौतूहलम्माहो०ज्जातं K₈₂ कौहलम्माहज्जातं
K₁₀ कौतूहलम्माहज्जातं K₁₀ कौतूहलं महज्जातं K₇ 10d कारकम् E कारक C_ΣK₁₀K₇
कारकः K₈₂ 11a जानामि C_ΣK₁₀ जानामि K₈₂ जानासि K₈₂ जानासि K₇E 11b दुर्लभं
च C₉₄K₈₂K₁₀E दुलभश्च C₄₅K₇ दुल्लभश्च C₀₂ 11c सुलभं गुरुसेवीनां C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
×××××वीनां C₉₄ 11d वर्जयेत् C_ΣK₁₀K₇ वर्जये K₈₂ वर्जनात् E 12a कुरुः C_ΣK₈₂
K₇E गुरुः K₁₀ • पुरुष E पुरुषः C_ΣK₈₂K₁₀ (unmetr.) पुरुषो K₇ (unmetr.) 12b शरीरं
C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E शरीर C₉₄ • क्षेत्र उच्यते C_ΣK₁₀K₇E क्षेत्रमुच्यते K₈₂ 12c स्थं C_Σ
K₈₂K₁₀E स्थ K₇ • क्षेत्रं C_ΣK₈₂K₁₀E क्षेत्र K₇

सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलानि च ।
 सर्वव्रततपश्चीर्णं तत्फलं सकलं भवेत् ॥ १०:१३ ॥
 एवमेव फलं तेषां तीर्थपञ्चदशेषु च ।
 अनघानं महापुण्यं महातीर्थं महासुखम् ॥ १०:१४ ॥
 देव्युवाच ।
 अतीव रोमहर्षो मे जातो ऽस्ति त्रिदशेश्वर ।
 सुलभं सुकरं सूक्ष्मं श्रुत्वा तुष्टिश्च मे गता ॥ १०:१५ ॥
 चतुर्दश परो भूयः कथयस्व मनोहरम् ।
 प्रयागादि पृथक्त्वेन तत्त्वतस्तु सुरेश्वर ॥ १०:१६ ॥

[प्रयागो वाराणसी च]

रुद्र उवाच ।
 सुषुम्ना भगवती गङ्गा इडा च यमुना नदी ।
 एताः स्रोतोवहा नद्यः प्रयागः स विधीयते ॥ १०:१७ ॥
 दक्षिणा वारुणी नासा वामनासा असि स्मृता ।
 वारुणा-असिमध्येन तेन वाराणसी स्मृता ॥ १०:१८ ॥
 [गङ्गा]
 आकाशगङ्गा विख्याता तस्याः स्रवति चामृतम् ।
 अहोरात्रमविच्छिन्नं गङ्गा सा तेन उच्यते ॥ १०:१९ ॥

[सोमतीर्थम्]

13ab ≈ UMS 21.48cd: सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलं लभेत्

13d तत्फलं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ तत्फल K_7 **14b** तीर्थपञ्चदशेषु $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ तीर्थम्पञ्चदशेषु C_{45} **14c** अनघानं महापुण्यं $C_{45}K_7 \times \times \times \times \times$ पुण्य C_{94} अनप्याम्महापुण्यं C_{02} (hypermetr.) अनध्यानं महापुण्यं K_{82} अध्वानन्तु महापुण्यं K_{10} स्नानध्यानं महापुण्यं E **15a** अतीव $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ अवीव C_{45} **15b** ऽस्ति $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ स्मि K_{10} • त्रिदशेश्वर $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ त्रिदशेश्वरः C_{02} त्रि_शेश्वर K_{10} **15d** तुष्टिश्च $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ तुष्टिश्च C_{02} • गता $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ गता: C_{45} **16d** तत्त्वतस्तु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ तत्त्वत K_{82}^{ac} **17a** सुषुम्ना $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ सुषुम्णा E • भगवती गङ्गा $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ (unmetr.) भगवती ग $\times$ C_{94} भवती गङ्गा E **17c** एताः स्रोतोवहा em. एता श्रोतवहा $C_{94}K_7E$ एते श्रोतावहा $C_{45}C_{02}$ एता श्रोत्रवहा $K_{82}K_{10}$ **18a** दक्षिणा $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ दक्षिणं C_{94} दक्षिणं C_{02} • वारुणी $K_{82}^{pc}K_7E$ वरुणी $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$ वरुणा C_{45} **18b** नासा $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$ नासा $C_{45}K_{10}$ **18c** वारुणा-असिमध्येन E वरुणा असिमध्येन $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ वारुणासममध्येन C_{02} वरुण असिमध्येन K_{10} **19b** तस्याः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ तस्मा C_{02} तस्या K_{10} **19d** तेन $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ ते C_{02}

दशमो ऽध्यायः

सोमतीर्थमिडा नाडी किङ्किणीरवचिह्निता ।
तं तु श्रुत्वा न संदेहः सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १०:२० ॥

[सूर्यतीर्थम्]

सूर्यतीर्थं सुषुम्ना च नीरवारवसंयुता ।
श्रुतिमात्राद्विमुच्येत पापराशिर्महानपि ॥ १०:२१ ॥

[अग्नितीर्थम्]

अग्नितीर्थार्जुना नाडी ब्रह्मघोषमनोरमा ।
तत्तदक्षरमाकर्ण्य अमृतत्वाय कल्पते ॥ १०:२२ ॥

[पुष्करम्]

पुष्करं हृदि मध्यस्थमष्टपत्रं सकर्णिकम् ।
चिन्तयेत्सूक्ष्म तन्मध्ये जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ १०:२३ ॥

[मानसम्]

मानससरमध्यस्थं स हंसः कमलोपरि ।
सलीलो लीलयाचारी परतः परपारगः ॥ १०:२४ ॥

[नैमिषम्]

नैमिषं शृणु देवेशि निमिषा प्रत्ययो भवेत् ।
सम्यग्छायां निरीक्षेत आत्मानो वा परस्य वा ॥ १०:२५ ॥

20a तीर्थमिडा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E तीर्थ इडा C₄₅ **20b** किङ्किणी C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
चिह्निनी C₀₂ • रव C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ रवि C₄₅ राव E • चिह्निता C₉₄C₄₅
K₈₂K₇E चिह्निका C₀₂ चिह्नता K₁₀ **20c** तं तु corr. तन्तु C₉₄ तन्तु C₄₅C₀₂K₈₂K₇E
तत्तु K₁₀ • न संदेहः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E वरारोहेः C₀₂ **21a** तीर्थ C₉₄K₈₂K₇E तीर्थ
K₁₀ • सुषुम्ना C₉₄K₈₂K₁₀K₇ सुषुम्णा E **21b** नीरवा E वीरवा C₉₄C₀₂ चीरवा C₄₅K₈₂
K₁₀K₇ • युता C₉₄K₈₂K₇E युतम् C₄₅C₀₂ युतां K₁₀ **21c** मात्रा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
K₇E माता C₀₂ **22a** र्जुना C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ र्जुना C₀₂ र्जुनं E **22b** रमा C₉₄K₈₂
K₁₀ रमाः K₇E **22c** कर्ण्य C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कर्ण्य C₄₅ **22d** कल्पते C₄₅K₇E क_×
C₉₄ कल्प्यते C₀₂K₈₂K₁₀ **23b** पत्रं C₄₅K₈₂K₇E ×× C₉₄ पत्र C₀₂K₁₀ • कर्णिकम्
C₄₅K₈₂C₀₂K₁₀K₇ ××× C₉₄ कर्णिकाम् E **23c** सूक्ष्म C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ सूक्ष्म C₉₄
सूक्ष्म E **24a** मानस C₄₅K₈₂ मानस C₉₄ मानस C₀₂K₁₀K₇E **24b** स हंसः conj. सहंस
C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सहंस C₄₅ **24c** सलीलो C₉₄K₈₂K₁₀K₇ सलीला E **24d** परतः C₉₄
K₈₂K₇E परत K₁₀ **25b** निमिषा प्रत्ययो भवेत् C₉₄C₀₂K₈₂K₇E निमि प्रत्ययो भवेत् C₄₅
नि षो प्रत्ययो भवेत् K₁₀ **25d** आत्मनो C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ×न्मनो C₉₄ स्वात्मानो E •
परस्य वा C₉₄K₈₂K₁₀K₇ परस्य च E

आयतमङ्गुलीमात्रं निमिषाक्षिः स पश्यति ।
दृष्ट्वा प्रत्ययमेवं हि नैमिषज्ञः स उच्यते ॥ १०:२६ ॥

[बिन्दुसरः]

तीर्थं बिन्दुसरं नाम शृणु वक्ष्यामि सुन्दरि ।
देहमध्ये हृदि ज्ञेयं हृदिमध्ये तु पङ्कजम् ॥ १०:२७ ॥

कर्णिका पद्ममध्ये तु बिन्दुः कर्णिकमध्यतः ।
बिन्दुमध्ये स्थितो नादः स नादः केन भिद्यते ॥ १०:२८ ॥

उकारं च मकारं च भित्त्वा नादो विनिर्गतः ।
तं विदित्वा विशालाक्षि सो ऽमृतत्वं लभेत च ॥ १०:२९ ॥

[सेतुबन्धम्]

वक्ष्ये ते सेतुबन्धं दुरितमलहरं नादतोयप्रवाहं
जिह्वाकण्ठोरकूला स्वरगणपुलिनावर्तघोषा तरङ्गा ।
कुम्भीराघोषमीना दशगणमकरा भीमनक्रा विसर्गा
सानुस्वारे गभीरे मदसुखरसनं सेतुबन्धं व्रजस्व ॥ १०:३० ॥

[सुरद्रहः]

27 cf. NiśvK 5.55: एतेषां नादमध्ये तु शिवं तत्र व्यवस्थितः । हृदयं देहमध्ये तु तत्र पद्मं व्यवस्थितम् ॥ 28 cf. NiśvK 5.56: कर्णिका पद्ममध्ये तु अकारं तस्य मध्यतः । तस्य मध्ये विनिष्क्रान्तं नादं परमदुर्लभम् ॥ 29ab = NiśvK 5.57ab

26a आयतमङ्गुली० conj. आयतप्यङ्गुली० C_ΣK₈₂K₁₀ आयातप्यङ्गुली० K₇E • ०मात्रं C_ΣK₈₂K₁₀ ०मात्र K₇ ०मध्ये E 26b ०क्षिः em. ०क्षि C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 26d नैमिषज्ञः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E नैमिसंज्ञः C₄₅ नैमिषज्ञ C₀₂ 27a तीर्थं बिन्दु० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तीर्थमिन्दु० E 27c हृदि ज्ञेयं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E om. C₄₅ 28a ०मध्ये C₄₅C₀₂K₁₀K₇E ०ध्ये C₉₄ ०पध्ये K₈₂ 28c बिन्दुमध्ये C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E {बिन्दु}×× C₉₄ 28d भिद्यते C₄₅K₈₂K₁₀K₇E {विद्यते C₉₄ विद्यते C₀₂ 29a उकारं च मकारं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ उकारश्च मकारश्च E 29d सो ऽमृतत्वं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ सोम्यतत्वं C₀₂ सोमतत्वं E • च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वा E 30a ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E om. C₉₄ हं C₀₂ • ०बन्धं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०बन्धूं C₄₅ • ०तोय० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०तोयं K₁₀ 30b ०कण्ठोर० conj. ०कण्ठोरु० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • स्वर० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ सुर० C₀₂E 30c ०मीना C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०माना E • दश० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ×× C₉₄ • विसर्गा C_Σ विसर्गाः K₈₂K₁₀K₇E 30d ०स्वारे C₉₄C₄₅K₇E ०सारे C₀₂ ०स्वारो K₈₂ ०स्वारेण K₁₀ (unmetr.) • गभीरे C₉₄C₄₅K₇ गम्भीरे C₀₂K₁₀E {गंभीरे K₈₂ • ०रसनं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०रमणं E • ०बन्धं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०बन्ध C₄₅ • व्रजस्व C_ΣK₈₂K₁₀K₇ रमस्व E

दशमो ऽध्यायः

सप्तद्वीपान्तमध्ये शृणु शशिवदने सर्वदुःखान्तलाभम्
ईशानेनाभिजुष्टं हृदि हृद विमलं नादशीताम्बुपूर्णम् ।
तत्रैकं जातपद्मं प्रकृतिदलयुतं केशरं शक्तिभिन्नं
पञ्चव्योमप्रशस्तं गतिपरमपदं प्राप्तुकामेन सेव्यम् ॥ १०:३१ ॥

[घण्टिकेश्वरम्]

†नाड्यैकासङ्गतानि† निपतितममृतं घण्टिकापारकेण
तृप्यन्ते तेन नित्यं हृदि कमलपुटं स्थाणुभूतान्तरात्मा ।
यं पश्यन्तीशभक्ताः कलिकलुषहरं व्यापिनं निष्प्रपञ्चं
देवेशं घण्टिकेशामरभवमभवं तीर्थमाकाशबिन्दुम् ॥ १०:३२ ॥

[वागीश्वरतीर्थम्]

मीमांसारत्नकूला क्रमपदपुलिना शैवशास्त्रार्थतोया
मीनौघा पञ्चरात्रं श्रुतिकुटिलगतिः स्मार्तवेगा तरङ्गा ।
योगावर्तातिशोभा उपनिषदिवहा भारतावर्तफेना
पञ्चाशद्व्योमरूपी रसभवननदी तीर्थं वागीश्वरीयम् ॥ १०:३३ ॥

31a ऽद्वीपा० C_ΣK₈₂K₁₀E ऽदीपा० K₇ **31b** ईशानेनाभिजुष्टं C₀₂K₈₂K₇E ईशानेनाभिदुष्टं
C₉₄K₁₀ ईशानेनाभिदुष्टं C₄₅ ईशानेभि_दुष्टं C₄₅^{pc} • विमलं नादशीता० C_ΣK₈₂K₇ विमलान्नादशीता०
K₁₀ विमलं नामशिता० E **31c** केशरं C₄₅E केशर० C₉₄C₀₂K₈₂K₇ (unmetr.) केश्वर० K₁₀
(unmetr.) **31d** ऽव्योम० C_ΣK₁₀K₇E ऽव्योमं K₈₂ • ऽशस्तं ग० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
• शस्वङ्ग० C₀₂ • ऽपरम० C_ΣK₁₀K₇E • परमं K₈₂ (unmetr.) • सेव्यम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सर्वम्
E **32a** निपतितममृतं C_ΣK₇E निपतितममृत० K₈₂ (unmetr.) नि_ तममृतं K₁₀ • ऽपारकेण
C₉₄C₄₅K₈₂K₇ • याङ्क्रेण C₀₂E • पारकेन K₁₀ **32b** • पुटं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E • पुट C₄₅
• स्थाणु० conj. स्थाणु० C_ΣK₈₂K₇ स्थान० K₁₀ स्थान० E **32c** यं पश्यन्तीशभक्ताः K₈₂
यं पश्यन्तीशभक्ता C₉₄K₁₀ यं पश्यन्तीशभक्ताः C₄₅ यं पश्यन्तीशभक्त्या C₀₂ यत्पश्यन्तीशभक्त्या
K₇ यं पश्यन्तीशभक्ता E • ऽप्रपञ्चम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇ • प्रपञ्च C₄₅C₀₂E **32d** देवेशं C₄₅
K₁₀E देवेशं C₉₄C₀₂K₈₂ देवेश K₇ • घण्टिकेशामर० C₀₂ घण्टिकेशामर० C₉₄C₄₅K₁₀K₇
घण्टिकेशं मर० K₈₂ घण्टिकेशामर० E • ऽभवं तीर्थम् em. • भवन्तीर्थम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
भव××र्थम् C₉₄ • ऽबिन्दुम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • बिन्दु C₀₂ **33a** शैव० C_ΣK₈₂K₁₀K₇
शर्व० E **33b** मीनौघा० K₈₂K₁₀E मीनौघा० C_ΣK₇ • पञ्चरात्रं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पञ्चरात्रं E •
• गतिः corr. • गति C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • ऽस्मार्तवेगा तरङ्गा C_ΣK₈₂K₇ • स्मा_वेगा तरङ्गा K₁₀
• स्मार्तवेगास्तरङ्गा E **33c** • वहा भारता० C_ΣK₈₂K₇E महाभारता० K₁₀ **33d** • शद्व्योम०
C_ΣK₁₀K₇ • शव्योम० K₈₂ • सद्व्योम० E

यस्तं वेत्ति स वेत्ति वेदनिखिलं संसारदुःखच्छिदं
जन्मव्याधिवियोगतापमरणं क्लेशार्णवं दुःसहम् ।
गर्भावासमतीव सह्यविषयं दुस्तीर्यदुःखालयं
प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि ॥ १०:३४ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे कायतीर्थोपवर्णनो नामाध्यायो दशमः ॥

34a यस्तं $C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ यस्तं $C_{94}C_{45}$ • स वेत्ति $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ न वेत्ति K_7 **34b** मरणं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ मरण K_7 • ण्वं $C_{\Sigma}K_{10}K_7$ ण्वं K_{82} ण्व E **34c** गर्भावासम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ गर्भावासम् E • विषयं $C_{94}C_{45}K_{10}$ विषमं $C_{02}K_{82}K_7E$ • लयम् $C_{\Sigma}K_{10}EK_7$ लयः K_{82} • दुस्तीर्यं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ दुस्तीर्यः K_7 **34d** प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि $C_{94}C_{45}^{pc}K_{82}K_7$ प्राप्तं तेन न संशयं शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि $C_{02}E$ प्राप्तं तेन न संशयः शिवदं दुष्प्राप्य देवैरपि C_{45}^{ac} प्रा_____ लयः शिव $\times \times \times \times$ लय देवैरपि K_{10} **Colophon:** कायतीर्थोपवर्णनो $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ कायती $\times \times \times$ ण्वर्णनो C_{94} • नामाध्यायो दशमः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ नाम दशमो ऽध्यायः E

[एकादशमो ऽध्यायः]

[चतुराश्रमधर्मविधानः]

देव्युवाच ।

सर्वयज्ञः परश्रेष्ठ अस्ति अन्यः सुरोत्तम ।
अल्पक्लेशमनायास अर्थप्रायं विनेश्वर ॥ ११:१ ॥

सर्वयज्ञफलावाप्ति दैवतैश्चापि पूजितम् ।
कथयस्व सुरश्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै ॥ ११:२ ॥

महेश्वर उवाच ।
न तुल्यं तव पश्यामि दया भूतेषु भामिनि ।
किमन्यत्कथयिष्यामि दया यत्र न विद्यते ॥ ११:३ ॥

सदाशिवमुखात्पूर्वं श्रुतं मे वरसुन्दरि ।
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि धर्मसारमनुत्तमम् ॥ ११:४ ॥

[गृहस्थः(?)]

विनार्थेन तु यो यज्ञः स यज्ञः सार्वकामिकः ।
अक्षयश्चाव्ययश्चैव सर्वपातकनाशनः ॥ ११:५ ॥

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 208v–210r, C₄₅ ff. 214r–215v, C₀₂ ff. 285v–287v, K₈₂ ff. 15v–17v, K₁₀ ff. 221v–223v (exp. 56 lower – 58 lower), K₇ ff. 223v–225v; E pp. 613–617; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂ 5ab See a sequence or list of the four āśramas in 4.75 above: गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भिक्षुकः; see also 5.9: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥

1b अन्यः C₄₅K₈₂K₇ अन्य C₉₄C₀₂K₁₀ चान्या E • उत्तम C_ΣK₈₂K₁₀E उत्तमः K₇ 1c •नायास C_ΣK₇E •नायासं K₈₂ •नायासं K₁₀ 1d •र्थप्रायं K₈₂K₇ •र्थप्रायं C_Σ •र्थप्रायं K₈₂ •र्थप्रायं K₁₀ •थाम्नाय E • विनेश्वर C_ΣK₈₂K₇ विनेश्वर K₁₀ सुरेश्वर E 2a दैवतैः C₉₄C₄₅K₈₂ E देवतैः C₀₂K₇ देवतैः K₁₀ 2cd •श्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै C_ΣK₈₂K₇E •श्रेष्ठ K₁₀ 3 महेः C_ΣK₈₂K₁₀E महेः K₇ 3a तुल्यं तव K₈₂C₄₅C₀₂K₁₀K₇E C₉₄ 3b भामिनि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E भामि C₀₂ 3c किमन्यः C_ΣK₈₂K₇E किमन्यः K₁₀ 4c देवि प्रवक्ष्यामि C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ ते देवि वक्ष्यामि C₉₄K₇E 4d •सारमनुत्तमम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E •सारसमुच्चयम् C₀₂ 5b यज्ञः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यज्ञः E • सार्वकामिकः C₄₅E सर्वकालिकः C₉₄K₇ सर्वकामिकः C₀₂ सर्वकालिकः K₈₂ सर्वकामिकाः K₁₀ 5c अक्षयश्चाव्ययश्च C₄₅K₁₀K₇E अक्षयं चाव्ययं C₉₄C₀₂K₈₂ 5d •नाशनः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ •नाशनम् C₄₅E •नाशन C₀₂

बहुविघ्नकरो ह्यर्थो बह्वायासकरस्तथा ।
 ब्रह्महत्या इवेन्द्रस्य प्रविभागफला स्मृता ॥ ११:६ ॥
 पञ्चशोध्येन शोध्येत अर्थयज्ञो वरानने ।
 शोधिते तु फलं शुद्धमशुद्धे निष्फलं भवेत् ॥ ११:७ ॥
 देव्युवाच ।
 पञ्चशोध्ये सुरश्रेष्ठ संशयो ऽत्र भवेन्मम ।
 कथयस्व विभागेन श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ११:८ ॥
 रुद्र उवाच ।
 मनःशुद्धिस्तु प्रथमं द्रव्यशुद्धिरतः परम् ।
 मन्त्रशुद्धिस्तृतीया तु कर्मशुद्धिरतः परम् ।
 पञ्चमी सत्त्वशुद्धिस्तु क्रतुशुद्धिश्च पञ्चधा ॥ ११:९ ॥
 मनःशुद्धिर्नाम अविपरीतभावनया ।
 द्रव्यशुद्धिर्नाम अनन्यायोपार्जितद्रव्येन ॥ ११:१० ॥
 मन्त्रशुद्धिर्नाम स्वरव्यञ्जनयुक्ततया ।
 क्रियाशुद्धिर्नाम यथाक्रमाविपरीततया ।
 सत्त्वशुद्धिर्नाम रजस्तम-अप्रधानतया ॥ ११:११ ॥

6a ०करो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०करा C₀₂E • ह्यर्थो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ह्यर्थो E **6b** करस्तथा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ करतस्था E **6d** प्रविभाग० C₄₅ प्रविभोग० C₉₄C₀₂(?)K₈₂K₇E प्रतिभोग० K₁₀ • ०फला स्मृता C₀₂ ०फलः स्मृतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०फल स्मृतः C₉₄^{ac} ०प्रदः स्मृतः E **7b** ०यज्ञो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०यज्ञ C₀₂ **7cd** शुद्धमशुद्धे C_ΣK₁₀K₇ शुद्धमशुद्धे K₈₂ शुद्धमशुद्धं E **8** देव्युवाच C_ΣK₈₂K₁₀^{pc}K₇E om. K₁₀^{ac} **8a** ०शोध्ये C_ΣK₈₂ ०शोध्य K₁₀ K₇ ०शोध्यः E • ०श्रेष्ठ C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०सेष्ट C₀₂ **8b** ऽत्र भवे० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ऽत्रा भव० E **9b** ०शुद्धिरतः C_ΣK₈₂K₇E ०शुद्धिगतः K₁₀ **9a** मन्त्रशुद्धिस्तृतीया C_ΣK₈₂K₁₀ E मन्त्रशुद्धि तृतीया K₇ **9b** कर्मशुद्धि० C_ΣK₈₂K₁₀E कर्मसिद्धि K₇ **9c** पञ्चमी C_ΣK₈₂K₁₀ K₇ पञ्चमं E • ०शुद्धिस्तु C_ΣK₁₀K₇ ०शुद्धिश्च K₈₂E **9d** ०शुद्धिश्च पञ्चधा C₉₄C₄₅K₁₀K₇ E ०शुद्धिस्तु पञ्चधा C₀₂ ०शुद्धिरतः परम् K₈₂ **10ab** ०शुद्धिर्ना० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०शुद्धि ना० C₀₂ • ०भावनया C_ΣK₇E ०भावनवा K₈₂ ०भावनतया K₁₀ **10cd** ०शुद्धिर्ना० C₉₄C₄₅ K₈₂K₁₀E ०शुद्धि ना० C₀₂K₇ • अनन्यायो० C₄₅K₈₂K₁₀K₇ अन_यो० C₉₄ अन्यायो० C₀₂ स्वल्पोन्यायो० E • ०द्रव्येन C_ΣK₈₂K₇E ०व्येन K₁₀ **11ab** मन्त्रशुद्धिर्ना० C₉₄C₄₅K₁₀E मन्त्रशुद्धि ना० C₀₂K₇ मन्त्रस्तुदिना० K₈₂ • ०युक्ततया C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०युक्तया C₄₅ **11cd** ०शुद्धिर्ना० C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०शुद्धि ना० C₀₂K₁₀ • ०क्रमा० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०क्रम० C₀₂ • ०रीततया C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E ०रीतया C₄₅ ०_ तया K₇ **11ef** ०शुद्धिर्ना० C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०शुद्धि ना० C₉₄C₀₂ • ०धानतया C_ΣK₈₂K₁₀E ०धानत K₇

विधिमेवं यदा शुध्येद्यदि यज्ञं करोति हि ।
तस्य यज्ञफलावाप्तिर्जन्ममृत्युश्च नो भवेत् ॥ ११:१२ ॥

विनार्थेन तु यो यज्ञं करोति वरसुन्दरि ।
न तस्य तत्फलावाप्तिः सर्वयज्ञेष्वशेषतः ॥ ११:१३ ॥

यज्ञवाट कुरुक्षेत्रं सत्त्वावासकृतालयः ।
प्रत्याहार महावेदि कुशप्रस्तर संयमः ॥ ११:१४ ॥

विधि नियमविस्तारो ध्यानवह्निः प्रदीपितः ।
योगेन्धनसमिज्ज्वालतपोधूमसमाकुलः ॥ ११:१५ ॥

पात्रन्यास शिवज्ञानं स्थालीपाक शिवात्मकः ।
आज्याहुतिमविच्छिन्नं लम्बकस्रुवपातितः ॥ ११:१६ ॥

धारणाध्वर्युवत्कृत्वा प्राणायामश्च ऋत्विजः ।
तर्कयुक्तः सविस्तारः समाधिर्वयतापनः ॥ ११:१७ ॥

ब्रह्मविद्यामयो यूपः पशुबन्धो मनोन्मनः ।
श्रद्धा पत्नी विशालाक्षि संकल्प पद शाश्वतम् ॥ ११:१८ ॥

12a ०धिमेवं यदा C₄₅E ०धिमेव यदा C₉₄C₀₂K₈₂ ०धिमेव य K₁₀ ०धिमेवं यथा K₇ **12ab** शुध्येद्यदि conj. सूयेद्यदि C₉₄K₈₂ पूर्य यदि C₄₅ सूयेद्यदि C₀₂ सूयेद्यदि K₁₀ पूयेद्यदि K₇ शूद्धय यदि E **12b** यज्ञं C₉₄C₄₅K₈₂E यज्ञ C₀₂K₇ संज्ञ K₁₀ • हि C_ΣK₈₂K₇E om. K₁₀ **12cd** ०वाप्तिर्ज० C₉₄C₄₅E ०वाप्ति ज C₀₂K₁₀K₇ ०वापि ज० K₈₂ **13b** ०सुन्दरि C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०सुन्दरी E **13d** ०यज्ञेष्वशेषतः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०यज्ञेषु शेषतः E **14a** ०वाट कुरु० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ०वाटङ्कुरु० C₄₅ ०वाटकृत० E • ०क्षेत्रं C_ΣK₈₂K₁₀E ०क्षेत्र K₇ **14b** सत्त्वा० C₉₄C₄₅^{pc}C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सत्त्वासत्त्वा० C₄₅^{ac} • ०लयः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०लयम् C₀₂ **14c** ०वेदि C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०देवि E **15a** विधि नि० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ विधिर्नि० E • ०विस्तारो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०विस्तारौ C₄₅ **15b** ध्यानवह्निः प्रदीपितः K₇ ध्यानवह्निप्रदीपितः C₉₄K₈₂ ध्यानं वह्निप्रदीपितः C₄₅ ध्यानमग्निप्रदीपितः C₀₂ ध्यान अग्निप्रदीपनः K₁₀ ध्यानवृद्धिप्रदीपिनः E **15cd** ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूम० K₁₀K₇ ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूप० C₉₄ ०न्धसत्त्वमिज्ज्वालतपोधूम० C₄₅ ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूम० C₀₂ ०न्धनशमिज्ज्वालतपोधूप० K₈₂ ०न्धनसमिज्ज्वाला तपोधूम० E **16a** पात्र० C_ΣK₈₂K₁₀E पात्रा० K₇ **16c** ०च्छिन्नं C_ΣK₈₂K₁₀E ०च्छिन्न K₇ **16d** लम्बक० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०लम्बक० C₀₂ त्र्यम्बक० E • ०पातितः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०पातितम् E **17a** ०ध्वर्युव० K₁₀ ०ध्वर्यव० C_Σ ०ध्वर्यव० K₈₂ ध्व×× K₇ धर्मव० E **17c** ०युक्तः C₉₄C₄₅K₁₀K₇E ०युक्त C₀₂ ०युक्तिः K₈₂ • ०विस्तारः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०विस्तारो C₀₂ **18b** ०न्मनः C₉₄K₈₂K₁₀E ०न्मनः C₄₅C₀₂K₇ **18c** पत्नी C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०पत्नी C₉₄ • विशालाक्षि C_ΣK₈₂K₁₀ विशालाक्षी K₇E **18d** पद शाश्वतम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E पद_श्वतम् C₉₄

पञ्चेन्द्रियजयोत्पन्नः पुरोडाशो ऽमृताशनः ।
 ब्रह्मनादो महामन्त्रः प्रायश्चित्तानिलो जयः ॥ ११:१९ ॥
 सोमपान परिज्ञानमुपाकर्म चतुर्यमः ।
 इतिहास जलस्नानं पुराणकृतमम्बरः ॥ ११:२० ॥
 इडासुषुम्नासंवेद्ये स्नानमाचमनं सकृत् ।
 संतोषातिथिमादृत्य दयाभूतद्विजार्चितः ॥ ११:२१ ॥
 ब्रह्मकूर्च गुणातीत हविर्गन्ध निरञ्जनः ।
 ब्रह्मसूत्रं त्रयस्तत्त्वं बोधना मुण्डितं शिरः ॥ ११:२२ ॥
 निवृत्त्यादि चतुर्वेदश्चतुःप्रकरणासनः ।
 दक्षिणामभयं भूते दत्त्वा यज्ञं यजेत्सदा ॥ ११:२३ ॥
 विनार्थं यज्ञसम्प्राप्तिः कथिता ते वरानने ।
 आसहस्रस्य यज्ञानां फलं प्राप्नोति नित्यशः ॥ ११:२४ ॥
 आश्रमः प्रथमस्तुभ्यं कथितो ऽस्ति वरानने ।

23c cf. VSS 22.14ab: दक्षिणाभय भूतेभ्यः पशुबन्धः स्वयंकृतः

19b ०डाशो C_ΣK₁₀K₇ ०भा K₈₂^{ac} ०भासे K₈₂^{pc} ०भागे E • मृता० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E मृगा०
 C₀₂ **19d** ०त्तानिलो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०त्तनिलो C₀₂K₁₀ • जयः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ जलाः
 E **20a** परि० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E पर० C₀₂ **20c** ०स्नानं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०स्नान
 C₄₅ **20d** पुराण० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पुराणं E • ०कृतमम्बरः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०कृतम्बरम्
 C₄₅ (unmetr.) **21a** ०सुषुम्ना० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०सुषुम्न० C₀₂ • ०वेद्ये C₉₄E ०वेद्य
 C₄₅K₁₀ ०वेद्येः C₀₂ ०वैद्य K₈₂ ०भेदो K₇ **21b** सकृत् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विदुः C₀₂
21c ०तोषातिथिमादृत्य C_ΣK₈₂K₇E ०तोषातिथिमादृत्य K₁₀ **21d** ०द्विजा० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀
 K₇E ०दया० C₄₅ **22b** ०हविर्ग० C₉₄C₀₂K₁₀K₇E ०हविर्ग० C₄₅ ०हविर्ग K₈₂ **22c** ०सूत्रं
 त्रयस् C₄₅K₁₀K₇E ०सूत्रन्त्रयस्तयस् C₉₄ ०सूत्रं त्रय C₀₂ ०सूत्रत्रयं K₈₂ **22d** मुण्डितं C₉₄C₀₂
 K₈₂K₁₀E मुण्डित० C₄₅K₇(unmetr.) **23a** निवृत्त्या० em. निवृत्त्या० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ निवृत्त्या०
 E **23b** ०प्रकरणासनः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ प्रकरणाशनः C₀₂ प्रकरणासनः E **23c** ०भयं
 भूते C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०भक्षयम्भूते C₄₅ **23d** यज्ञं यजेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यज्ञ ददत् E
24a विनार्थं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विनार्थं C₀₂ **24b** कथिता ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ कथितो
 स्मि C₀₂ कथितस्ते E • वरानने C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E वरानने C₀₂ **24d** प्राप्नोति C₄₅C₀₂
 K₈₂K₁₀K₇E प्राप्ति C₉₄ • नित्यशः C_ΣK₈₂K₇E मानवः K₁₀ **25a** आश्रमः C₉₄K₈₂K₁₀K₇
 E आश्रम C₄₅C₀₂ • ०स्तुभ्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०स्तुभ्यं C₀₂ ०स्तुभ्यं E **25b** ऽस्ति C₉₄C₄₅
 K₈₂K₇ स्मि C₀₂K₁₀E

सदाशिवेन सद्धर्मं दैवतैरपि पूजितम् ॥ ११:२५ ॥

[ब्रह्मचारी]

ब्रह्मचर्यं निबोधेदं शृणुष्वावहिता शुभे ।
द्वितीयमाश्रमं देवि सर्वपापविनाशनम् ॥ ११:२६ ॥

व्रतं ब्रह्मपरं ध्यानं सावित्री प्रकृतिर्लयम् ।
ब्रह्मसूत्राक्षरं सूक्ष्मं त्रिगुणालय मेखलम् ॥ ११:२७ ॥

दम दण्ड दया पात्रं भिक्षा संसारमोचनम् ।
त्र्यायुषं द्व्यक्षरातीतं ज्ञानभस्म-अलङ्कृतम् ॥ ११:२८ ॥

स्नानव्रतं सदासत्यं शीलशौचसमन्वितम् ।
अग्निहोत्र त्रयस्तत्त्वं जप ब्रह्मबिलस्वरः ॥ ११:२९ ॥

द्वितीय आश्रमो देवि यथाह भगवान्शिवः ।
ममापि कथितं तुभ्यं जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ ११:३० ॥

[वानप्रस्थः]

वानप्रस्थविधिं वक्ष्ये शृणुष्वायतलोचने ।
यथाश्रुतं यथातथ्यमृषिदैवतपूजितम् ॥ ११:३१ ॥

26cd cf. MBh 12.184.10A: गार्हस्थ्यं खलु द्वितीयमाश्रमं वदन्ति 27ab cf. VSS 16.8cd

25c °धर्मं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ °धर्मं C₄₅ °धर्मो E 25d दैव° C_ΣK₈₂K₇ देव° K₁₀E •
पूजितम् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E पूजितम् C₄₅ 26a °चर्यं C_ΣK₁₀K₇E °चर्यं K₈₂ 26b °वहिता
शुभे C₉₄C₄₅K₈₂K₇E °वहितो भव C₀₂ °वहितो शुभे K₁₀ 26d °विनाशनम् C_ΣK₈₂K₇E
°प्रनाशनम् K₁₀ 27a °परं ध्यानं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °परिज्ञानं E 27b °कृतिर्लयम् C₉₄K₈₂
K₇E °कृतालयम् C₄₅ °कृतीलयम् C₀₂ °कृतिलः K₁₀ 27d °लय C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
°ल_ C₉₄ • मेखलम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यत्फलम् E 28a दण्ड दया C_ΣK₁₀K₇ दण्डादया K₈₂
दण्डादयो E • पात्रं C_ΣK₈₂K₇E पात्र K₁₀ 28c °युषं C_ΣK₁₀K₇E °युष K₈₂ 28d भस्म
C_ΣK₈₂K₁₀K₇ भष्मम् E 29a °व्रतं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ °व्रत C₄₅K₇E 29c °होत्र त्रयस्तत्त्वं
K₈₂K₇E °होत्रन्त्रयस्तत्त्वं C₉₄ °होत्रत्रयस्तत्त्वं C₄₅ °होत्रत्रयं तत्त्वा C₀₂ °होत्रं त्रयस्तत्त्वं K₁₀
29d °बिलस्वरः corr. °बिलश्वरः C_ΣK₈₂K₁₀ °बिलेश्वर K₇E 30a द्वितीय आश्रमो C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇ द्वितीयमाश्रमो C₀₂ द्वितीयमाश्रमं E 30b यथाह C₉₄C₄₅K₈₂K₇ यथाहं C₀₂
K₁₀ यदाह E 30c ममापि कथितं तु C_ΣK₈₂K₁₀ ममापि कथितस्तु° K₇ मयापि कथितो तु°
E 30d °मृत्यु° C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E °मृ_ C₉₄ • °नाशनं C_ΣK₈₂K₁₀E °नाशनः K₇
31a °विधिं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E °विधि C₄₅ 31d °दैवत° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E °दैवत°
C₀₂

वैराग्यवनमाश्रित्य नियमाश्रममाहरेत् ।
 शीलशैलदृढद्वारे प्राकारे विजितेन्द्रियः ॥ ११:३२ ॥
 अधिभूतः स्मृतो माता अध्यात्मश्च पिता तथा ।
 अधिदैविकमाचार्यो व्यवसायाश्च भ्रातरः ॥ ११:३३ ॥
 श्रुतिः स्मृतिः स्मृता भार्या प्रज्ञा पुत्रः क्षमानुजः ।
 मैत्री बन्धुर्जटा चापं करुणा सुपवित्रकम् ।
 मुदिता मौन चत्वारः सर्वकार्यमुपेक्षका ॥ ११:३४ ॥
 यमवल्कलसंवीतस्तपःकृष्णाजिनाधरः ।
 उत्तरासङ्गमासीनो योगपट्टद्वरतः ॥ ११:३५ ॥
 वेदघोषेण घोषेण प्राणायामो ऽग्निहावनम् ।
 जितप्राण मृगाकूलो धृति यज्ञः क्रिया जपः ॥ ११:३६ ॥
 अर्थसंग्रह शास्त्रेषु सखा दमदयादयः ।
 शिवयज्ञं प्रयुञ्जीत साधनाष्टकपूजनम् ॥ ११:३७ ॥
 पञ्चब्रह्मजलैः पूतः सत्यतीर्थशिवहृदे ।

33ab cf. VSS 22.10ab: अध्यात्मनगरस्फीतः अधिभूतजनाकुलः 37d cf. DharmP 2.1:
 अष्टभिः साधनैरेभिश्चित्तं कायश्च यत्नतः । शोधयित्वा ततो योगी योगाभ्यासं समाचरेत् ॥

32a वैराग्य० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वैराग्या E 32b नियमा० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E मा० K₈₂^{ac} • ०श्रममा०
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०श्रमनो हरेत् C₉₄ 32c ०दृढ० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०दृष्ट० E 32d ०कारे
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०कार० C₀₂ 33a स्मृतो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ __ C₄₅ स्मृतौ E 33c अधिदैविक०
 em. GOODALL १अ१भौ१क० C₉₄ अधिभौतिक० C₄₅C₀₂K₈₂K₇E अधिभौक्तिक० K₁₀
 33d व्यवसायाश्च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ व्यवसायश्च E 34a स्मृता C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E स्मृतो
 C₄₅ 34c बन्धुर्ज० C₉₄C₄₅K₈₂K₇E बन्धु ज० C₀₂K₁₀ 34e मौन चत्वारः C₉₄K₈₂K₁₀
 K₇E मौनश्चत्वारः C₄₅ मौन चत्वार C₀₂ 34f ०कार्यमु० C_ΣK₁₀K₇E ०कार्यामु० K₈₂ •
 ०पेक्षका C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०पेक्षया E 35a ०संवीत० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०सान्वीत० E 35b ०कृष्णा०
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०कृष्णां C₀₂ • ०जिनाधरः K₇ ०जिनधरः C_ΣK₈₂K₁₀ (unmetr.) ०जिनं
 पुरः E 35d ०दृढ० C_ΣK₈₂K₇E ०दृष्ट० K₁₀ • ०व्रतः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E __ C₉₄
 36a वेद० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E _ द० C₉₄ • ०ण घोषेण C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०ण घोषीण
 C₀₂ 36b ०हावनम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ०हावन C₀₂ ०हावनम् C₄₅ 36d ०जपः C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E ०जिणः C₀₂ 37b सखा C_ΣK₈₂K₇E सखो K₁₀ • दमद० C₉₄^{pc}C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
 दयद० C₀₂ दम० C₉₄^{ac} 37c ०यज्ञं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ०यज्ञ C₀₂K₇ 37d ०पूजनम् C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇E ०पूजिकं C₀₂ 38a ०ब्रह्मजलैः पूतः C_ΣK₈₂K₇E ब्र____ K₁₀ 38b ०तीर्थ०
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०तीर्थ E

स्नानमाचमनं कृत्वा संध्यात्रयमुपासयेत् ॥ ११:३८ ॥
 अक्षमाला पुराणार्थं जप शान्तं दिवानिशम् ।
 ज्ञानसलिलसम्पूर्णमितिहासकमण्डलुः ॥ ११:३९ ॥
 पञ्चकर्मक्रियोत्क्रान्ति जप पञ्चविधः सुखम् ।
 साधनं शिवसंकल्पो योगसिद्धिफलप्रदः ॥ ११:४० ॥
 संतोषफलमाहारः कामक्रोधपराजितः ।
 आशापाशजयाभ्यासो ध्यानयोगरतिप्रियः ।
 अतिथिभ्यो ऽभयं दत्त्वा वानप्रस्थश्चरेद्भूतम् ॥ ११:४१ ॥
 वानप्रस्थमयं धर्मं गदित यत्पूर्वमवधारितं
 संसारोद्धरणमनित्यहरणमज्ञाननिर्मूलनम् ।
 प्रज्ञावृद्धिकरममोघकरणं क्लेशार्णवोत्तारणं
 जन्मव्याधिहरमकर्मदहनं सेवेत्स धर्मोत्तमम् ॥ ११:४२ ॥

[परिव्राजकः]

परिव्राजकधर्मो ऽयं कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।

42d E adds here a Śārdūlavikrīḍita line: श्रद्धापूर्वकमेव यः सनियमं साक्षाच्च जीवन्निवः

38d cf. VSS 11.59cd: शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत्

38c °चमनं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E °चनं C₄₅ 38d °सयेत् em. °श्रयेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇E
 39a अक्षमाला C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E अक्ष_ला C₉₄ • पुराणार्थं C_ΣK₈₂E पुराणाश्च K₁₀
 पुराणार्था K₇ 39b °शान्तं C₉₄C₄₅C₀₂K₁₀K₇E °शान्ति C₉₄K₈₂ 39c °सलिलं C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇ °सलीलं E 39d °कमण्डलुः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °कमण्डलु E 40ab °त्क्रान्ति जं
 C₉₄C₄₅K₁₀ °त्क्रान्तिजं C₀₂ °त्क्रान्तिर्जं K₈₂ °त्क्रान्तिजं K₇ ऽत्क्रान्ति जं E 40d °दः C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇ °दम् E 41c °भ्यासो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °भ्यास E 41d °रतिं C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 ___ C₉₄ °रतिं C₄₅ °रतिः E 41e अतिथिभ्यो ऽभयं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ आर्तिभ्यश्चाभयं E •
 दत्त्वा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E दारा C₀₂ 41f °प्रस्थश्च C₉₄C₄₅K₈₂K₇E °प्रस्थ च C₀₂K₁₀
 42a गदित यत् पूर्वम् अवधारितम् conj. गदितं पूर्वधारितम् C₉₄C₄₅ यत्पूर्वमवधारितं C₀₂E गदित
 पूर्वधारितं K₁₀ गदितं यत्पूर्वधारितं K₈₂ गदितं यत्पूर्वमवधारितं K₈₂ गदितं यत्पूर्वमेधारितं K₇
 42b °हरणमनित्यहरणमज्ञां C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ °हरणं अनित्यहरणन्तज्ञां K₈₂ °हरणमनित्यहरणमज्ञां
 C₀₂E 42c (प्रज्ञा... °त्तारणम्) C_ΣK₈₂K₇E om. K₁₀ • °करममोघं C_ΣK₈₂ (unmetr.)
 om. K₁₀ °कममोघं K₇ °करं प्रबोधं E • क्लेशार्णवो C_ΣK₇ क्लेशाण्वो K₈₂ om. K₁₀
 शोकार्णवो E 42d सेवेत्स C₉₄C₄₅K₈₂K₇E सेवे स C₀₂ सेवेत् K₁₀ 43b कीर्तयिष्यामि
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कीर्तयि_मि C₉₄

सुखदुःखं समं कृत्वा लोभमोहविवर्जितः ॥ ११:४३ ॥

वर्जयेन्मधु मांसानि परदारांश्च वर्जयेत् ।

वर्जयेच्चिरवासं च परवासं च वर्जयेत् ॥ ११:४४ ॥

वर्जयेत्सृष्टभोज्यानि भिक्षामेकां च वर्जयेत् ।

वर्जयेत्संग्रहं नित्यमभिमानं च वर्जयेत् ॥ ११:४५ ॥

सुसूक्ष्मं मनसा ध्यात्वा दृशौ पादं विनिक्षिपेत् ।

न कुप्येत अनालाभे लाभे वापि न हर्षयेत् ॥ ११:४६ ॥

अर्थतृष्णास्वनुद्विग्नो रोषे वापि सुदारुणे ।

स्तुतिनिन्दा समं कृत्वा प्रियं वाप्रियमेव वा ॥ ११:४७ ॥

नियमास्तु परीधानं संयमावृतमेखलः ।

निरालम्बं मनः कृत्वा बुद्धिं कृत्वा निरञ्जनाम् ॥ ११:४८ ॥

आत्मानं पृथिवीं कृत्वा खं च कृत्वा मनोन्मनम् ।

43d cf. VSS 4.71: कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः । चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सर्वथा वीतकल्मषः ॥ 44ab cf. Manu 2.177: वर्जयेन्मधु मांसं च गन्धं माल्यं रसान्नित्रयः । शुक्तानि यानि सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंसनम् ॥ 45b cf. Manu 2.188ab: भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं नैकान्नादी भवेद्भ्रती 46cd ≈ Manu 6.57: अलाभे न विषदी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् = VāsiṣṭhaDhS 10.22

43c ०दुःखं C₄₅ ०दुःख C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E 43d लोभमोह० C₄₅ लाभालोभ० C₉₄K₈₂K₁₀K₇ लाभलोभ० C₀₂ लाभालाभ० E • ०वर्जितः C_ΣK₈₂K₇E ०वर्जिताः K₁₀ 44a वर्जयेन् C₉₄K₁₀ वर्जयेत् C₄₅C₀₂K₈₂K₇E 44c ०वासं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०वासश् E 44d ०वासं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०वासश् E 45ab (वर्जयेत... च वर्जयेत) C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E om. C₄₅ 45a वर्जयेत्सृष्ट० C₀₂(?)K₈₂K₇ वर्जयेत्सृष्ट० C₉₄ om. C₄₅ वर्जयेत्सृष्ट० K₁₀ वर्जयेत्सृष्ट० E • ०भोज्यानि C_ΣK₈₂K₁₀E ०भोजालि(?) K₇ 45b ०क्षामेकां C₉₄K₁₀ om. C₄₅ ०क्षामेकं C₀₂K₈₂ ०क्षमेकञ् K₇ ०क्षामेकश् E 46b दृशौ conj. शुचौ C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • पादं C₄₅ C₀₂K₈₂K₇ पादं C₉₄ पाद K₁₀E • विनिक्षि० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E निक्षि० C₉₄ विनिक्षि० K₇ 46c कुप्येत C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E कुपेत C₀₂ • अनालाभे K₈₂ मनोलाभे C₉₄C₄₅K₁₀K₇ मनोलाभो C₀₂ मनालाभे E 47a अर्थ० C₄₅C₀₂K₇ अर्था० C₉₄K₈₂K₁₀ अर्थ E • ०नुद्विग्नो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०नुद्विग्नो C₀₂ 48a ०धानं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ०धानं K₇ ०धाना C₀₂ 48b ०वृत० C_ΣK₈₂K₇ ०मृत० K₁₀ ०नृत० E • ०मेखलः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०मेखलाः C₀₂ ०मेखला K₁₀ 48c ०बं मनः कृत्वा K₇ ०बमसत्कृत्वा C₉₄K₈₂ ०बमसंकृत्वा C₄₅ ०बमनंकृत्वा C₀₂ ०ब मनस्कृत्वा K₁₀ ०बमनङ्कृत्वा E 48d बुद्धिं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ बुद्धि C₄₅E • निरञ्जनाम् em. निरञ्जनम् C_ΣK₁₀K₇E निरञ्जनः K₈₂ 49ab कृत्वा खं च C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कृत्वा_श्च C₉₄ 49b मनोन्मनम् C_ΣK₈₂K₁₀ मनोन्मनः K₇ मनोन्मनैः E

त्रिदण्डं त्रिगुणं कृत्वा पात्रं कृत्वाक्षरोऽव्ययः ॥ ११:४९ ॥

न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत् ।

निर्द्वन्द्वो नित्यसत्यस्थो निर्ममो निरहंकृतः ॥ ११:५० ॥

दिवसस्याष्टमे भागे भिक्षां सप्तगृहं चरेत् ।

न चासीत न तिष्ठेत न च देहीति वा वदेत् ॥ ११:५१ ॥

यथालाभेन वर्तेत अष्टौ पिण्डान् दिने दिने ।

वस्त्रभोजनशय्यासु न प्रसज्येत विस्तरम् ॥ ११:५२ ॥

नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।

इन्द्रियाणि वशंकृत्वा कामं हत्वा यतव्रतः ॥ ११:५३ ॥

अतीतं च भविष्यं च न भिक्षुश्चिन्तयेत्सदा ।

क्रोधमानमददर्पान्परित्राङ्गर्जयेत्सदा ॥ ११:५४ ॥

विरागं तु धनुः कृत्वा प्राणायामगुणैर्युतम् ।

धारणाशरतीक्ष्णेन मृगं हत्वा मनेन्द्रियम् ॥ ११:५५ ॥

मैत्रीखङ्गसुतीक्ष्णेन संसारारिं निकृन्तयेत् ।

50cd cf. BhG 2.45cd: निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् 51b cf. Gaut-
DhS 23.18: तस्याजिनमूर्ध्वबालं परिधाय लोहितपत्रः सप्त गृहान्भक्षं चरेत् 53ab = MBh
12.237.15ab, Manu 6.45ab, NāradaParivrUp 3.61cd

49d ०क्षरो C_२K_{८२}K_७E ०करो K_{१०} • व्ययः C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०} व्ययं C_{०२} व्यय K_७ द्वयम् E
50a ०धर्मं च C_२K_{१०}K_७E ०धर्मं वा K_{८२} 50b ईर्ष्या० K_{८२}K_७E ईर्ष्या० C_२K_{१०} • ०द्वेषं C_{९४}C_{४५}
K_{८२}K_{१०}K_७E ०द्वेष C_{०२} 50c निर्द्वन्द्वो C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E निर्वन्द्वो C_{०२} • ०सत्य० C_{९४}C_{४५}
K_{८२}K_{१०}K_७E ०सत्य० C_{०२} 50d निर्ममो K_७E निर्मासो C_२K_{८२} निर्मासो K_{१०} • ०कृतः C_२K_{१०}
K_७ ०कृतं K_{८२} ०कृतिः E 51a दिवसस्या० C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E दिवसत्या० C_{४५} 51b भिक्षां
C_२K_{८२}K_७E भिक्षा K_{१०} 52a यथालाभेन C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E यथाला__ C_{९४} 52b अष्टौ
C_२K_{८२}K_{१०}K_७ अष्ट E 52c शय्यासु C_२K_{८२}K_७ शय्याश्च K_{१०} शय्यासु E 52d सज्येत
C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०} सज्ये C_{४५} सहेत K_७ सहेत E • विस्तरम् C_२K_{८२}K_{१०}K_७ विस्तरः E
53c वशंकृ० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E वसत्कृ० C_{०२} 53d हत्वा यतव्रतः C_२K_{८२}K_७E कृत्वा यतः
व्रतः K_{१०} 54b भिक्षुश्चि० C_२K_{१०}K_७ भिक्षुश्चि० K_{८२} भिक्षु चि० E • सदा C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७
E om. C_{४५} 54cd दर्पान्पि० C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E दर्पान्पि० C_{४५} 55a धनुः C_२K_{८२}K_{१०}
K_७ धनुष E 55b प्राणायामगु० C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E प्राणायामङ्गु० C_{९४} • युतम् C_२K_{१०}K_७
युतः K_{८२} वृतं E 55a तीक्ष्णेन K_{१०}E तीक्ष्णेन C_२K_७ तीक्ष्णेन K_{८२} 56a सुतीक्ष्णेन K_{१०}
C_{९४}K_७E सुतीक्ष्णेन C_{४५}C_{०२}K_{८२} ण K_{८२} 56b सारारिं C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}E सारारि C_{०२}K_७

करुणावर्तचक्रेण क्रोधमत्तगजं जयेत् ।
मुदितावर्मबद्धाङ्गस्तूणं पूर्णमुपेक्षया ॥ ११:५६ ॥
अनक्षरं परं ब्रह्म चिन्तयेत्सततं द्विज ।
ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोश्च हृदयं शिवः ।
शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत् ॥ ११:५७ ॥
संसारार्णवतारणं शुभगतिः स ब्रह्म संध्याक्षरं
ध्यायेन्नित्यमतन्द्रितो ह्यनुपमं व्यक्तात्मवेद्यं शिवम् ।
रूपैर्वर्णगुणादिभिश्च विहितं दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमं
यत्नोद्धृत्य समाश्रयेत्सुरगुरुं सर्वार्तिहर्ता हरम् ॥ ११:५८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे चतुराश्रमधर्मविधानो नामाध्याय एकादशमः ॥

57 ≈ Saubhāgyabhāskara of Bhāskararāya ad Lalitāsahasranāmastotra 302: ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोरपि शिवः स्मृतः । शिवस्य हृदयं सन्ध्या तेनोपास्या द्विजातिभिः ॥ इति कश्यपादिवचनैः कौर्मपाद्भस्करान्दादिनिखिलपुराणेषु च तत्र तत्र देवीकालिकाब्रह्माण्डमार्कण्डेयादिपुराणेषु बहुशः शक्तिरहस्य-देवीभागवत-तृतीयस्कन्धादिषु च इदंपर्येण सर्वत्र ज्ञानार्णवकुलार्णवादितन्त्रेषु त्वपरिमितत्या वर्णितम्

56f तूणं पूर्णमु० em. GOODALL तूणापूर्णमु० C₉₄ तूणापूर्णमु० C₄₅ तूनापूर्णमु० C₀₂ तूणापूर्णामु० K₈₂ तूणापूर्णमु० K₁₀K₇ तूणीपूर्णमु० E 57a अनक्षरं C₄₅ अनाक्षरं C₉₄K₈₂ अनाक्षर० C₀₂K₇E अनक्षर० K₁₀ • परं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E पर C₄₅K₇ 57c हृदयं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E हृदये C₉₄ हृदये K₇ 57cd विष्णुर्वि० C₉₄K₈₂E विष्णुम्वि० C₄₅ विष्णु वि० C₀₂K₁₀K₇ 57d शिवः E शिवं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ 57d ०सयेत् C₉₄C₀₂K₁₀ ०शयेत् C₄₅K₈₂ ०श्रयेत् K₇E 58a ०गतिः C₀₂E ०गति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ (unmetr.) ०गतिं K₇ • ०क्षरं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०क्षर C₄₅ 58b ०तन्द्रितो C₉₄K₈₂K₇E ०तन्द्रितो C₄₅ ०तन्द्रिय C₀₂ ०तन्द्रियं K₁₀ • ०वेद्यं C₉₄K₈₂K₇E ०वेद्य K₁₀ (unmetr.) 58c रूपैर्व० C₉₄K₈₂K₇E रूपै व० C₄₅C₀₂K₁₀ • विहितं C₉₄K₈₂(?)K₁₀K₇ रहितं K₈₂(?)E • दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् C₉₄K₁₀ दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् K₈₂ दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् C₄₅C₀₂K₇E 58d यत्नोद्धृत्य C₉₄K₈₂K₁₀K₇ यत्नाद्धृत्य E • समाश्रये० C₉₄K₈₂K₇E मणाश्रये० K₁₀ • सर्वार्तिहर्ता हरम् C₉₄K₁₀ सर्वार्तिहर्ता हरं K₈₂ सर्वार्तिहर्ता हरं K₇ सर्वार्तिहर्ता शङ्करम् E Colophon: नामाध्याय एकादशमः C₉₄K₈₂K₁₀ नामाध्याय एकादश K₇ नाम एकादशो ऽध्यायः E

[द्वादशमो ऽध्यायः]

[आतिथ्यधर्मः]

देव्युवाच ।

अहिंसा परमो धर्मः सततं परिकीर्त्यते ।

आतिथ्यकानां धर्मं च कथयस्व यदुत्तमम् ॥ १२:१ ॥

महेश्वर उवाच ।

अहिंसातिथ्यकानां च शृणु धर्मं यदुत्तमम् ।

त्रैलोक्यमखिलं देवि रत्नपूर्णं सुलोचने ॥ १२:२ ॥

चतुर्वेदविदे दानं न तत्तुल्यमहिंसकः ।

शृणु धर्ममतिथ्यानां कीर्तयिष्यामि सुन्दरि ॥ १२:३ ॥

[विपुलोपाख्यानम्]

आसीद्वृत्तं पुराख्यानं नगरे कुसुमाह्वये ।

कपिलस्य सुतो विद्वान्विपुलो नाम विश्रुतः ॥ १२:४ ॥

धर्मनित्यो जितक्रोधः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।

ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च मद्भक्तः कृतनिश्चयः ॥ १२:५ ॥

धनाढ्यो ऽतिथिपूज्यश्च दाता दान्तो दयालुकः ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 210r–215r, C₄₅ ff. 215v–219v, C₀₂ ff. 287v–283v (f. 291 is missing), K₈₂ ff. 17v–22r, K₁₀ exp. 58 (lower) – 62 (lower), K₇ ff. 225v–230r, E pp. 617–628; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

5b = MBh 12.218.13b

1ab धर्मः स० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E धर्मोऽस्स० C₀₂ **1c** आतिथ्य० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E अतिथ्य० C₄₅K₁₀ • धर्मं च C₉₄C₄₅K₈₂K₇E धर्मश्च C₀₂ धर्मानां K₁₀ **2** महेश्वर C_ΣK₁₀K₇E भगवान् K₈₂ **2b** शृणु C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E _ णु C₉₄ • धर्मं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ धर्म C₀₂E • ०त्तमम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०त्तमां E **2d** ०पूर्णं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पूर्णं C₀₂ ०पूर्णां E • ०लोचने C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०लोचनं C₄₅ **3a** दानं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E नानं C₄₅ **4a** आसीद्वृत्तं C₉₄K₈₂E आशीदत्तं C₄₅ आसीद्वृत्तम् C₀₂ आसी वृत्तं K₁₀ आसीद्वृत्त K₇ • ०ख्यानं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०ख्यातं E **4b** नगरे कुसुमाह्वये C₉₄C₄₅K₈₂K₇E नगरं कुसुमाह्वयम् C₀₂K₁₀ **5c** ब्रह्मण्य० C₄₅K₈₂K₁₀E ब्राह्मण्य० C₉₄C₀₂K₇ • ०ज्ञश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ०ज्ञ C₄₅ ०ज्ञश्च K₁₀ **5d** ०भक्तः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०भक्त० E **6a** ०पूज्यश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ०पूज्य C₄₅K₈₂ ०पूजश्च K₁₀ **6b** दान्तो C₄₅K₇E दान्त C₉₄C₀₂K₈₂ दान्तो(?) C₄₅^{pc} दान्त K₁₀

न्यायार्जितधनो नित्यमन्यायपरिवर्जितः ॥ १२:६ ॥

भार्या च रूपिणी तस्य चन्द्रबिम्बशुभानना ।
पीनोत्तुङ्गस्तनी कान्ता सकलानन्दकारिणी ।
पतिव्रता पतिरता पतिशुश्रूषणे रता ॥ १२:७ ॥

अथ केनापि कालेन सूर्यरागमभूततः ।
ग्रस्तभागत्रयस्त्वासीत्कृष्णमाधवमासिके ॥ १२:८ ॥

स्नातुकामावतीर्यन्ते सर्वे पौरनृपादयः ।
देवाश्च पितरश्चैव तर्प्यन्ते विधिवत्तथा ॥ १२:९ ॥

केचिज्जुहति तत्राग्निं केचिद्विप्रांश्च तर्पयेत् ।
केचिदानोपतिष्ठन्ति केचित्स्तुवन्ति देवताम् ॥ १२:१० ॥

ध्यानयोगरताः केचित्केचित्पञ्चतपे रताः ।
एवं प्रवर्तमानेषु राजनादिषु सर्वशः ॥ १२:११ ॥

विपुलो ऽपि हि तत्रैव गङ्गागण्डकिसंगमे ।
भार्यया सह तत्रैव स्नात्वा क्षोमविभूषणः ॥ १२:१२ ॥

देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः ।

7ef cf. *Brahmavaivartapurāṇa* 4.27.174cd: पतिव्रते पतिरते पतिं देहि नमो ऽस्तु ते

6c न्याया० C₀₂K₈₂K₇E न्यायो० C₉₄C₄₅K₁₀ 6cd नित्यम० C_ΣK₈₂K₇E नित्यं० K₁₀
6d ०वर्जितः C_ΣK₈₂K₇E ०वर्जयेत् K₁₀ 7b ०बिम्ब० C_ΣK₁₀K₇E ०बिंबा K₈₂ • ०शुभानना
C_ΣK₈₂K₇E ०निभानना K₁₀ 7d सकला० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E C₉₄ 7e पतिव्रता
C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E पतिव्रता C₄₅ • पतिरता C₉₄C₀₂K₈₂K₇E पतिरता C₄₅K₁₀ 7f पतिशुश्रूषणे
C_ΣK₈₂K₇E पतिशुश्रूषणे K₁₀ 8b ०भूततः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०भूततः C₀₂ 9a ०वतीर्यन्ते
C_ΣK₈₂K₁₀K₇ च तीर्थन्ते E 9c देवाश्च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E देवश्च C₀₂ 9d तर्प्यन्ते C₉₄C₀₂
K₈₂K₇E तर्प्यन्ते C₄₅K₁₀ 10a ०चिज्जुहति C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ०चिज्जुति C₄₅ ०चिज्जुहति
C₀₂ 10b विप्रांश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E विप्राश्च C₄₅ 10c दानो० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ध्यानो०
E 10d केचित्स्तुवन्ति C₉₄C₄₅K₇ केचि स्तुवन्ति K₈₂K₁₀ केचिद्वन्ति C₀₂ केचित्स्तुवन्ति E •
देवताम् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E देवता C₄₅K₇ 11a ०रताः C_ΣK₈₂K₇E ०रता K₁₀ 11d राजना०
C_ΣK₈₂K₁₀K₇ राजना० E 12a ऽपि हि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ पि C₄₅ हि न K₈₂^{ac} पि च
E 12c भार्यया C₉₄^{pc}C₄₅K₈₂K₁₀K₇ भार्यया C₉₄^{ac}C₀₂E 12d ०भूषणः C₉₄C₄₅K₁₀K₇
E ०भूषणैः C₀₂ ०भूषितः K₈₂ 13ab देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः C₄₅K₈₂K₁₀K₇
देवतागुरुवि_णामन्येषां तर्पणे रतः C₉₄ देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रताः C₀₂ om. K₈₂^{ac} देवतागुरुविप्राणामन्येषां
तर्पणा रतः E

तत्रावसरसम्प्राप्तो ब्राह्मणो ऽतिथिरागतः ॥ १२:१३ ॥

भार्या तस्यातिरूपेण मोहिता ब्रह्मणस्तदा ।
ब्राह्मणो ऽपि तथैवेह रूपेणाप्रतिमो भवेत् ॥ १२:१४ ॥

अन्योन्यदृष्टिसंसक्तौ जातौ तौ तु परस्परम् ।
विपुलेनाञ्जलिं कृत्वा ब्राह्मण संशितव्रत ॥ १२:१५ ॥

आज्ञापय द्विजश्रेष्ठ अद्य मे ऽनुग्रहं कुरु ।
भार्याभृत्यपशुग्राम रत्नानि विविधानि च ॥ १२:१६ ॥

विपुलेनैवमुक्तस्तु गृहीतो ब्राह्मणो ऽब्रवीत् ।
यदि सत्यं प्रदातासि सुप्रसन्नं मनस्तव ॥ १२:१७ ॥

विपुल उवाच ।
सुप्रसन्नं मनो मे ऽद्य सुप्रसन्नं तपःफलम् ।
शीघ्रमाज्ञापय विप्र यच्चाभिलषितं तव ।
अदेयं नास्ति विप्रस्य स्वशिरःप्रभृति द्विज ॥ १२:१८ ॥

ब्राह्मण उवाच ।
यद्येवं वदसे भद्र भार्या मे देहि रूपिणीम् ।
स्वस्ति भवतु भद्रं वः कल्याणं भव शाश्वतम् ॥ १२:१९ ॥

15d = MBh 12.213.18d and 12.347.1d

14b मोहिता C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E मोहितो C₄₅ • ब्रह्मणस्तदा C₉₄C₄₅K₇ ब्राह्मणास्तथा C₀₂
ब्राह्मणस्तदा K₈₂K₁₀ ब्राह्मणस्य च E **14c** ब्राह्मणो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ब्रह्मणो C₄₅ •
तथैवेह C₄₅K₈₂K₁₀E तथैवेह C₉₄ तथैवेह C₀₂K₇ **14d** रूपेणा० C₉₄K₈₂K₁₀K₇ रूपेणा०
C₄₅ रूपेण C₀₂ रूपिणा० E **15a** संसक्तौ C₀₂E संशक्तौ C₉₄K₈₂K₇ शक्तौ C₄₅ संसक्तौ
C₀₂K₁₀ **15b** जातौ तौ C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E जातौ तौ तौ C₀₂ जातौ ता K₇ **15d** ब्राह्मण C₄₅
C₀₂ ब्राह्मणः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E • शित० em. श्रित० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • व्रत conj. व्र×
C₉₄ व्रतः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E **16b** ग्रहं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ग्रह C₄₅ **16c** भृत्य०
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E भृत्या० C₀₂ **17b** ब्राह्मणो ऽब्रवीत् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ब्राह्मणस्तथा
C₀₂ **17c** यदि सत्यं प्रदातासि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E om. C₀₂ **17d** सुप्रसन्नं मनस्तव C₉₄C₄₅
K₈₂K₇ om. C₀₂ सुप्रसन्नमनस्तव K₁₀E **18a** प्रसन्नं मनो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E प्रसन्नमनो C₀₂
K₁₀ **18b** सुप्रसन्नं तपः० C_ΣK₈₂K₇E सुप्रसन्नतपः० K₁₀ **18c** शीघ्र० C_ΣK₈₂K₇E श्रीघ्र० K₁₀
18e अदेयं C_ΣK₈₂K₇E अदेय K₁₀ **18f** स्वशिरः० C_ΣK₁₀K₇E शरीर० K₈₂ • भृति C_Σ
K₈₂K₁₀K₇ भृतिर् E **19** ब्राह्मण C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₇E ब्राह्मणा C₉₄ ब्रह्म K₁₀ **19b** भार्या
C_ΣK₈₂E भार्या K₁₀K₇ **19c** स्वस्ति C_ΣK₈₂K₇ स्वस्तिं K₁₀ स्वस्तिर् E **19d** कल्याणं
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E कल्याणं C₀₂ • भव C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तव E

विपुल उवाच ।

प्रतीच्छ भार्या सुश्रोणीं रूपयौवनशालिनीम् ।

अकुत्सितां विशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ १२:२० ॥

भार्योवाच ।

परित्याज्या कथं नाथ अपापां त्यजसे कथम् ।

अतीव हि प्रियां भार्या निर्दोषां च कथं त्यजे: ॥ १२:२१ ॥

सखा भार्या मनुष्याणामिह लोके परत्र च ।

दानं वा सुमहदत्त्वा यज्ञो वा सुबहुः कृतः ॥ १२:२२ ॥

अपुत्रो नाप्नुयात्स्वर्गं तपोभिर्वा सुदुष्करैः ।

श्रुतो मे पितृभिः प्रोक्तो ब्राह्मणैश्च ममान्तिके ॥ १२:२३ ॥

अपुत्रो नाप्नुयात्स्वर्गं श्रुतं मे बहुशः पुरा ।

मन्दपालो द्विजश्रेष्ठो गतः स्वर्गं तपोबलात् ॥ १२:२४ ॥

दानानि च बहून् दत्त्वा यज्ञांश्च विविधांस्तथा ।

वेदांश्च जपयज्ञांश्च कृत्वा स द्विजसत्तमः ॥ १२:२५ ॥

प्राप्तद्वारो ऽपि यस्यापि देवदूतैर्निवारितः ।

20 विपुल $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ विप्र E **20a** भार्या $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ भार्या K_{10} • श्रोणीं $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_7E$ श्रोणि $C_{02}K_{82}K_{10}$ **20b** शालिनीम् $C_{\Sigma}K_{82}E$ शालिनी K_{10} शीलिनीं K_7
20a अकुत्सितां विशालाक्षीं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ अकुत्सिता विशालाक्षि C_{02} अकुत्सिता विशालाक्षी
 K_{10} **20b** निभाननाम् $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ निभानना K_{10} **21a** त्याज्या $C_{94}K_{82}K_7E$ त्याज्य
 $C_{45}K_{10}$ त्याज्य C_{02} **21c** प्रियां $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ प्रियं $C_{02}K_{10}$ **21d** निर्दोषां $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7E$ निर्दोष C_{02} • त्यजे: $C_{94}K_{82}K_7$ त्यजेत् $C_{45}C_{02}$ त्यजेत् $K_{10}E$ • च conj. स
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ **22ab** मनुष्याणामिह $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ मनुष्याणामिह C_{02} **22d** बहुः
em. बहु $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ (unmetr.) बहु K_{10} बहून् E • कृतः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ कृतम्
 C_{02} **23ab** स्वर्गं तपोभिर्वा $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ स्वर्गनर्वा C_{94} **23d** न्तिके
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ न्तिकैः C_{45} **24a** स्वर्गं $C_{94}K_{82}K_7E$ स्वर्गं $C_{45}C_{02}K_{10}$ **24c** पालो
 K_7E पाल $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ **25a** बहून् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ बहू द K_7 **25b** यज्ञांश्च विविधांस्तथा
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$ यज्ञांश्च विविधांस्तथा K_7 यत्वा यज्ञांश्च विविधां तथा C_{45} स्यज्ञांश्च विविधांस्तथा
 E **25c** वेदांश्च जपयज्ञांश्च $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$ वेदांश्च जपयज्ञांश्च C_{45} वेदांश्च जपयज्ञांश्च K_{10} वेदांश्च
जपयज्ञांश्च E **25d** स द्वि० conj. तद्वि० $C_{\Sigma}K_{82}E$ तद्वि० K_{10} सद्वि० K_7 • सत्तमः $C_{\Sigma}K_{10}K_7$
 E सत्तम K_{82} **26a** द्वारो $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ द्वारे K_{10} **26ab** यस्यापि दे० $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ यस्यापि
दे० K_{10} यस्याहि दे० E **26b** दूतैर्नि० $C_{\Sigma}K_{82}E$ दूतैर्नि० K_{10} दूतैर्नि० K_7

अपुत्रो नाप्नुयात्स्वर्गं यदि यज्ञशतैरपि ॥ १२:२६ ॥
 इत्युक्तस्तु च्युतः स्वर्गान्मन्दपालो महानृषिः ।
 पुत्रानुत्पादयामास शारङ्गांश्चतुरो द्विजः ॥ १२:२७ ॥
 तेन पुण्यप्रभावेण स्वर्गं प्राप्तो ह्यवारितः ।
 कुलत्राणात्कलत्रास्मि भरणाद्भार्य एव च ॥ १२:२८ ॥
 दारसंग्रहं पुत्रार्थे क्रियते शास्त्रदर्शनात् ।
 यानि सन्ति गृहे द्रव्यं ग्रामघोषगृहाणि च ॥ १२:२९ ॥
 दातुमर्हसि विप्राय न मां दातुमिहार्हसि ।
 भार्याया वचनं श्रुत्वा विपुलः पुनर्ब्रवीत् ॥ १२:३० ॥
 साधु भामिनि जानामि साधु साधु पतिव्रते ।
 जितोऽस्म्यनेन वाक्येन अनेनास्मि हि तोषितः ॥ १२:३१ ॥
 अद्य ग्रहणकाले च द्विज आगत्य याचते ।
 ददामीति प्रतिज्ञाय अदत्त्वा नरकं व्रजे ॥ १२:३२ ॥
 नरकं यदि गच्छामि कुलेन सह सुन्दरि ।
 कल्पकोटिसहस्रेऽपि नरकस्थो यशस्विनि ।
 मुक्तिमेव न पश्यामि जन्मकोटिशतैरपि ॥ १२:३३ ॥
 अदानाच्चाशुभं देवि पश्यामि वरवर्णिनि ।

26c ०यात्स्वर्गं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०यात्स्वर्गं C₀₂ 26d ०शतैरपि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
 करोति यः C₀₂ 27a ०क्तस्तु च्युतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०क्तस्तु च्युतः C₀₂ 27c पुत्रानु०
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E पुत्रमु० C₀₂ 27d शारङ्गांश्च K₈₂K₇ शारङ्गाश्च C₉₄ शारङ्गांश्च C₄₅
 शारङ्गाश्च C₀₂K₁₀ शारङ्गाश्च E • द्विजः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E द्विज C₀₂ 28b स्वर्गं C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E स्वर्गं C₀₂ • ०वारितः C₉₄K₈₂K₇E ०वारितः K₁₀ 28c कुलं C₄₅ कलं C₉₄C₀₂K₈₂
 K₁₀K₇E • ०त्राणात्क० K₁₀ ०त्राणां क० C₉₄K₈₂E ०त्राणा क० K₇ • ०स्मि C₉₄K₈₂K₇E ०स्मि
 K₁₀ 28d ०आर्द्रार्थ एव C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ०आर्द्रार्थमेव C₄₅ ०आ भार्य एव C₀₂K₁₀ 29a ०ग्रह
 C₀₂K₁₀K₇E ०ग्रहः C₉₄C₄₅K₈₂ • पुत्रा० C₉₄K₈₂K₁₀K₇ पात्रा० E 29b क्रियते C₉₄C₀₂
 K₈₂K₁₀K₇E क्रियाते C₄₅ 30c वचनं C₉₄K₈₂K₁₀E वचन K₇ 30d ०ब्रवीत् C₉₄C₄₅C₀₂
 K₈₂K₁₀K₇ ०ब्रवीत् । विपुल उवाच । C₀₂E 31a जानामि C₄₅C₀₂K₈₂E जानासि C₉₄K₁₀
 K₇ 31b पति० C₉₄K₈₂K₇E प्रति० K₁₀ 31d तोषितः C₉₄K₈₂K₁₀E तोषितः K₇ 32d व्रजे
 C₉₄K₈₂K₇ व्रजेत् C₄₅C₀₂K₁₀E व्रजेत् K₈₂ 33a यदि C₉₄K₈₂K₁₀E ययदि K₇ 33c ०सहस्रे
 ऽपि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०सहस्राणि C₀₂E 33d ०स्थो य० K₇E ०स्थाद्य० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀
 स्था य० C₄₅ 33e मुक्तिमेव C₉₄K₈₂K₁₀K₇ मुक्तिमेवन् E 34a अदानाच्चा० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 K₇E अदाना चा० C₀₂

दानेन तु शुभं पश्ये स्वर्गलोके यदक्षयम् ॥ १२:३४ ॥
 नोक्तं मयानृतं पूर्वं नित्यं सत्यव्रते स्थितः ।
 सत्यधर्ममतिक्रम्य नान्यधर्मं समाचरे ॥ १२:३५ ॥
 भार्या धर्मसखेत्येवं त्वया पूर्वमुदाहृतम् ।
 यदि धर्मसखायासि सो ऽद्य काल इहागतः ॥ १२:३६ ॥
 द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः ।
 जिज्ञासार्थमहं भद्रे न विघ्नं कर्तुमर्हसि ॥ १२:३७ ॥
 माताव्यक्तः पिता ब्रह्मा बुद्धिर्भार्या दमः सखा ।
 पुत्रो धर्मः क्रियाचार्य इत्येते मम बान्धवाः ॥ १२:३८ ॥
 कालश्रेष्ठो ग्रहः सूर्यो गङ्गा श्रेष्ठा नदीषु च ।
 चन्द्रक्षये दिनं श्रेष्ठं नरश्रेष्ठो द्विजोत्तमः ॥ १२:३९ ॥
 शुश्रूषणार्थं विप्रस्य मया दत्तासि सुन्दरि ।
 सर्वस्वं ब्राह्मणे दत्त्वा वनमेवाश्रयाम्यहम् ॥ १२:४० ॥
 शङ्कर उवाच ।
 तूष्णीम्भूता ततो भार्या अश्रुपूर्णाकुलेक्षणा ।
 करे गृह्य विशालाक्षी ब्राह्मणाय निवेदिता ॥ १२:४१ ॥
 यानि सन्ति गृहे द्रव्यं हिरण्यं पशवस्तथा ।

39b ≈ 15.18b: श्रेष्ठा गङ्गा नदीषु च

34d ०लोके C_ΣK₈₂^pK₁₀K₇ om. K₈₂^{ac} ०लोकं E 35a नोक्तं C_ΣK₈₂K₁₀K₇^pE नोक्ता K₇^{ac}
 35b ०व्रते C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०व्रत० E 35d ०चरे C_ΣK₈₂K₇ ०चरेत् K₁₀E 36a धर्म० C_ΣK₁₀
 K₇E धर्म K₈₂ 36b त्वया em. त्वयि C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 36c ०सखाया० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 E ०सखा० C₄₅ 37a ०धरो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०परो C₄₅ 37c ०र्थमहं C_ΣK₈₂E ०र्थम्महं
 K₁₀ ०र्थमह K₇ 38a ०व्यक्तः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ०व्यक्त C₀₂ ०व्यक्तऽ K₇ 38b बुद्धिर्भा०
 C₉₄C₄₅K₁₀ बुद्धि भा० C₀₂K₈₂K₇E • दमः C_ΣK₈₂K₇E दम K₁₀ (unmetr.) • सखा C₄₅C₀₂
 K₈₂K₁₀K₇E समा C₉₄ 39a ०श्रेष्ठो C₄₅K₈₂K₇^p ०श्रेष्ठ० C₉₄C₀₂K₁₀ ०श्रेष्ठा K₇^{ac} ०श्रेष्ठः E
 39b श्रेष्ठा C_ΣK₇E श्रेष्ठो K₈₂ श्रेष्ठ K₁₀ 39c दिनं C₉₄C₄₅K₈₂K₇ दिन० C₀₂K₁₀E 39d ०त्तमः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०त्तम C₀₂ 40a ०र्थं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०र्थं C₄₅ 41 शङ्कर C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇ महेश्वर E 41a तूष्णीम्भूता C₉₄ तूष्णीभूत्वा C₄₅ तूष्णीभूत C₀₂ तूष्णीभूता K₈₂
 K₁₀ तूष्णीम्भूती K₇ तूष्णीभूतां E • भार्या C_ΣK₈₂K₁₀K₇ भार्या E 41b ०क्षणा C₉₄C₄₅K₈₂
 K₇ ०क्षणः C₀₂ ०क्षणाः K₁₀ ०क्षणाम् E 41c ०क्षी C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०क्षी E 41d ब्राह्मणाय
 निवेदिता C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ब्राह्मण दिवेदिता C₄₅ 42b हिरण्यं C_ΣK₁₀K₇ हिरण्य० K₈₂E

ददामि ते द्विजश्रेष्ठ ग्रामघोषगृहादिकम् ॥ १२:४२ ॥
 मुक्तावैडूर्यवासांसि दिव्याण्याभरणानि च ।
 सर्वान्गृहाण विप्रेन्द्र श्रद्धया दत्तसत्कृतान् ॥ १२:४३ ॥
 प्रीयतां भगवान्धर्मः प्रीयतां च महेश्वरः ।
 प्रीयन्तां पितरः सर्वे यद्यस्ति सुकृतं फलम् ॥ १२:४४ ॥
 रुद्र उवाच ।
 विपुलस्य वचः श्रुत्वा ब्राह्मणेन तपस्विना ।
 आशीः सुविपुलं दत्त्वा विपुलाय महात्मने ॥ १२:४५ ॥
 वसेत्तत्र गृहे रम्ये भार्यामादाय तस्य च ।
 विपुलस्तु नमस्कृत्वा कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १२:४६ ॥
 ब्राह्मणमभिवाद्यैवं गतः शीघ्रं वनान्तरम् ।
 वने मूलफलाहारो विचरेत महीतले ॥ १२:४७ ॥
 एकाकी विजने शून्ये चिन्तया च परिप्लुतः ।
 क गच्छामि क भोक्ष्यामि कुत्र वा किं करोम्यहम् ॥ १२:४८ ॥
 न पथं विषयं वेद्मि ग्रामं वा नगराणि वा ।

42c ददामि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ददानि C₄₅ • ते द्विज० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E __ ज० C₉₄ त
 द्विज० K₇ 43a वैडूर्य० C₉₄C₄₅K₁₀K₇ वैभार्य० C₀₂ वैर्य० K₈₂ वैदूर्य० K₈₂E • वासांसि
 C_ΣK₈₂K₁₀E वासांसि K₇ 43c सर्वान्गृहाण C₉₄C₄₅K₈₂E सर्वान्गृहान् K₁₀ सर्वा गृहाण K₇
 सर्वान्तान्गृह C₀₂ 43d सत्कृतान् em. सत्कृताम् C_ΣK₈₂K₇E सत्कृतम् K₁₀ 44b प्रीय०
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇E प्रीन० K₇ 44c प्रीयन्तां C₉₄ प्रीयतां C₄₅C₀₂K₈₂K₇E प्रीयता K₁₀ • पितरः
 C_ΣK₁₀K₇E पितर K₈₂ 44d अस्ति C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E अस्ति C₉₄ 45 रुद्र C_ΣK₈₂K₁₀K₇
 महेश्वर E 45a वचः श्रुत्वा C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E वचश्श्रु C₉₄ 45b तपस्विना C_ΣK₈₂K₇E
 तपस्विनाम् K₁₀ 46a वसेत्तत्र गृहे C₄₅K₈₂ वस तत्र गृहे C₉₄C₀₂K₁₀ वस एतत्र गृहे K₇ वसते
 च गृहं E 46c विपुलस्तु C_ΣK₈₂K₇E विपुलस्य K₁₀ 46d कृत्वा चापि C_ΣK₈₂K₁₀ ×××× K₇
 कृत्वा च वि० E 47a ब्राह्मण० C_ΣK₈₂K₇E ब्राह्मणा० K₁₀ • दैवं em. दैवं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀
 E दैवं K₇ द्येनं C₄₅ 47b शीघ्रं C_ΣK₈₂K₇E शीघ्रं K₁₀ 47c फलाहारो C_ΣK₈₂K₁₀K₇
 E फाहारो K₇ 48a एकाकी C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E एका C₉₄ 48b परि० C_ΣK₈₂K₁₀
 E पलि० K₇ 48c क गच्छामि C_ΣK₈₂K₁₀E क गच्छामि K₇ • क भोक्ष्यामि C₉₄ क भोज्यामि
 C₄₅K₈₂K₁₀ क भोक्ष्यामि C₀₂ क भोक्ष्यामि K₇ किं भोक्ष्यामि E (unmetr.) 49a विषयं वेद्मि
 C₉₄K₈₂K₁₀E विषयं वेद्मि C₄₅C₀₂ विषयं वेद्मि K₇ 49b वा C₉₄C₀₂K₁₀K₇E च C₄₅K₈₂

खेटखर्वटदेशं वा जानामीह न कंचन ॥ १२:४९ ॥

अमुं सुशैलं पश्यामि विपुलोदरकन्दरम् ।
तमारुह्य निरीक्ष्यामि ग्रामं नगरपत्तनम् ॥ १२:५० ॥

एवमुत्त्वा तु विपुलः शनैः पर्वतमारुहत् ।
वृक्षच्छायां समालोक्य निषसाद श्रमान्वितः ॥ १२:५१ ॥

एतस्मिन्नेव काले तु वृक्षशाखावतार्य च ।
अपूर्वं च सूरूपं च सुगन्धत्वं च शोभनम् ॥ १२:५२ ॥

फलं गृह्य विचित्रं च हृदयानन्दनं शुभम् ।
विपुलस्याग्रतः कृत्वा पुनर्वृक्षं समारुहत् ॥ १२:५३ ॥

विपुलश्चित्रवद्वृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
अहो वा स्वप्नभूतो ऽस्मि अहो वा तपसः फलम् ॥ १२:५४ ॥

न पश्यामि न जिघ्रामि न च स्वादं च वेदम्यहम् ।
वार्त्तापि न च मे श्रोता प्रतिजानामि कंचन ॥ १२:५५ ॥

एवमुत्त्वा ह्यनेकानि फलं गृह्य मनोरमम् ।
सुनिरीक्ष्य पुनर्जिघ्रन् पुनर्जिघ्रन्निरीक्ष्य च ॥ १२:५६ ॥

फलं चात्र निरूप्यन्तो देशं वाप्यवलोकयन् ।

49c खेट० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E क्षेत्र० C₀₂ • ०खर्वट० E ०कर्पट० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ 49d कंचन
em. कश्चन C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 50a सुशैलं C_ΣK₈₂K₁₀E सुशैलं K₇ 50b विपुलो० C_ΣK₈₂K₇
E विलो० K₁₀ 50c निरीक्ष्यामि C_ΣK₈₂K₁₀E निरीक्ष्यामि K₇ 51a एवमु० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
E एकं उ० C₄₅ 51b ०रुहत् E ०रुहेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ 51c ०च्छायां C_ΣK₈₂K₁₀E ०च्छाया
K₇ 52a एतस्मिन्नेव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E एतस्मिन्नेव C₀₂ एतस्मिन्नेव K₇ • काले तु C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀ कालेन C₀₂E कालेन K₇ 52b वृक्ष० C_ΣK₁₀K₇^{pc}E वृक्षा० K₈₂K₇^{ac} 52c सूरूपं
C₉₄C₀₂K₁₀K₇E स्वरूपं C₄₅K₈₂ 53d पुनर्वृक्षं समारुहत् C₉₄C₄₅K₈₂K₇E पुन वृक्ष समारुहम्
C₀₂ पुनर्वृक्ष समारुहं K₁₀ 54a ०त्रवद्वृष्ट्वा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०त्रव दृष्ट्वा C₀₂ 54cd ०भूतो
ऽस्मि अहो C_ΣK₁₀K₇E ०संभूतो ऽस्म्यहो K₈₂ 55a जिघ्रामि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E च ग्रामि
C₄₅ 55c श्रोता C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E श्रोत्रा C₉₄ 55d कंचन em. कश्चन C_ΣK₈₂K₁₀
K₇E 56a ०मुत्त्वा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०मुक्ता C₀₂ 56b गृह्य C_ΣK₈₂K₁₀E गृह K₇
56c ०निरीक्ष्य C_ΣK₈₂K₁₀E ०निरीक्ष्य K₇ 56cd पुनर्जिघ्रन्पुनर्जिघ्रन् C₉₄C₄₅K₈₂E मुन जिघ्रं
पुन जिघ्रं C₀₂ पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं K₁₀ पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं K₇ 56d निरीक्ष्य C_ΣK₈₂K₁₀E निरीक्ष
K₇ 57a चात्र C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E चा C₉₄ चात्र C₉₄^{pc} • निरूप्यन्तो E निरूप्यान्ति C₉₄
निरूप्यां चा C₄₅ निरूप्यन्ति C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 57b ०लोकयन् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०लोकयत्
C₄₅

पाथेयरहितश्चास्मि देवदत्तं फलं मम ॥ १२:५७ ॥
तत्फलं प्रतिगृह्यैव नगरं प्रविशाम्यहम् ।
प्रार्थयित्वा तु यत्किञ्चिज्जीवनार्थं चराम्यहम् ॥ १२:५८ ॥
ततः शैलमतिक्रम्य नगरं प्रविवेश ह ।
पथि कश्चिज्जनः पृष्ठः किंनाम नगरं त्विदम् ॥ १२:५९ ॥
स होवाच पथीकेन किमपूर्वमिहागतः ।
दक्षिणापथदेशोऽयं नरवीरपुरं त्वदः ॥ १२:६० ॥
राजा सिंहजटो नाम राज्ञी तस्य च केकयी ।
अतिवृद्धो जराग्रस्तः केकयी च तथैव च ॥ १२:६१ ॥
दाता सर्वकलाज्ञश्च युद्धे वीर्यबलान्वितः ।
ब्रह्मण्यो वत्सलो लोके सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १२:६२ ॥
विपुल उवाच ।
अत्र श्रेष्ठमुपास्यामि नाम वा तस्य किं वद ।
कतमो देश तद्वासः कथयस्व न संशयः ॥ १२:६३ ॥
विपुलेनैवमुक्तस्तु पथिकोवाच तं पुनः ।

57c पाथेय० C_२K_{८२}K_७E पथेय० K_{१०} • ०रहितश्चा० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E ०रहिते चा० C_{०२}
57d ०दत्तं C_{९४}K_{८२}K_७ ०दत्त० C_{४५}C_{०२}K_{१०}E • फलं C_२K_{८२}K_{१०}E om. K_७ 58a ०गृह्यैव C_{४५}
K_{१०}E ०गृह्येव C_{९४}K_७ गृहे च C_{०२} ०गृह्यैवं K_{८२} 58c तु C_२K_{८२}K_{१०}K_७ च E 58cd यत्किञ्चिज्जी०
C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E यत्किञ्चि जी० C_{०२} 59d नगरं त्विदम् C_{९४}K_{८२}K_७E नगर त्विदम् C_{४५}
C_{०२} नगरं त्विह K_{१०} 60a स हो० C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_७E अहो० C_{४५}K_{१०} • पथीकेन C_२K_{८२}K_{१०}E
पथीको न K_७ 60b ०गतः C_२K_{८२}K_७E ०तवः K_{१०} 60c ०पथ० C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E ०पथे
C_{४५} 60d ०पुरं त्वदः C_{४५} ०पुरं त्वयः C_{९४} ०पुरं त्वयं C_{०२}K_{८२}K_{१०} पुरन्दरः K_७ ०पुरं स्वयम् E
61a राजा C_२K_{८२}K_{१०} राजा हि K_७ राज E • ०जटो C_२K_{८२}K_{१०}K_७ ०यतो E 61b केकयी
C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E कैकयी C_{९४} 61d केकयी C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E कैकयी C_{९४} • तथैव
च C_२K_{८२}K_{१०}E तथैव र K_७ 62a दाता C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E _ ता C_{९४} • ०कला० E ०कल०
C_२K_{८२}K_{१०}K_७ 62b युद्धे C_२K_{८२}K_७E युद्धो K_{१०} 63a ०पास्यामि C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E
०पस्यामि C_{०२} 63b नाम C_{९४}C_{४५}K_७ नाम C_{०२}K_{८२}K_{१०}E • वद C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E वदः
C_{४५} 63c देश त० C_{०२}K_{१०} देशस्त० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E (unmetr.) 63d कथयस्व C_{९४}C_{०२}
K_{८२}K_{१०}K_७E कथयस्य C_{४५} 64a विपुलेनैव० C_२K_{८२}K_{१०}E विपुलेनैव० K_७

मम भीमबलो नाम श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ १२:६४ ॥
 श्रेष्ठिकः पुण्डको नाम ख्यातः श्रेष्ठिक उच्यते ।
 कौतुकं तव यद्यस्ति तदागच्छ मया सह ॥ १२:६५ ॥
 एवमस्त्विति तेनोक्तो विपुलेन महात्मना ।
 तेनैव सह निर्यातः श्रेष्ठिकस्य गृहं प्रति ॥ १२:६६ ॥
 श्रेष्ठिकः स्वगृहासीनो दृष्टः स विपुलेन तु ।
 तस्यान्तिकमुपागम्य तत्फलं स निवेदितः ॥ १२:६७ ॥
 अहो फलमिदं श्रेष्ठमहो फलमिहानितम् ।
 अहो रूपमहो गन्धमहो फलं सुशोभनम् ॥ १२:६८ ॥
 तत्फलं न महीजातं न मेरौ न च मन्दरे ।
 देवलोकिक सुव्यक्तं न मर्त्यमुपजायते ॥ १२:६९ ॥
 अहो ऽस्मि स फलं भोक्ता राजार्हं च न संशयः ।
 दौकयित्वा फलं दिव्यं राजानं तोषयाम्यहम् ॥ १२:७० ॥
 ततस्त्वरित गत्वैव फलं गृह्य मनोहरम् ।

64c मम भीमबलो नाम $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ मम भी बलो नाम C_{94} om. E 64d श्रेष्ठिकस्य गृहागतः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ पथिको ऽहमिदानीश्च । को भवान् तस्य विषये किं वा ज्ञातुं चिकीर्षसि ॥ E 66a ऽस्त्विति $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ ऽस्त्विति $C_{45}C_{02}$ • तेनोक्तो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ तेनोक्तो K_7 तेनोक्तौ E 66b ऽत्मना $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ ऽत्मना: K_7 66c तेनैव $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ तेनेव K_7 66d प्रति $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ प्रति: $C_{02}E$ 67a श्रेष्ठिकः $C_{45}C_{02}K_{10}K_7E$ श्रेष्ठितः C_{94} श्रेष्ठिक K_{82} 67b दृष्टः स $C_{45}K_{82}K_7E$ दृष्टः C_{94} दृष्ट स C_{02} दृष्टस्य K_{10} 67c ऽगम्य $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ ऽगम्य K_7 67d स निवेदितः $C_{\Sigma}K_{10}E$ सनिवेदितः K_{82} संनिवेदितः K_7 68ab श्रेष्ठमहो $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ श्रेष्ठ अहो C_{02} 68cd गन्धमहो फलं corr. गन्धमहो फल $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}E$ गन्धमहो गन्धमहो फल C_{45}^{ac} गन्ध अहो फल K_{10} गन्धो फलं अहो K_7 69a तत्फ. $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ यत्फ. E 69b मेरौ $C_{94}C_{45}K_{82}K_7^{pc}E$ मेरो $C_{02}K_7^{ac}K_{10}$ • मन्दरे conj. कन्दरे $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ 69c देवलोकिक $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}^{pc}K_7E$ देवलोकिक K_{10}^{ac} 69d मर्त्यमुपजायते $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ मर्त्यमुपजायते C_{94} मर्त्य सुपजायते C_{45} मह्यमुपजायते E 70a अहो $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ हो C_{94} अहो E • स फलं $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ सफलम् C_{94} तत्फलं E • भोक्ता $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ भोक्तं K_7 70b राजार्हं च $C_{02}K_{10}$ राजार्हश्च $C_{94}C_{45}K_7E$ राजार्हश्च K_{82} 70c दौकयित्वा $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ दौकयित्वा K_{10} 71a त्वरित $K_{82}K_7E$ त्वरितं $C_{\Sigma}K_{10}$ (unmetr.) 71b गृह्य $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ गृह C_{45} • ऽहरम् $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ ऽरम् $K_{10}E$

आदरेणोपसृत्यैव राजानं स फलं ददौ ॥ १२:७१ ॥

राजा च स फलं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
कुतः श्रेष्ठि त्वया नीतं फलं पूर्वं मनोहरम् ॥ १२:७२ ॥

स्वादुमूलं फलं कन्दं दृष्टं पूर्वं न तादृशम् ।
रूपगन्धगुणोपेतं हृदयानन्दकारकम् ॥ १२:७३ ॥

सद्य एवोपयुञ्जामि त्वया दत्तमिदं फलम् ।
कीदृशं स्वाद विज्ञानमिच्छामि कुरु माचिरम् ॥ १२:७४ ॥

ततः स भक्षयामास फलं चामृतसंनिभम् ।
अमृतोपमसुस्वादं सर्वं च बुभुजे नृपः ॥ १२:७५ ॥

सद्यः षोडशवर्षस्य यौवनं समपद्यत ।
न वलीपलितं सद्यो न जरा न च दुर्बलः ॥ १२:७६ ॥

केशदन्तनखस्निग्धो दृढदन्तो दृढेन्द्रियः ।
तेजश्चक्षुर्बलप्राणान्सद्यः सर्वानवाप्तवान् ॥ १२:७७ ॥

मन्त्री पुरोहितोऽमात्यः सर्वे भृत्यजनास्तथा ।
पौरस्त्री बालवृद्धाश्च सर्वे ते विस्मयं गताः ॥ १२:७८ ॥

71c ०सृत्यैव C₉₄C₄₅E ०सृत्येव C₀₂K₁₀K₇ ०संगत्य K₈₂ 71d स फलं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तत्फलं
E 72a स फलं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तत्फलं E 72b विस्मयं C_ΣK₈₂K₇E विस्मय K₁₀ 72c श्रेष्ठि
C_ΣK₈₂K₁₀K₇ श्रेष्ठ E 72d फलं पूर्वं मनोहरम् corr. फलं _____ हरम् C₉₄ फलं _____ मनोहरम्
C₄₅ फलं पूर्वं मनोहरम् C₀₂K₈₂K₁₀K₇ फलं सर्वमनोहरम् E 73a ०मूलं फलं K₇ ०मूलफलं
C_ΣK₈₂K₁₀E 73ab कन्दं दृष्टं पू० em. ०कन्दं दृष्ट्वा पू० C₉₄K₈₂K₁₀ ०स्कन्द दृष्ट्वा पू० C₄₅
०स्कन्द दृष्ट पू० C₀₂ कन्द दृष्ट्वा पू० K₇ ०स्कन्द दृष्टा पू० E 73b तादृशम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
तादृशं C₀₂ यादृशम् E 73d ०कारकम् C_ΣK₁₀K₇E ०कारकः K₈₂ 74a सद्य एवोपयुञ्जामि
C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सत्य एव प्रभुञ्जामि E 74c स्वाद विज्ञानम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ स्वादु विज्ञातुम् E
75a ततः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E तत C₄₅ 75cd स्वादं सर्वं च C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E स्वा _____
C₉₄ 76a सद्यः corr. C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 76b ०पद्यत C₉₄C₄₅ ०पद्यते C₀₂K₈₂K₁₀E ०द्यत K₇
76c वली० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वलि० E 77b ०दन्तो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०देहो E • दृढेन्द्रियः C_Σ
K₈₂K₇E दृढेन्द्रिः K₁₀ 77c ०चक्षुर्बलप्राणा० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ ०चक्षुर्बलप्राणा० C₀₂ ०चक्षुर्बलं
प्राणा० K₇ ०चक्षुर्बलप्राण० E 77d ०न्सद्यः corr. ०न्सद्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 78a पुरोहितो
ऽमात्यः C₉₄C₀₂K₁₀ पुरोहितो मात्य C₄₅K₈₂K₇ पुरोहितामात्य E 78b सर्वे भृत्यजनास्तथा
C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E जनास्तथास्तथा C₄₅ 78c ०स्त्री C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०स्त्रि E 78d सर्वे
C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E __ C₉₄ • गताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E गतः C₀₂

राजा सिंहजटो नाम तुष्टिमेव परां गतः ।
 प्रहर्षमतुलं चैव प्राप्तवान्स नरेश्वरः ॥ १२:७९ ॥

उवाच राजा तं श्रेष्ठिं स्वार्थतत्परनिर्दयः ।
 कुरु भीमबलस्त्वेवं फलमानय अद्य वै ॥ १२:८० ॥

पुनर्मे यौवनप्राप्तिस्त्वत्प्रसादान्नरोत्तम ।
 कैकयीं दुर्बलां वृद्धां पुनः प्रापय यौवनम् ॥ १२:८१ ॥

स राज्ञा एवमुक्तस्तु श्रेष्ठी भीमबलस्तथा ।
 प्रत्युवाच ह राजानं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥ १२:८२ ॥

न वनेन वने राजन्न वाणिज्यकृषेण वा ।
 केनापि कुलपुत्रेण तव दर्शनकांक्षया ॥ १२:८३ ॥

दत्तो ऽस्मि तेन राजेन्द्र मया दत्तो ऽसि भूपते ।
 न ते शक्नोम्यहं राजन्वक्तुं वैदेशिनं नरम् ॥ १२:८४ ॥

श्रुत्वा भीमबलवाक्यं प्रत्युवाच ततः पुनः ।
 अमात्यकुलपुत्रस्त्वं ब्रूहि मद्रचनं पुनः ॥ १२:८५ ॥

यदि नास्ति किं मे दत्तं मया वा मार्गितो भवान् ।

79b परां C_२K_{८२}K_७E परं K_{१०} **80a** राजा तं C_२K_{८२}K_७E राजनं K_{१०} • श्रेष्ठिं C_२K_{८२}K_{१०}K_७ श्रेष्ठं E **80b** दयः C_२K_{८२}K_{१०}K_७ दय E **80c** कुरु C_२K_{८२}K_{१०}K_७ शृणु E • भीमबलस्त्वेवं C_{४५}C_{०२}K_{८२} भीमवस्त्वेवं C_{९४}E भीमबलस्त्वेव K_{१०} भीमबलस्त्वेवं K_७ **81b** उत्तम C_२K_{८२}K_{१०}K_७ उत्तमः E **81c** कैकयीं दुर्बलां K_{८२} कैकयीन्दुर्बलान् C_{९४} कैकयीं C_{४५} कैकयीं दुर्बला C_{०२}K_{१०}E कैकयीं दुर्बलां K_७ **81cd** वृद्धां पुनः C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७ वृद्धा C_{९४} वृद्धा पुनः C_{०२}E **81d** प्रापय C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E प्राप C_{०२} **82b** श्रेष्ठी C_{०२}E श्रेष्ठि C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७ श्रिष्ठि K_{१०} • बलस्तथा C_२K_{८२}E बलस्तदा K_{१०}K_७ **82c** उवाच ह C_२K_{८२}K_{१०}K_७ उवाचाह E • राजानं C_२K_{१०}K_७E राजान K_{८२} **83a** न वनेन C_२K_{८२}K_{१०}K_७ न फलेदं E **83ab** राजन्न C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_७E राजान्न C_{४५}K_{१०} **83c** कुल C_२K_{८२}K_{१०}E कुल K_७ **84a** ऽस्मि तेन C_२K_{८२}K_७ स्मिन्तेन K_{१०} ऽस्मि तव E **84b** दत्तो ऽसि C_{९४}C_{४५}K_{१०}K_७ दत्तासि C_{०२} दत्तो स्मि K_{८२} प्राप्नोषि E **84c** ते C_२K_{८२}K_{१०}K_७ च E **84cd** राजन्वक्तुं C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E रा कुम् C_{९४} राजान्वक्तुम् C_{०२} **84d** वैदेशिनं नरम् C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_७ वैदेशिनन्नरम् C_{९४} वैदेशिनं नरः K_{१०} च देहि तन्नरः E **85a** बल C_{९४}C_{४५} बलं C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E **85c** अमात्य C_२K_{८२}K_७E अमात्य K_{१०} • पुत्रस्त्वं C_२K_{८२}K_{१०}E पुत्रं त्वं K_७ **86a** किं मे दत्तं K_७ किमे दत्तं C_२K_{८२}K_{१०} किमेतत्तं E **86b** मार्गितो C_२K_{८२}K_{१०}K_७ प्रार्थितो E • भवान् C_२K_{८२}K_{१०}E भगवन् K_७

यत्र ह्येको बहवो ऽत्र जायन्ते नात्र संशयः ॥ १२:८६ ॥

आगमोपायमार्गं च तेनैव स तु गम्यताम् ।
अवश्यं तेन गन्तव्यं तेन मार्गेण मार्गय ॥ १२:८७ ॥

अदत्त्वा फलमन्यच्च शिरश्छेद्यामि दुर्मते ।
छेद्यश्चण्डविचण्डाभ्यां रक्ष भीमबलाधमः ॥ १२:८८ ॥

ततो भीमबलः क्रुद्धः खड्गं गृह्य शशिप्रभम् ।
अलङ्घ्य वचनं राज्ञः कुलपुत्रं व्रज त्वरम् ॥ १२:८९ ॥

मा रुष कुलपुत्र त्वं मया वध्यो भविष्यसि ।
सद्यो ऽस्ति फलमन्यद्वा देहि राजानमद्य वै ॥ १२:९० ॥

यत्र प्राप्तं फलं दिव्यं तत्र वादेशय त्वरम् ।
तत्फलेन विना भद्रं दुर्लभं तव जीवितम् ॥ १२:९१ ॥

विपुल उवाच ।
जीविताशामहं प्राप्तो वैदेशी भवनं तव ।
कृतकर्ता कथं वध्यः प्राप्नुयामहमद्य वै ॥ १२:९२ ॥

87d C₀₂ breaks off here missing one folio (f. 291); it resumes at 12.113d in f. 292.

86c यत्र ह्येको बहवो ऽत्र C₉₄K₈₂K₁₀K₇ यत्रैको बहवो ऽत्रैव C₄₅ यतश्चैक बहून्तत्र C₀₂ यत्रश्चैको
बहून्तत्र E 86d जायन्ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E जायते C₀₂ 87b तेनैव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
E तेनैव C₀₂ 87c अवश्यं तेन C₄₅K₈₂K₁₀K₇E अवश्यं न C₉₄ • गन्तव्यं C₉₄K₈₂K₁₀K₇
E बुद्धव्यं C₄₅ 87d मार्गय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ मार्गयः E 88a अदत्त्वा C₉₄C₄₅K₈₂K₇
E अदत्ता K₁₀ अदत्त्वाफत्वा K₇^{ac} 88c छेद्यश्च C₈₂ छेद्ये च C₉₄K₁₀ छेदे च C₄₅K₇ छेद्य
च E 88d अधमः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E अधम C₄₅ 89a बलः C₉₄C₄₅K₁₀K₇E बल K₈₂
89b शशिप्रभम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ शशी प्रदम् E 89c अलङ्घ्य C₉₄C₄₅K₈₂K₇ × लङ्घ्य K₁₀
उवाच E • राज्ञः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E राजा K₁₀ 89d कुलपुत्रं व्रज त्वरम् em. कुलपुत्रं व्रजत्यरम्
C₉₄C₄₅K₇ कुलपुत्रं व्रजन्परं K₈₂ कुलपुत्रं व्रजन्परं K₇ कुलपुत्रं व्रज त्वरम् K₁₀E 90a पुत्र
त्वं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पुत्रस्त्वं E 90b वध्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वध्यौ K₁₀ • भविष्यसि
C₉₄C₄₅K₈₂K₇E भविष्यति K₁₀ 90c सद्यो ऽस्ति C₄₅K₈₂K₁₀K₇ योस्ति C₉₄ यद्यस्ति E
91a प्राप्तं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ प्राप्तं C₄₅ प्राप्ति E 91b देशय C₉₄C₄₅K₈₂K₇ देशयत् K₁₀
देशयन् E • त्वरम् conj. तव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E 92b वैदेशी em. वैदेशि C₉₄K₈₂K₁₀K₇
E 92d प्राप्नुयाम् C₉₄C₄₅K₁₀K₇ प्राप्नुयाम् K₈₂ प्राप्तो ऽयम् E • हमद्य वै C₉₄C₄₅K₈₂
E हपद्य वै K₁₀ हमद्य वैः K₇

फलं वा न पुनस्त्वन्यदातुं शक्यं न केनचित् ।
 सह्यपर्वतशैलाग्रे आसीनः श्रान्तमानसः ॥ १२:९३ ॥
 वानरस्तत्फलं गृह्य मम दत्त्वा पुनर्गतः ।
 मया दत्तमिदं तुभ्यं त्वयापि च नराधिपे ॥ १२:९४ ॥
 तत्र गच्छाव भो श्रेष्ठि दृश्यते यदि वानरः ।
 त्वया मया च गत्वैव याचावः प्लवगाधिपम् ॥ १२:९५ ॥
 श्रेष्ठिना च तथेत्याह गच्छामः सहिता वयम् ।
 यत्र प्राप्तं फलं तुभ्यं मोक्षयामो न संशयः ॥ १२:९६ ॥
 रुद्र उवाच ।
 तमारुह्य गिरिं सह्यं मार्गमाणः समन्ततः ।
 विपुलेन ततो दृष्टो वानरः प्लवगाधिपः ॥ १२:९७ ॥
 अयं स वानरश्रेष्ठो वृक्षच्छायां समाश्रितः ।
 मम पुण्यबलेनैव दृश्यते ऽद्यापि वानरः ॥ १२:९८ ॥
 वानर कुरु मित्रार्थं सद्यो मृत्युर्भवेन्मम ।
 पूर्वदत्तं फलमन्यद्देहि वानर जीवय ॥ १२:९९ ॥
 वानर उवाच ।
 गन्धर्वेण तु मे दत्तं फलं दत्तं तु ते मया ।

✧

93a वा न C₉₄K₈₂K₁₀K₇E वा C₄₅ **93ab** अन्यदातुं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E अन्य दातुं K₇
93b शक्यं न केनचित् C₄₅K₈₂K₁₀E शक्यं न केनचित् C₉₄ शक्यं न तेनचित् K₇ **93d** आसीनः
 C₉₄K₈₂K₁₀K₇E आशीतः C₄₅ • श्रान्तः C₉₄K₈₂K₇E श्रोतः C₄₅ सान्तः K₁₀ **94b** मम
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ मम E **94c** तुभ्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E तुभ्य K₁₀ **94d** अधिपे C₉₄C₄₅
 K₈₂K₇E अधिप K₁₀ **95d** च गत्वैव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E त्वगत्वैव K₇ • याचावः प्लवगाधिपम्
 C₄₅ यो वासः प्लवगाधिपः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E **96a** तथेत्याह C₉₄K₁₀E तथेत्याह C₄₅K₈₂K₇
96b गच्छामः C₄₅K₈₂K₁₀E ग मस् C₉₄ गच्छाम K₇ **96c** प्राप्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ प्राप्त E
96d तुभ्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E तुभ्य K₁₀ **97a** गिरिं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E गिरि C₄₅ **97b** मानः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ मानः E **97d** वानरः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E वानर C₄₅ • प्लवगाः C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇E प्लगाः C₉₄ **98a** वानरश्रेष्ठो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ वानरः श्रेष्ठे K₇ वानरः श्रेष्ठो E
98b वृक्षच्छायां K₇ वृक्षच्छायां C₉₄ वृक्षच्छायां C₄₅K₁₀E वृक्षच्छायां K₈₂ **99a** वानर C₉₄C₄₅
 K₈₂K₇E वानरं K₁₀ • र्थं C₉₄K₈₂K₇E र्थं C₄₅K₁₀ **99b** मृत्युर्भवेन्मम C₉₄C₄₅K₇E मृत्यु भो
 K₈₂K₁₀ **99c** दत्तं C₉₄K₇E दत्तः C₄₅K₈₂K₁₀ • फलमन्यः C₉₄C₄₅K₁₀K₇E फलमन्यः
 K₈₂ **99d** हि वानर जीवय C₉₄ वि वानर जीवयः C₄₅ हि वानर जीवयः K₈₂K₁₀ हि वान
 जीवय K₇ हि वा न च जीवये E **100a** तु मे दत्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तु मे दत्तः K₁₀ मम दत्तं
 E

पुनरन्यत्कथं दास्ये तत्र गच्छ यदीच्छसि ॥ १२:१०० ॥

विपुल उवाच ।

अदत्त्वा तत्फलं तुभ्यं जीवितुं संशयो भवेत् ।

अथवा तत्र गच्छामो यत्र चित्ररथः स्वयम् ॥ १२:१०१ ॥

वानरः पुनरेवाह एवं कुर्वामहे वयम् ।

ततश्चित्ररथावासमुपगम्येदमब्रवीत् ॥ १२:१०२ ॥

गन्धर्वराज कार्यार्थी त्वामहं पुनरागतः ।

पूर्वदत्तफलं त्वन्यद्देहि मां यदि शक्यते ॥ १२:१०३ ॥

गन्धर्वराज उवाच ।

सूर्यलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।

मया दत्तं फलं तुभ्यमत्यन्तसुहृदोऽसि मे ॥ १२:१०४ ॥

कुतोऽन्यत्फलमादास्ये मम नास्ति प्लवङ्गम ।

सूर्यलोकं गमिष्यामस्तत्र याचस्व भास्करम् ॥ १२:१०५ ॥

गन्धर्वेनैवमुक्तस्तु तथेत्याह प्लवङ्गमः ।

सूर्यलोकं ततः प्राप्ता गन्धर्वादयः सर्वशः ॥ १२:१०६ ॥

गन्धर्व उवाच ।

101a अदत्त्वा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E अदत्ता K₇ **101b** जीवितुं C₉₄C₄₅K₇E जीवितु K₈₂ जीवितं K₁₀ • भवेत् C₉₄C₄₅K₁₀K₇E {भवेत् K₈₂ **101c** अथवा तत्र C₄₅K₈₂K₁₀K₇E अ___त्र C₉₄ **101d** चित्ररथः C₉₄C₄₅^{pc}K₁₀K₇E चिरथः C₄₅^{ac} चित्ररथ K₈₂ **102b** एवं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E एव C₄₅ **102c** ततश्चि० C₉₄C₄₅K₈₂ तत्रश्चि० K₁₀ तत्र चि० K₇E **102d** ब्रवीत् C₉₄C₄₅K₇E वीत् K₈₂^{ac} वीवीत् K₈₂^{pc} ब्रवी K₁₀ **103b** त्वामहं पु० conj. त्वन्हयम्पु० C₉₄K₇ त्वात् ह्यहम्पु० C₄₅ त्वत् ह्ययं पु० K₈₂ त्वत् ह्यहं पु० K₁₀E **104** गन्धर्वराज उवाच C₄₅ गन्धर्वराजोवाच C₉₄K₁₀E गन्धर्वराजोवाच K₈₂ गन्धराज उवाच K₇ **104a** गतश्चास्मि C₄₅K₈₂K₇E गतश्चा___ C₉₄ गतश्चास्मि K₁₀ **104b** तेन दत्तं C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ___त्तम् C₉₄ **104c** दत्तं corr. दत्त० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E **104d** सुहृदो C₉₄K₈₂K₁₀K₇E सुहृदो C₄₅ **105a** अन्यत्फलमादास्ये C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E अन्यफल दास्यामि E **105b** मम नास्ति प्लवङ्गम C₉₄C₄₅K₁₀K₇ मम नास्ति प्लवङ्गमः K₈₂ मत्तोऽस्ति प्लवङ्गमः E **105cd** गमिष्यामस्तत्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ गमिष्यामस्तत K₇ गमिष्यामि तत्र E **106b** तथेत्याह C₉₄K₈₂K₁₀K₇E तथेत्याह C₄₅ **106c** प्राप्ता C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E प्राप्ताः K₇ **106d** दयः सर्वशः conj. दयस्सर्वशः C₉₄ (unmetr.) दयः सर्वशः C₄₅K₈₂K₇E (unmetr.) दयः सर्वशः K₁₀ **107** गन्धर्व उवाच C₄₅K₈₂K₁₀K₇ गन्धर्व उवा___ C₉₄ गन्धर्वराजोवाच E

कार्यार्थेन पुनः प्राप्तस्त्वत्सकाशं खगेश्वर ।
पूर्वदत्तफलं त्वन्यदेहि जीवमनाशय ॥ १२:१०७ ॥

सूर्य उवाच ।
सोमलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।
स फलं दत्तमेवासि सुहृदत्वान्मया तव ॥ १२:१०८ ॥

अन्यदातुं न शक्नोमि गच्छ सोमपुराद्य वै ।
तं प्रार्थयाविकल्पेन अत्रिपुत्रं ग्रहेश्वरम् ॥ १२:१०९ ॥

रुद्र उवाच ।
गताः सूर्याग्रतः कृत्वा सोमलोकं तथैव हि ।
उवाच सूर्यः सोमाय कारणापेक्षया शशिम् ॥ १२:११० ॥

सोम उवाच ।
किमर्थमागतो भूयः कर्तव्यं तत्र भास्कर ।
फलं दातुं पुनस्त्वन्यन्मुत्त्वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१११ ॥

सूर्य उवाच ।
यदि शक्यं फलं देहि अन्यन्न प्रार्थयाम्यहम् ।

107ab प्राप्तस्त्व० C₉₄C₄₅K₁₀K₇E प्राप्त त्व० K₈₂ 107b ०काशं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०काशां
K₁₀ • ०श्वर C₉₄C₄₅K₈₂E ०श्वरः K₁₀K₇ 107c फलं त्वन्य० C₉₄K₈₂K₇ फलं त्व० C₄₅
फलंस्त्वन्य० K₁₀E 107d ०नाशय C₉₄C₄₅K₈₂K₇ अनामयः K₁₀ ०नाशयः E 108ab ०स्मि
तेन C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०स्मिन्तेन K₁₀ 108b दत्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E दत्त० K₁₀ 108c ०वासि
C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ०वाभिः K₈₂ ०एवाति K₁₀ ०वाभिः E 108d सुहृदत्वान्मया C₉₄C₄₅K₁₀K₇
सुहृदत्वात्मया K₈₂ स च दत्वा मया E 109a अन्यदातुं K₈₂K₇E अन्य दातुं C₉₄C₄₅ अन्य
दातु K₁₀ 109b ०पुराद्य C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०पराद्य E 109c तं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E त K₁₀
• ०विकल्पेन C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०विकल् C₉₄ 109d ०पुत्रं C₄₅K₈₂K₇E ०पुत्र० C₉₄K₁₀
110 रुद्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ महेश्वर E 110a गताः C₄₅ गत C₉₄K₈₂K₁₀ गतः K₇E 110b हि
C₉₄C₄₅K₈₂K₇E om. K₁₀ 110a सूर्यः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E सूर्य K₁₀ 110d कारणा० C₉₄K₈₂
K₁₀K₇E करुणा० C₄₅ • ०पेक्षया C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०पेक्षणा K₁₀ • शशिम् C₉₄C₄₅K₈₂
शशिः K₇ शशि K₁₀E 111a ०गतो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०गता K₁₀ 111b तत्र C₉₄C₄₅K₈₂
K₁₀K₇ तव E • ०कर C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०करः E 111cd पुनस्त्वन्यन्मुत्त्वा त्वन्यत्क० corr.
पुनस्त्वन्य मुत्त्वा त्वन्यत्क० C₉₄ पुनस्त्वन्यन्मुत्त्वास्त्वन्यं क० C₄₅ पुनः त्वन्य मुत्त्वा त्वन्यत्क०
K₈₂ पुनस्त्वन्य मुत्त्वा त्वन्यत्क० K₁₀ पुनस्त्वन्यत्मुक्ता त्वन्यत्क० K₇E 112a शक्यं फलं देहि
C₉₄K₈₂K₇E काफलन्देहि C₄₅^{ac} काफलन्देहि C₄₅^{pc} शक्य फलं देहि K₁₀ 112b अन्यन्न C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀ अन्यत्वं K₇ अन्यन्न E

न दत्तासि फलमन्यन्मया वध्यो भविष्यसि ॥ १२:११२ ॥

सोम उवाच ।

आगमं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्वनावहितो भव ।

इन्द्रेणास्मि फलं दत्तं स फलं दत्त मे भवान् ॥ १२:११३ ॥

गत्वैवेन्द्रसदस्त्वन्यत्प्रार्थयामः सहैव तु ।

एवं कुर्म इति प्राह गत्वेन्द्रसदनं प्रति ॥ १२:११४ ॥

सोम इन्द्रमुवाचेदं फलकामा इहागताः ।

पूर्वदत्तफलमन्यदेहि शक्र ममाद्य वै ॥ १२:११५ ॥

इन्द्र उवाच ।

यदर्थमिह सम्प्राप्तः स च नास्ति निशाकर ।

विष्णुहस्तान्मया प्राप्तमेकमेव फलं शुभम् ॥ १२:११६ ॥

सर्व एव हि गच्छामो विष्णुलोकं ग्रहेश्वर ।

सर्व एवोपजग्मुस्ते फलार्थं मधुसूदनम् ॥ १२:११७ ॥

एवमुक्त्वा गताः सर्वे देवराजपुरस्कृताः ।

मुहूर्तेनैव सम्प्राप्ता विष्णुलोकं यशस्विनि ॥ १२:११८ ॥

113d C₀₂ resumes here with दत्त मे भवान् **117cd** This folio side in K₁₀ (verses 12.117–138) is faded and most of it is difficult to read, thus its readings reported are less reliable than usual

112cd फलमन्यन्म० C₉₄C₄₅K₁₀K₇ फलमन्यन्म० K₈₂ फलं मन्ये म० E **112d** वध्यो K₇ वध्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ वद्धो E • भविष्यसि C₉₄K₈₂K₁₀K₇E भविष्यति C₄₅ **113a** वक्ष्यामि C₉₄C₄₅K₁₀K₇E वक्ष्यामि K₈₂ **113d** दत्त मे C₉₄K₁₀K₇E दत्त मे K₈₂ **114a** गत्वैवेन्द्र० C₉₄ गत्वैवेन्द्र० C₄₅K₁₀K₇ ×××× C₀₂ गत्वैवेन्द्र० K₈₂ गन्धर्वेन्द्र० E **114b** ०र्थयामः C₉₄K₁₀K₇ E ०र्थयामा K₈₂ • सहैव तु C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E सदैव तु C₀₂ सहैव तु K₇ **114c** कुर्म C₉₄K₈₂K₇ कर्म K₁₀ सोम E **115a** सोम इन्द्र० K₇ सोमेनेन्द्र० C₉₄K₈₂E सोमेनेन्द्र० K₁₀ • ०चेदं C₉₄C₄₅ K₈₂K₁₀K₇E ०चेन्द्रं C₀₂ **115c** पूर्व० C₉₄K₈₂K₇E पूर्व K₁₀ **115cd** ०न्यदेहि C₉₄C₄₅K₈₂ K₁₀K₇E ०न्य देहि C₀₂ **115d** शक्र C₉₄K₈₂K₁₀K₇ शक्र E • वै C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E वै C₄₅ **116b** ०कर C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ०कर C₄₅E **116c** विष्णुहस्तान्मया C₉₄K₈₂K₇E विष्णुहस्ता मया K₁₀ **116d** फलं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E फल C₄₅ **117b** ०लोकं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०लोक C₀₂ • ०श्वर C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ०श्वरं C₄₅ ०श्व× K₁₀ **117c** सर्व एवोपजग्मुस्ते C₄₅C₀₂ K₈₂K₇E सर्व एवोपजग्मुस्ते C₉₄ (unmetr.) ×××××××× K₁₀ **117d** फलार्थं मधुसूदनम् C₉₄K₈₂E ×××××××× K₁₀ फलार्थं मधुसूदनम् K₇ **118a** एवमुक्त्वा गताः सर्वे C₉₄K₈₂ ×××××××× K₁₀ एवमुक्त्वा गताः सर्वे K₇ एवमुक्ता गताः सर्वे E **118d** विष्णुलोकं C₉₄C₄₅ K₈₂K₇E विष्णुलोक C₀₂ ×××× K₁₀

उपसृत्य तत इन्द्रः प्रणिपत्य जनार्दनम् ।
 सर्वेषामुपरोधेन प्रार्थयामि यशोधर ॥ १२:११९ ॥

विष्णुरुवाच ।
 पूर्वदत्तफलस्यार्थे तच्च सर्वमिहागताः ।
 न शक्नोमि फलं दातुं किं वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१२० ॥

इन्द्र उवाच ।
 ब्रह्माण्डमपि भेतुं त्वं शक्नोषि गरुडध्वज ।
 अशक्यं तव नास्तीति जानामि पुरुषोत्तम ॥ १२:१२१ ॥

एवमुक्तः पुनर्विष्णुः प्रत्युवाच पुरन्दरम् ।
 फलमेकं परित्यज्य सर्वं शक्नोमि कौशिक ॥ १२:१२२ ॥

उपायो ऽत्र प्रवक्ष्यामि आगमं शृणु गोपते ।
 ब्रह्मणा च मम दत्तं तत्फलैकं पुरन्दर ॥ १२:१२३ ॥

मया दत्तं फलं त्वेकं किमन्यदातुमिच्छसि ।
 प्रार्थयामो ऽत्र गत्वैकं परमेष्ठिप्रजापतिम् ॥ १२:१२४ ॥

तवोपरोधादेवेन्द्र प्रार्थयामि पितामहम् ।
 एवमुक्त्वा गताः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥ १२:१२५ ॥

✧

119d ०धर $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$ ०धरम् E **120** विष्णुरुवाच $C_{94}^{pc}C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ विष्णुरुच
 C_{94}^{ac} om. K_{82} विष्णु उवाच E **120a** ०दत्तं $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$ ०दत्तं E • ०र्थे $C_{94}K_{82}K_{10}$
 K_7 ०र्थि E **120c** शक्नोमि $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ शक्नोति C_{45} • फलं दातुं $C_{94}C_{45}K_{82}$
 $K_{10}K_7E$ फलंदातुं C_{02} **120d** त्वन्यत्करोम्यहम् K_7 त्वन्यं करोम्यहम् $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}E$
 $\times\times\times\times\times$ म्यहम् K_{10} **121a** ब्रह्माण्डं $C_{94}K_{82}K_{10}E$ ब्रह्माण्डं K_7 • भेतुं त्वं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$
 K_7 भेतुं त्वं C_{45} भर्तुं त्वं E **121b** शक्नोषि $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ शक्नोति C_{45} **121c** अशक्यं
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ अशक्यं C_{45} **121d** ०त्तम $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$ ०त्तमम् E **122a** एवमुक्तः
 पुनर्विष्णुः C_{45} एवमुक्त्वा पुनर्विष्णुः $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$ $\times\times\times\times$ पुनर्विष्णुः K_{10} **122b** पुरन्दरम्
 $C_{94}K_{82}K_{10}E$ पुरन्दरं K_7 (unmetr.) **122d** सर्वं शक्नोमि $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ सर्वं शक्नोसि C_{02}
 $\times\times$ शक्नोमि K_{10} **123c** मम $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$ ममा० E **123d** तत्फलैकं $C_{94}K_{10}K_7E$ तत्फलं
 K_{82} तत्फलेकं K_{82}^{pc} • पुरन्दर $C_{94}K_{82}K_{10}E$ पुरन्दरं K_7 **124a** दत्तं $C_{02}K_{10}$ दत्तं $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_7E$ • त्वेकं $C_{94}K_{82}K_{10}E$ त्वैकं K_7 **124b** ०च्छसि $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ ०च्छति C_{94}
124c प्रार्थयामो ऽत्र गत्वैकं $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$ प्रार्थया च गत्वैवं E **124d** ०ष्ठिप्रजा० $C_{94}K_{82}K_{10}$
 K_7 ०ष्ठि प्रजा० $C_{45}E$ ०ष्ठिप्रजा० C_{02} **125a** तवो० $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$ ततो० E • ०रोधादेवे०
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ ०रोधा देवे० $C_{02}K_{10}$ ०राधादेवे० E **125b** ०महम् $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ ०मह
 K_{10} **125c** गताः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ गता $C_{02}E$ **125d** पुरस्कृत्य $C_{94}K_{82}K_{10}E$ पुनस्कृत्य
 K_7 • जनार्दनम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ जनार्दन C_{02}

इन्द्रः सूर्यः शशी चैव गन्धर्वो वानरस्तथा ।
 विपुलः श्रेष्ठिकश्चैव राजदूतद्वयं तथा ॥ १२:१२६ ॥
 ब्रह्मलोकं मुहूर्तेन प्राप्तवान्सुरसुन्दरि ।
 दृष्ट्वा ब्रह्मसदो रम्यं सर्वकामपरिच्छदम् ॥ १२:१२७ ॥
 अनेकानि विचित्राणि रत्नानि विविधानि च ।
 मन्दारतल शोभानि वैदूर्यमणिकुट्टिमान् ॥ १२:१२८ ॥
 प्रवालमणिस्तम्भानि वज्रकाञ्चनवेदिकाम् ।
 प्रवालस्फाटिको जाल इन्द्रनीलगवाक्षकः ॥ १२:१२९ ॥
 पश्यते विपुलस्तत्र नानावृक्ष मनोरमाः ।
 पुष्पानामितवृक्षाग्राः फलानामितका भवेत् ॥ १२:१३० ॥
 सर्वरत्नमया वृक्षाः सर्वरत्नमयं जलम् ।
 वृक्षगुल्मलतावल्ली कन्दमूलफलानि च ॥ १२:१३१ ॥
 सर्वे रत्नमया दृष्टा विपुलो विपुलेक्षणः ।
 अनेकभौमं प्रासादं मुक्तादामविभूषितम् ॥ १२:१३२ ॥
 अप्सरोगणकोटीभिः सर्वाभरणभूषितम् ।

126a इन्द्रः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ इन्द्र C_{02} • सूर्यः शशी चैव $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ सूर्य शशी
 चैव $C_{02}K_{10}$ सोमश्च सूर्यश्च E **126c** विपुलः $C_{\Sigma}K_7E$ विपुल $K_{82}K_{10}$ **126d** द्वयं तथा
 E • द्वयस्तथा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ **127a** • लोकं $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ • लोक K_{10} **127c** • सदो C_{Σ}
 $K_{82}K_{10}K_7$ • सदं E • रम्यं $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ रम्यां K_{10} **128c** • तल $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ • तरु •
 E **128d** वैदूर्य • $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ वैदूर्य • E • • कुट्टिमान् corr. • कुट्टिमाम् C_{94} • कुट्टिमां C_{45}
 $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ • कुट्टिमम् E **129b** वज्रकाञ्चनवेदिकाम् $C_{94}C_{45}K_{82}$ वज्रकाञ्चनवेदिका C_{02}
 K_7E ××××××का K_{10} **129c** प्रवालस्फाटिको जाल $C_{\Sigma}K_7$ प्रवालस्फणिको जाल K_{82}
 प्रवालस्फाटिको जाल K_{10} प्रवालस्फटिको जाला E **129d** • क्षकः $C_{\Sigma}K_7E$ • क्षकं $K_{82}K_{10}$
130a पश्यते $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ दृश्यन्ते E • विपुल • $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ विपुल • E **130c** पुष्पा •
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ पुष्प • K_7E • • ग्राः em. • ग्रा $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ • ग्रा K_{10} • या E **130d** फलानामितका
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ फलानामितकां E **131a** सर्व • $C_{45}K_{82}K_{10}E$ सर्वे $C_{94}C_{02}K_7$ • वृक्षाः $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7E$ वृक्षा C_{02} • • मया $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ • मयो K_{10} **131b** सर्व • $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ सर्वे
 E **131c** • गुल्म • $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ om. K_{82}^{ac} • • वल्ली $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ • वली C_{02}
132a सर्वे $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ सर्वे C_{94} सर्व • C_{02} • दृष्टा $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7^{pc}$ दृष्ट्वा C_{45} द
 K_7^{ac} **132b** • क्षणः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ • क्षण C_{02} **132c** • भौमं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ • भौम •
 K_7 **133ab** अप्सरोगणकोटीभिः सर्वाभरणभूषितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ ××××××××××××××
 K_{10}

विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम् ॥ १२:१३३ ॥
 ब्रह्मलोकसभा रम्या सूर्यकोटिसमप्रभा ।
 तत्र ब्रह्मा सुखासीनो नानारत्नोपशोभिते ॥ १२:१३४ ॥
 चतुर्मूर्तिश्चतुर्वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः ।
 चतुर्वेदधरो देवश्चतुराश्रमनायकः ॥ १२:१३५ ॥
 चतुर्वेदावृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते ।
 गायत्री वेदमाता च सावित्री च सूरूपिणी ॥ १२:१३६ ॥
 व्याहृतिः प्रणवश्चैव मूर्तिमान्समुपासते ।
 वौषट्कारो वषट्कारो नमस्कारः स मूर्तिमान् ॥ १२:१३७ ॥
 श्रुतिः स्मृतिश्च नीतिश्च धर्मशास्त्रं समूर्तिमत् ।
 इतिहासः पुराणं च सांख्ययोगः पतञ्जलम् ॥ १२:१३८ ॥
 आयुर्वेदो धनुर्वेदो वेदो गान्धर्वमेव च ।

133 cf. ŚDhŚ 10.41 (on the results of an observance): सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।
 रुद्रकन्यासमाकीर्णैर्महावृषभसंयुतैः ॥

133cd विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम् C₄₅C₀₂K₈₂K₇ विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम्
 C₉₄ × × × × × × × × × × × × × × × × K₁₀ om. E 134b कोटि C_ΣK₈₂K₁₀E कोटि K₇
 134d शोभिते C_ΣK₈₂K₇E शोभिता K₁₀ 135a मूर्तिश्च C₉₄C₄₅K₈₂K₇E मूर्ति च C₀₂
 मूर्तिश्च K₁₀ 135ab वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वक्त्राश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः C₀₂
 वक्त्र × × × × × × × × × × K₁₀ 135c चतुर्वेद C_ΣK₈₂K₁₀E चतुर्वेद K₇ 135cd देवश्च C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇E देव च C₀₂ 136ab वेदा वृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते C₉₄C₄₅K₇E वेदवृतस्तत्र
 मूर्तिमन्तमुपासते C₀₂ वेदा वृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते K₈₂ वे × × × × × × × × × × × × K₁₀ 136c गायत्री
 वेदमाता च C_ΣK₈₂K₇E × × × × × × × × × × K₁₀ 137a व्याहृतिः C₉₄K₇E व्याहृतिः C₄₅ व्याहृतिः
 C₀₂ व्याहृति K₈₂ × × × K₁₀ • प्रणवश्चैव C₄₅K₈₂K₇E प्रणवश्चैव C₉₄ प्रकृतिश्चैव C₀₂
 × × × × × K₁₀ 137b मूर्तिमान्समुपासते C_ΣK₈₂K₇E × × × × × × × × × × K₁₀ 137c वौषट्कारो
 वषट्कारो C₉₄C₀₂K₈₂E om. C₄₅ × × × × × × × × × × K₁₀ वौषट्कारो च सत्कारो K₇ 137d कारः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E कार C₀₂ 138b शास्त्रं समूर्तिमत् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ शास्त्रसमूर्तिमान्
 C₀₂E 138c इतिहासः पुराणं च C₉₄C₀₂K₈₂K₇ पुराणश्च C₄₅E × × × × × × × × × × K₁₀ 138d सांख्ययोगः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇E सांख्ययोग C₀₂ × × × × K₁₀ • पतञ्जलम् C_ΣK₈₂K₇ × × × × K₁₀ पतञ्जलि E
 139a आयुर्वेदो धनुर्वेदो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वेद धनुर्वेद C₀₂ × × × × × × × × × × K₁₀ 139b वेदो
 गान्धर्वमेव C₉₄K₈₂ वेदो गान्धर्वमेव C₄₅ वेद गान्धर्वमेव C₀₂ × × × × × × × × × × K₁₀ वेदो गान्धर्वमेव
 K₇ वेदो गान्धर्वमेव E

अथर्वेदोऽन्यवेदाश्च मूर्तिमान् समुपासते ॥ १२:१३९ ॥

ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य जनार्दनम् ।

गां च अर्घं च दत्त्वैवमास्यतामिति चाब्रवीत् ॥ १२:१४० ॥

मणिरत्नमये दिव्ये आसने गरुडध्वजः ।

देवराजो रविः सोमो गन्धर्वः प्लवगेश्वरः ॥ १२:१४१ ॥

विपुलश्च महासत्त्व आस्यतां रत्न-आसने ।

साधु भो विपुल श्रेष्ठ साधु भो विपुलं तपः ॥ १२:१४२ ॥

साधु भो विपुलप्राज्ञ साधु भो विपुलश्रिय ।

तोषिताः स्म वयं सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १२:१४३ ॥

आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्विनौ मरुत्तथा ।

भुङ्क्ते भोगान्यथोत्साहं मम लोके यथासुखम् ॥ १२:१४४ ॥

इयं विमानकोटीनां तवार्थायोपकल्पिता ।

सहस्राणां सहस्राणि अप्सरा कामरूपिणी ॥ १२:१४५ ॥

139c अथर्वेदोऽन्यवेदाश्च E अथर्वेदान्यवेदाश्च C₉₄K₈₂K₇ अथर्वेदान्यवेदश्च C₄₅ (unmetr.)
अथर्वेदान्यवेदाश्च C₀₂ अथर्वेदान्यवेदां च K₈₂ × × × × × × × × K₁₀ अथर्वेदान्यवेदश्च K₇ 139d मूर्तिमान्
समुपासते C_ΣK₈₂K₇E × × × × × × × × K₁₀ 140ab ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य जनार्दनम्
C_ΣK₈₂K₇E × × × × × × × × × × × × × × K₁₀ 140c अर्घं च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ अर्घश्च
C₄₅ अर्घ्यश्च E 141c रविः सोमो C_ΣK₈₂K₇ रविः सोमो K₁₀ शशी सूर्यो E 141d गन्धर्वः
C_ΣK₇E गन्धर्व K₈₂ × × × K₁₀ • प्लवगेश्वरः C₉₄C₄₅^{pc}C₀₂K₈₂E प्लगेश्वरः C₄₅^{ac} × × × × × K₁₀
प्लवगेश्वरः K₇ 142a विपुलश्च महासत्त्व C₉₄C₀₂K₈₂K₇E विपुलश्च समासत्त्व C₄₅ × × × × × × सत्त्व
K₁₀ 142b आस्यतां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E आस्यता C₄₅ • आसने C_ΣK₈₂ आसनेः K₇
आसने K₁₀E 142c साधु भो C₉₄C₀₂K₈₂K₇E साधु हो C₄₅ × × × K₁₀ 142d विपुलं
तपः K₈₂K₁₀E विपुलतपः C₉₄ विपुलतपः C₄₅C₀₂K₇ 143b श्रिय C₉₄K₁₀K₇ श्रियः
C₄₅ श्रियः C₀₂K₈₂E 143c तोषिताः C_ΣK₁₀K₇ तोषिता K₈₂E 144a रुद्राः C_ΣK₈₂
रुद्रा K₁₀K₇E 144b साध्याश्विनौ K₁₀ साध्याश्विन्यौ C₉₄C₄₅K₈₂ साध्याश्विन्यो C₀₂K₇
साध्या यक्षो E • मरुत्तथा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E मरुत्तथा C₀₂ 144c भुङ्क्ते C_ΣK₈₂K₇
भुङ्क्ता K₁₀ भुङ्क्षे E • भोगान्यथोत्साहं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E भोगा यथोत्साहं K₁₀ भोगा यथोत्साहं
C₀₂ 144d लोके C_ΣK₈₂K₇E लोक K₁₀ 145a कोटीनां C₉₄C₄₅K₈₂K₇E कोटीनि
C₀₂ कोटीना K₁₀ 145b तवार्थायोप C₉₄K₈₂K₇E तवायोपि C₄₅ तवार्थं याव C₀₂
तवार्थायोप K₁₀ • कल्पिता C₉₄C₄₅K₈₂ कल्पितं C₀₂ कल्पि K₁₀K₇ कल्पितान् E
145c सहस्राणां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सहस्राणा C₄₅ 145d अप्सरा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
अप्सरो C₀₂ • रूपिणी C_ΣK₈₂K₁₀K₇ रूपिणि E

तवार्थीयोपसर्पन्ति सर्वालंकारभूषिताः ।
यावत्कल्पसहस्राणि परार्थानि तपोधन ।
यत्र यत्र प्रयासित्वं तत्र तत्रोपभुज्यताम् ॥ १२:१४६ ॥

महेश्वर उवाच ।
इति श्रुत्वा वचस्तस्य विपुलो विपुलेक्षणः ।
वेपमानो भयत्रस्त अश्रुपूर्णाकुलेक्षणः ॥ १२:१४७ ॥

प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
उवाच मधुरं वाक्यं ब्रह्मलोकपितामहम् ॥ १२:१४८ ॥

विपुल उवाच ।
भगवन्सर्वलोकेश सर्वलोकपितामह ।
स्वप्नभूतमिवाश्चर्यं पश्यामि त्रिदशेश्वर ।
स्मृतिभ्रंशश्च मे जातो बुद्धिर्जातान्धचेतना ॥ १२:१४९ ॥

तुभ्यं त्रैलोक्यबन्धो भव मम शरणं त्राहि संसारघोराद्
भीतो ऽहं गर्भवासाज्जरमरणभयात्त्राहि मां मोहबन्धात् ।
नित्यं रोगाधिवासमनियतवपुषं त्राहि मां कालपाशात्
तिर्यं चान्योन्यभक्षं बहुयुगशतशस्त्राहि मोहान्धकारात् ॥ १२:१५० ॥

146a तवार्थीयो० C₉₄ तवार्थीयो० C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तवार्थीयो० C₀₂ तवार्थीयो० E **146b** ०सर्पन्ति C_ΣK₈₂K₁₀E ०ष्यन्ति K₇ • ०भूषिताः C_ΣK₁₀K₇E ०भूषितः K₈₂ **146d** परार्थानि C₉₄C₄₅^{pc} C₀₂K₈₂K₁₀K₇E पराणि C₄₅^{ac} • ०धन C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०धनाः E **146f** ०पभुज्यताम् C_ΣK₈₂K₇ E ०प्रभुज्यताम् K₁₀ **147b** विपुलो C₉₄K₈₂K₁₀K₇E om. C₄₅ विपुले C₀₂ **147c** भयत्रस्त E भयस्तत्र C_ΣK₈₂K₁₀ भयस्त्रत्र K₇ **147d** अश्रु० C_ΣK₈₂K₁₀E अश्व० K₇ • ०पूर्णा० C_ΣK₈₂K₇ E ०पूर्णा० K₁₀ **148a** शिरसा C_ΣK₈₂K₁₀K₇E शिर K₁₀^{ac} **148c** मधुरं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E मधुर० C₄₅ **148d** ०लोक० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ लोके E **149c** स्वप्नभूतमिवा० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ E स्वप्नमितमिवा० C₀₂ **149f** बुद्धिर्जातान्धचेतना C_Σ बुद्धिर्जान्धचेतना K₈₂^{ac} बुद्धिर्जातान्धचेतना K₈₂^{pc} बुद्धि जातान्धचेतना K₁₀ बुद्धि जातान्धचेतना K₇ बुद्धिर्जातो ऽन्धचेतनः । मूढो ऽहं त्वां कथं स्तौमि ज्ञानातीतं परात्परम् ॥ E **150a** तुभ्यं C_ΣK₈₂K₇ तुभ्यंस् K₁₀ नमस् E • त्रैलोक्य० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E त्रैलोक्य० C₄₅ • ०बन्धो C_ΣK₁₀K₇E ०वन्तो K₈₂ • ०घोराद् corr. ०घोरम् C₉₄C₀₂K₁₀E ०घोरात् C₄₅ ०घोरः K₈₂ ०घोरात् K₇ **150b** ०साज्जर० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०सा जर० C₀₂ ०साज्जनु० E • ०मरण० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०ण० K₁₀^{ac} • ०भयात् E भयं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ **150c** नित्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E नित्य० C₄₅ (unmetr.) • रोगा० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०रागा० E • ०वासमनियत० C₉₄C₀₂K₁₀K₇E ०वासमनियत० C₄₅ ०वासमनियत० K₈₂ • ०वपुषं त्राहि मां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०वपुष त्राहि मां C₄₅ • कालपाशात् C_ΣK₈₂K₇ E कापाशात् K₈₂^{ac} कालपाशान् K₁₀

श्रुत्वैवोवाच ब्रह्मा विपुलमति पुनर्मानयित्वा यथावद्
 आहूतसम्प्लवान्ते भविष्यसि तव मे जन्मलोभो न भूयः ।
 गर्भावासं न च त्वन्न च पुनमरणं क्लेशमायासपूर्णं
 छित्त्वा मोहान्धशत्रुं व्रजसि च परमं ब्रह्मभूयत्वमेषि ॥ १२:१५१ ॥

महेश्वर उवाच ।
 ब्रह्मणा एवमुक्तस्तु विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 एवं भवतु भद्रं वो यथोवाच पितामहः ॥ १२:१५२ ॥
 इन्द्रेण रविणा चैव सोमेन च पुनः पुनः ।
 साध्यादित्यैर्मरुद्भैर्विश्वेभिर्वसवैस्तथा ॥ १२:१५३ ॥
 अहो तपःफलं दिव्यं विपुलस्य महात्मनः ।
 स्वशरीरो दिवं प्राप्तः श्रद्धयातिथिपूजया ॥ १२:१५४ ॥
 एवमादीन्यनेकानि विपुले परिकीर्तितम् ।

151d cf. Manu 1.98cd: स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते and Manu 12.102cd: इहैव लोके तिष्ठन्स ब्रह्मभूयाय कल्पते

150d तिर्यं चान्योन्यभक्षं C_ΣK₈₂K₇ तिर्यं चान्यान्यभक्षं K₁₀ तिर्यश्चान्योन्यभक्षं E • शतशस्त्राहि
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • सतस त्राहि C₀₂ 151a श्रुत्वैवोवाच C_ΣK₈₂K₁₀K₇ श्रुत्वैव वाच E •
 • मति C₀₂E • मति: C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) • मानयित्वा C_ΣK₈₂K₁₀ माणयित्वा
 K₇ मानयंवा E • यथावद् corr. यथावत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇E वत् K₈₂^{ac} 151b आहूत C_ΣK₈₂
 K₁₀K₇ आभूत E • सम्प्लवान्ते C₀₂ सम्प्लवन्ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E संप्लवंते K₇ • भविष्यसि
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ भविष्य C₀₂ अविपलि E • मे जन्मलोभो न C_ΣK₈₂ मे जन्मलाभो न K₁₀
 K₇ यजन्मलाभानु E • भूयः C_ΣK₈₂K₁₀E भूय K₇ 151c • वासं न च त्वन्न C₉₄K₈₂K₁₀K₇
 • वासन्न C₄₅ • वासा न च त्वन्न C₀₂ • वासानुबन्धं न E • पुनमरणं C₀₂E पुनर्मरणं C₉₄K₈₂
 K₁₀K₇ (unmetr.) पुनर्मण C₄₅ • • पूर्णम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • पूर्णं C₀₂ 151d • शत्रुं
 C₉₄K₈₂K₁₀K₇E • शत्रु C₄₅C₀₂ • परमं C_ΣK₈₂K₇E परम K₁₀ 152b विष्णुना C₉₄EK₈₂
 K₁₀K₇ om. C₄₅ विष्णुनात् C₀₂ 152d • महः C₉₄K₇E • मह C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ 153a रविणा
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ रविना C₀₂ शशिना E 153b सोमेन C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सूर्येण E • पुनः पुनः
 C₉₄K₈₂K₁₀K₇E पुन पुनः C₄₅ (unmetr.) पुन च पुनः पुनः C₀₂ 153c • दित्यैर्म • C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E • दित्यै म • C₀₂ 153cd • रुद्रैर्विश्वेभिर् E • रुद्रैर्विश्वेश्चि C₉₄K₈₂ • रुद्रैर्विश्वाश्चि
 C₄₅ • रुद्रैर्विश्वेश्चि C₀₂ • रुद्रैर्विश्वे× K₁₀ • रुद्रैर्विश्वेश्चि K₇ 154c स्वशरीरो em. स्वशरीरं
 C₉₄K₈₂K₁₀K₇ शशरीरो C₄₅ स्वशरीर C₀₂ सशरीरं E • प्राप्तः C₄₅C₀₂ प्राप्तं C₉₄K₈₂K₁₀K₇
 E 154d • पूजया C_ΣK₈₂K₁₀K₇ • पूजनात् E 155b • नेकानि C_ΣK₈₂K₇E • नेनेकानि K₁₀

वृषसारसंग्रहे

ब्रह्माणं पुनरेवाह विष्णुर्विश्वजगत्प्रभुः ॥ १२:१५५ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे विपुलोपाख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः ॥

155c ब्रह्माणं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ब्रह्मणः C₄₅ ब्रह्मणं C₀₂ **155d** विष्णुर्वि० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
E विष्णु वि० C₀₂ • जगत्प्रभुः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E जगत्प्रभु C₀₂ **Colophon:** वृषसार०
C_ΣK₈₂K₇E वृष० K₁₀ • ख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः C_ΣK₈₂K₁₀ ख्यान नामाध्यायो
द्वादश K₇ ख्यानो नाम द्वादशो ऽध्यायः E